

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1984. LET. XXI. UDK 3. YU ISSN 0040-3598

4

IZ VSEBINE

O dvajsetletnici revije: Izkušnje za prihodnost

Jane Šušter-Kizza: Nagalo

Veljko Pašić: Revolucionarna teorija in biološke znanosti quo
vici dicuntur: Znanje in izkušnja dela - ljudi kapitala in delovnega
materialnega v bolni. O počasnih podjetjih - Samoupravljanje in teme
marksiizma, p. 13-16. Andrej Klen: 'Lay Kien' - Jozef Štef. Nenaravno
in Janez Jureta

Marko Kav: Implemencija in evne organizacije: Inovativni potenciali
družnopravnih invarijacij in izmenj

Franc Anuš: Sociologija km. uporabe znanosti in

Anton Vratuša: Vzhajanje konformne ZN in njegovo vplivanje
na družbo in perspektive

Rado Gvernir: Narodni 'pogled' in nacionalno politično

TEORIJA IN PRAKSA

1984

4

revija za družbena vprašanja, let. XXI, št. 4, str. 353—496, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani:
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Igor Bavčar, Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Marjeta Čepič, France Černe, Alfred Golavšek, Primož Južnič, Stane Južnič, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Peter Klinar, Stane Kranjc, Ivan Lapažne, Sonja Lokar, Boris Majer, Boštjan Markič, Ciril Ribičič, Vlado Struk, Ivan Svetlik, Franc Šall, Niko Toš, Marijan Tršar, Mirjana Ule, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Andrej Kirn, Bogomir Kovač, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Milnar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Slavko Splichal

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

NAMESTNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Alenka Božič, Mojca Mihelič

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 450 din, za druge individualne naročnike 600 din, za delovne organizacije 1000 din, za tujino 1700 din; cena enojne številke v prosti prodaji 100 din in dvojne številke 150 din

ZIRO RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ) 3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

CGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK

Izkušnje za prihodnost (ob dvajsetletnici revije) 355

ČLANKI, RAZPRAVE

JOŽE ŠTER: Kriza morale 363

NAJDAN PAŠIČ: Revolucionarna teorija in birokratska ideologija statusa quo 377

POGLEDI, KOMENTARJI

CIRIL RIBIČIČ: Zbori združenega dela – med zamislijo in delovanjem 386

JANEZ STANIČ: Reforme – potreba in strah 391

MARKSIZEM V ŠOLI

ANDREJ KIRN: Marksizem in samoupravljanje kot šolski predmet in kot revolucionarno družbeno gibanje 398

LEV KREFT: Motivi kritik STM 408

JOŽE ŠTER: Enodimenzionalnost smotrov pouka marksizma 413

ANA BARBIČ: Kako ocenjujejo STM učenci? 420

JANEZ JUSTIN: STM z raziskovalnega stališča 423

INOVATORSTVO IN ZDRUŽENO DELO

MARKO KOS: Inicativne delovne organizacije inovatorjev (izhod iz jugoslovanske inovacijske krize) 428

DRUŽBA IN ZNANOST

FRANE ADAM: Sociologija kot uporabna znanost? (I) 439

MEDNARODNI EKONOMSKI ODNOSI

ANTON VRATUŠA: VI. zasedanje Konference ZN za trgovino in razvoj 448

SODOBNI SVET

RADO GENORIO: Kanadski federalizem in nacionalno vprašanje 467

PRIKAZI, RECENZIJE

EDVARD KARDELJ: Socialistična zveza delovnega ljudstva (Danica Fink Hafner) 477

RADOVAN VUKADINOVIĆ: Osnove teorije vanjske politike (Bojko Bučar) 478

PUTNIK DAIČ: Sindikati u socijalizmu (Bogdan Kavčič) 480

MARJAN PAVČNIK: Pravni viri v jugoslovanskem pravu (Albin Igličar) 483

Part-time Farmers and their adjustment to pluriactivity (Ana Barbič) 484

Teorija, empirija, praksa (Vera Kozmik) 487

Iz domačih revij 490

Bibliografija knjig in člankov 492

Avtorski sinopsisi 495

TEORIJA IN PRAKSA
revija za družbena vprašanja,
let. XXI, št. 4, str. 353–496,
Ljubljana, april 1984

CONTENTS

EDITORIAL

- Experience for the Future 355

ARTICLES, DEBATES

- JOŽE ŠTER: The Crisis of Morality 363
NAJDAN PAŠIĆ: Revolutionary Theory and the Bureaucratic Ideology of the Status Quo 377

VIEWS, COMMENTS

- CIRIL RIBIČIĆ: The Chamber of Associated Labour – between Theory and Practice 386
JANEZ STANIČ: Reforms – the Need and the Fear 391

MARXISM IN SCHOOLS

- ANDREJ KIRN: Marxism and Self-management as a School Subject and as a Revolutionary Social Movement 398
LEV KREFT: Motives of the Criticism of "Self-management and the Basis of Marxism" 409
JOŽE ŠTER: Unidimensionality of teaching aims in Marxism 413
ANA BARBIČ: How Pupils Judge "Self-management and the Basis of Marxism" 420
JANEZ JUSTIN: "Self-management and the Basis of Marxism" from the point of View of Research 423

INNOVATIONS AND ASSOCIATED LABOUR

- MARKO KOS: Initiative-Taking Work Organizations of Innovators (a way out of the Yugoslav crisis of innovation) 428

SOCIETY AND SCIENCE

- FRANE ADAM: Sociology as an applied science? (I) 439

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

- ANTON VRATUŠA: The Sixth Session of the United Nations Conference for Trade and Development (Results and Prospects) 448

THE CONTEMPORARY WORLD

- RADO GENORIO: Canadian Federalism and the Nationality Problem 467

REVIEWS, NOTES

- EDVARD KARDELJ: The Socialist Alliance of the Working People (Danica Fink-Hafner) 477
RADOVAN VUKADINOVIĆ: Basic Elements of the Theory of Foreign Policy (Bojko Bučar) 478
PUTNIK DAIJČ: Trade Unions in Socialism (Bogdan Kavčič) 480
MARJAN PAVČNIK: Legal Sources in Yugoslav Legislation (Albin Igličar) 483
Part-time farmers and their adjustment to pluriactivity (Ana Barbič) 484
Theory, empiricism, practice (Vera Kozmik) 487
FROM JUGOSLAV JOURNALS 490
BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES 492
AUTHOR'S SYNOPSES 495

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ

- Опыт для будущего поколения 355

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ

- ЙОЖЕ ШТЕР: Кризис морали 363
НАЙДАН ПАШИЧ: Революционная теория и бюрократическая идеология существующего положения 377

ВЗГЛЯДЫ, КОМЕНТАРИИ

- ЦИРИЛ РИБИЧИЧ: Собрания объединенного труда между замыслом и действительностью 386
ЯНЕЗ СТАНИЧ: Реформы-потребность и боязнь 391

МАРКСИЗМ В ШКОЛЕ

- АНДРЕЙ КИРН: Марксизм и самоуправление как школьный предмет и как революционное общественное движение 398
ЛЕВ КРЕФТ: Мотивы критики Самоуправления с основами марксизма (СОМ) 409
ЙОЖЕ ШТЕР: Однонаправленность целей приподавания марксизма 413
АНА БАРЕБИЧ: Как оценивается СОМ учениками? 420
ЯНЕЗ ЮСТИН: СОМ с точки зрения исследования 423

НОВАТОРСТВО И ОБЪЕДИНЕННЫЙ ТРУД

- МАРКО КОС: Инициативы трудовой организации новаторов (выход из кризиса) 428

ОБЩЕСТВО И НАУКА

- ФРАНЕ АДАМ: Социология как прикладная наука? (2) 439

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

- АНТОН ВРАТУША: 6. Заседание Конференции ООН по вопросам торговли и развития (достижения и перспективы) 448

СОВРЕМЕННЫЙ МИР

- РАДО ГЕНОРИО: Федерализм и национальный вопрос Канады 467

ОБЗОРЫ, РЕЦЕНЗИИ

- ЭДВАРД КАРДЕЛЬ: Социалистический союз трудового народа (Даница Финк Хафнер) 477
РАDOVAN VUKADINOVIĆ: Основы теории внешней политики (Бойко Бучар) 478
ПУТНИК ДАЙИЧ: Профсоюзы в социализме (Богдан Кавчич) 480
МАРИЯН ПАВЧНИК: Юридические источники югославского права (Албин Игличар) 483
Полукрестные и их адаптация к разносторонней деятельности (Ана Барбич) 484
Теория, эмпиризм, практика (Вера Козмик) 487
По страницам отечественных журналов 490
Библиография книг и статей 492
Авторские синопсисы 495

Izkušnje za prihodnost

Teorija in praksa vstopa v tretje desetletje izhajanja. Ko se tako oziramo v preteklost in načrtujemo pota v prihodnje, se sprašujemo, kateri so bili motivi in pričakovanja ustanoviteljev ob njenem nastajanju. V čem je izpolnila svojo družbeno vlogo, o katerih stvareh pa je potrebno kritično spregovoriti. Zanimati nas mora, kako in koliko bralci sprejemajo revijo, zlasti člani ZK, kot svojo teoretično revijo, ki obravnava oziroma vsaj hoče obravnavati najzahtevnejša in tudi najdelikatnejša vprašanja družbene teorije in prakse. Kako vsi skupaj premoščamo razlike med nujnimi teoretičnimi spoprijemi z družbenimi nalogami ter splošno teoretično ravni, ki je na mnogih področjih in v mnogočem še prenizka, sicer bi bila vloga revije gotovo večja. Pri katerih teoretičnih nalogah smo bili in smo še vsi skupaj premalo prisotni.*

Uredniško zasnovo revije so pobudniki za njeno ustanovitev – tako znanstveni kot javni delavci – oblikovali dalj časa. Izhajali so iz analize možnosti in potreb po reviji, ki bi osmišljala stališča in programske smernice organiziranih socialističnih subjektivnih sil. S tem naj bi preseгла uveljavljene modele revij in publicističnega dela, zlasti na književnem, kulturnem in družboslovnem področju, ki so bili v veliki meri zasnovani – in tu in tam še oprti na tradicionalno identiteto naroda v smislu narodnega prebujanja in boja za obstoj itn., ali pa ohranjali umišljeno kritično zavest o družbi in narodu od zunaj in povzdignjeno nadenj, ne pa od znotraj kot njegov ozaveščen del. V razpravah je bila poudarjena specifična vloga teoretske prakse kot sestavnega dela realnih odnosov in njihovega spreminjanja, seveda z vsemi protislovji, ki so v njih zapopadeni. Revija naj bi nadaljevala tam, od koder je prišla sodobna strokovna, znanstvena, umetniška in politična misel v naši družbi in v svetu ter skušala na ustrezen način povezovati teorijo in prakso, znanost, kulturo in politiko samoupravne socialistične družbe.

V razpravah s prvimi uredniki Teorije in prakse je Edvard Kardelj poudaril, da se je vseskozi zavzemal za ustanovitev take revije, ki bi bila poleg kritike pripravljena pokazati tudi rešitve odprtih vprašanj, da je v borbenem odnosu do negativnih pojavov v naši družbi, kot je dejal, oziroma je pripravljena prevzeti odgovornost za reševanje družbenih problemov. Prav zaradi tega je bil izjemno kritičen do dela dotedanje

* Objavljamo nekoliko dopolnjen tekst, ki je bil osnova za razpravo na skupni svečani seji uredniškega odbora in sveta dne 22. marca 1984 ob dvajsetletnici izhajanja revije.

publicistike, predvsem revijalne, ki sicer dviga prah, ne more pa prikriti nizkega duhovnega nivoja, ideje, ki jih zastopa, pa ne predstavljajo niti inteligentne antiteze za našo dnevno problematiko, kaj šele pošteno dobromislečno socialistično družbeno kritiko.

Edvard Kardelj si ni zamišljal revije, ki bi branila marksizem pred napadi, ki bi ga branila pred raznoterimi antimarksističnimi tendencami. Prav tako ne bi smela biti nekakšen poljuben propagator marksizma ali pa akademsko razpredati o teoretičnih vprašanjih. Poenostavljeno povedano: revija naj bi se v prvi vrsti usmerila h kritiki napak naše družbe, toda z marksistično kritiko napak, ne pa s »perspektivarsko«, brezprincipialno, brez vsakršne usmeritve. Razkrivala naj bi vzroke pomanjkljivosti in tendenc v naši družbi in dala ljudem v roke orožje, da se bodo proti takim pojavom lahko sami borili.

Osnovna naloga revije bi po njegovem morala biti ostra, dosledna, marksistična in leninistična kritika negativnih družbenih pojavov, vse to, čemur se v publicistiki sploh reče kritika. Naslednja naloga revije naj bi bila, čeprav se je redakcije običajno otepajo, v tem, da bi bila posebne vrste priročnik družbenega delavca. Bralce naj bi temeljito obveščala o najpomembnejših pojavih in težnjah v našem družbenem življenju in v svetu. Revija naj bi torej razvila bogato dokumentarno informativno vlogo. Na tretje mesto je Kardelj uvrstil teoretično obravnavanje posameznih vprašanj, analize itn., v katerih bi revija kvalitetno teoretično osvetlila konkretna vprašanja, ki včlenjujejo položaj človeka in družbene odnose. Pri tem je menil, da ni treba za vsako ceno iskati originalnih teoretičnih odgovorov na razne tendence. Zelo se je zavzel, naj bi revija mobilizirala mlade ljudi za najzahtevnejšo obravnavo določenih vprašanj, s katerimi bi iskali socialistično pot ter se soočali ne samo z dogmatskimi, marveč tudi z buržoaznimi, malomeščanskimi in filistrskimi tendencami. Nemogoče pa je, je dejal Kardelj, da bi bila neka revija živa, če ne bi bila revija družbene kritike. In to še bolj poudarja nekoliko kasneje, ko pravi, da je treba pokazati, da se dá o vseh pojavih v naši družbi pisati kar najostreje, brez vsakih rokavic. Vendar tako, da to hkrati pomeni potrditev socializma, da je to prispevek k razvijanju našega družbenega sistema.

Pomembna naloga, na katero nas je takrat Kardelj opozarjal, je boj proti filistrski antirežimski kritiki, ki jo često opazamo vse do danes. Morda se je celo okrepila. Ko razkrinkavamo to kritiko, ne smemo – po njegovem mnenju – braniti ne vlade ne režima, temveč moramo izhajati iz stališča, da niti vlada niti družbenopolitični sistem in ne režim ne morejo iz ljudi napraviti tistega, kar bi si nekdo izmislil. Socializem in naš sistem samoupravljanja sta samo osnova, na kateri se je mogoče boriti za boljšega človeka, za boljše odnose med ljudmi. Marx v »Kapitalu« ne govori o kapitalistih, o vladah, o tem in onem, razen, kolikor gre za izraz določenih tendenc, sicer pa izhaja iz kritike odnosov med ljudmi, kakršni spontano nastajajo pod pritiskom določenih, predvsem ekonomskih odnosov.

Skratka, če povzamemo razpravo, revija naj bi nastopala v imenu humanizma in ne antirežimstva, da bi se socialistični družbeni odnosi razvijali čimbolj dosledno in da bi s subjektivnimi navori ljudi izločali razne negativne tendence. Družbena kritika se z dogmatizmom, uravnilovko, z malomeščanskim filistrstvom tudi ne sme spopadati v imenu nekakšnih abstraktnih principov demokracije in humanizma, ker bi s tem spodkopavali tisto, kar je bilo najbolj pozitivnega že doseženo. Revija naj bo zelo ostra v kritiki, vendar na pozicijah socializma. Nikakor ne smemo dopustiti, da bi se razkrajalo zaupanje v to, kar smo v našem družbenem sistemu že ustvarili, za kar smo sposobni: boriti se za stalno, progresivno evolucijo socialistične družbe.

V jedru razmišljanj in razprav ob ustanavljanju revije pred dvajsetimi leti je bil odnos med teorijo in prakso, kar je bilo končno določeno tudi s poimenovanjem novega mesečnika. Ustanovitelji so hoteli razjasniti in opredeliti dejanske in bistvene zveze tega odnosa v primerjavi s površnimi pojmovanji in navideznimi zvezami ali celo hotenim abstraktnim ločevanjem teorije od prakse. Odnosa teorija-praksa tudi ne gre omejevat na teoretično pojasnjevanje dejstev, niti ne na zgolj uporabo teorije, kar se pogosto kaže v neprizadetih in vzvišenih komentarjih. V odnosu teorije in njene uporabe se v resnici hoče marsikdaj predpostaviti ontološko razlikovanje med teorijo in dejanskostjo, v kateri naj bi se teorija uveljavljala. Pozablja se, hote ali nehote, da je teoretično delo s svetovno zgodovinsko revolucionarno prakso zmeraj že sodoločeno. Tudi če se tega ne zavedamo, če tega nočemo. Teorija, zlasti v spoznanjih družboslovnih in humanističnih ved, vedno bolj pa tudi v spoznanjih naravoslovja, se na prakso množic vedno odziva in tako ali drugače odgovarja. Odsotnost teorije revolucije pomeni navzočnost neke druge teorije, nekega drugega koncepta, ki ima pač svojstvene politične razsežnosti in politične učinke. V odnosu revolucionarna teorija-praksa v resnici ni takšnih razlik, ni ontološke razlike. To nista dve različni dejavnosti. Ta odnos govori o notranji zvezi teorije, ki si jo prisvajajo ljudje in cele družbene skupine v svoji praktični dejavnosti, v svojem emancipatorskem interesu. Družboslovec, ki začenja vzpostavljati dialektični odnos med teorijo in prakso, je v svojih analizah toliko močnejši, kolikor bolj dojema, razkriva in bogati na teoriji utemeljeno socialno delovanje ljudi. Danes lahko ugotavljamo, da postaja emancipatorska dejavnost sestavni del sleherne znanosti. Teorija se ne pojavlja več kot eden od vidikov same prakse, ampak je vedno bolj domišljena kot bistvena sestavina prakse.

Notranji ne pa zunanji odnosi teorije in prakse so narekovali ustanoviteljem revije v uvodu obravnavana napotila. Iz tega je mogoče razbrati, da je bila revija od vsega začetka postavljena pred zelo zahtevno nalogo. Ker je bila postavljena na univerzo, v prostor hitrega razvoja družboslovja, ji je bilo sicer olajšano povezovanje kadrov, vstopila pa je v mnogočem v še vedno podedovano družbeno delitev dela med silnice različnih praks, ki so izražale interese razdeljenega dela, s tem pa tudi v razmerja kasnejšega

vzporejanja in povezovanja praviloma ločenih polov teorije in prakse, duhovnega in materialnega ustvarjanja. V marsičem tudi zaradi razlogov, ker so se mlade družboslovne vede sprva presajale iz meščanskega prostora v povsem novo družbeno realnost. Različna nasprotovanja, ki so vzkli na novem rastišču, niso prevladana niti do danes. V sedemdesetih letih je revija vedno močnejše poganjala v razvejanem prostoru samoupravnega interesnega pluralizma s socialistično zvezo kot njenim najširšim političnim okvirom. Zato se je nujno začela soočati tudi z elementi političnega pluralizma, ki so dobili v določeni fazi nacionalistično obeležje. V tem obdobju se je revija začela vedno trdneje navezovati tudi na delo marksističnih centrov, ki so prevzemali pomembno nalogo pri razjasnjevanju in opredeljevanju idejnih temeljev družbene politike, zlasti politike zveze komunistov. Vsekakor lahko rečemo, da se v vsem tem obdobju niso uresničile prerokbe konservativnega liberalizma iz šestdesetih let, češ da se bô revija zadušila v režimski apologetiki, kot tudi ne bojazni dogmatske misli, ki se je na tihem bala globljega preverjanja družbenih izkušenj. Realna nevarnost za revijo je bila in je še vsakodnevni pragmatizem, ki sili teorijo k instrumentalnemu odnosu do družbene realnosti ter jo spreminja v nerefektiran scientizem in tehnokratizem, vsako prizadevanje teorije pa sprejema z ravnodušnim podcenjevanjem. Te tendence najedajo tako družbeno prakso kot del znanosti. Obenem v znatni meri zavirajo vsako idejno, znanstveno in politično sintezo, ki edina lahko odpira progresivne perspektive in vizije.

V osemdesetih letih se je začel boj predvsem med doslednim razvojem socialističnega samoupravljanja in naraščujočo državno regulativo, kar se je negativno kazalo zlasti v tem, da je prihajalo vse pogostejše do napačne identifikacije subjektivnih sil s sistemom ter do opuščanja dolgoročne vizije. Tako se je tudi partija na posameznih področjih znašla v položaju apologeta sistema. Prenehala pa je biti marsikje in v marsičem nosilec kritičnega dialoga s sistemom in družbeno prakso, ki jo sistem omogoča. To je sicer protislovni položaj, v katerem partija ne more biti v opoziciji, ker mora sistem graditi, ne sme pa se z njim identificirati, ker s tem opušča dolgoročno vizijo, ki jo ustvarja prav povezava revolucionarne teorije in revolucionarne prakse in obratno. Identifikacija partije s sistemom je do skrajnosti uresničena v realnem socializmu, kjer tudi partija deluje skladno s sistemom. Ogromna večina komunistov ni pred temeljno dilemo o vprašanih individualne revolucionarne zavesti. Pri nas pa pogosto neprašljiva identifikacija partije s sistemom dejansko slabi sistem. Obenem si onemogoča svojo revolucionarno pozicijo. Odtod izvira stalni konflikt, ki ga na svojstven način prikazuje in zaostruje del publicistike. ZK mora zato najti moči za ustrezno obnovo svoje revolucionarne vloge. S prevladovanjem prakticizma in dogmatizma mora omogočiti pravo diferenciacijo navznoter ter spodrežati spodbude za kritiko ZK od zunaj.

Pred nami je vsekakor vse obsežnejše polje za uveljavljanje teoretične kritike, polemike ter za spoprijemanje z odprtimi vprašanji na globlji

teoretski ravni. To, kar revija pričakuje in zahteva od sodelavcev, je bilo in je še vedno odpiranje vprašanj na znanstven način, z odkrivanjem zakonitosti sedanje in tudi preteklih faz našega družbenega razvoja, načelno razmejevanje z vsem, kar bi dajalo oporo bodisi meščanskim bodisi administrativno socialističnim tendencam ob presojanju naše preteklosti, opredeljevanju sedanje in prihodnje vloge znanosti in ideologije, vloge družbene kritike itn. Na to nas opozarjajo obnovljene filistrske kritike, krepitev elementov političnega pluralizma ter zavestne spodbude zanj, različne hotene oblike partnerstva itd. Vsi ti pritiski na družbeno odločanje onemogočajo uveljavljanje izvirne vloge socialistične zveze in utrjujejo oziroma ustvarjajo osnove za krepitev elementov enopartijskega sistema.

Pretekli letniki Teorije in prakse dajejo nazoren pregled o analitičnih dosežkih in slabostih našega raziskovanja, večje možnosti za presojo pomena družbenih ved v kriznih gospodarskih in širših družbenih odnosih, kot tudi o sintetični sposobnosti marksistične teorije doma in v svetu. Tudi zaradi tega, ker se moramo bolj spraševati, ali daje revija dovolj preverjene osnove, ki olajšujejo oblikovanje družbene politike, za preverjanje družbenih dosežkov, za načrtovanje razvoja, za ugotavljanje zastojev pa tudi regresivnih pojavov in procesov v družbenih odnosih. Prav v zadnjih letnikih revije smo se opredelili za bolj izostrene točke našega publicističnega delovanja. Poudarki so na marksistični teoriji, posebej z vidika razvojnih problemov družbe ter socialističnih procesov v svetu, razvoju in uveljavljanju znanosti, ključnih vidikov dela – od storilnosti do upravljanja z rezultati dela, delovanju ekonomskega in političnega sistema ter vlogi države, izobraževanju, tendencah umetniškega ustvarjanja ter duhovnem življenju sploh, nacionalnem vprašanju in federalizmu, kadrovske politiki, vlogi subjektivnih sil, soodvisnosti razvoja doma z razvojem v svetu – bodisi v konservativnem ali nadaljnjem revolucionarnem smislu. S pozornostjo obravnavamo mednarodne odnose in socialistične procese v svetu. Med programske stalnice sodijo razvoj in aktualni problemi družbenih ved, vedno bolj pa tudi filozofije ter družbeni problemi naravoslovja.

Takšen program je seveda zahteval močnejše sodelovanje večine od 250–300 sodelavcev, kolikor jih letno piše v revijo, ter okrepljeno povezovanje z raziskovalnimi instituti. Sodelavci se zavedajo, da je potrebno uveljaviti takšne miselne prodore k posameznim problemom, ki omogočajo tudi njihovo obvladovanje, ob preizkušanih poteh tudi utiranje novih brazd družbenega razvoja in napredka.

Teorija in praksa je zelo uspešno informirala bralce o novejši ekonomski, politični in moralni krizi v sodobnem svetu kot tudi o razsežnostih in znakih zlasti ekonomske krize v naši družbi. To ji je uspelo zato, ker je razvila sodelovanje s številnimi znanstvenimi in javnimi delavci ter raziskovalnimi centri, ki doma in v svetu z marksističnega zornega kota osvetljujejo sodobni družbeni razvoj kakor tudi zastoje v razvoju. Po

drugi strani se moramo vprašati, katerim dogajanjem revija ni posvetila dovolj pozornosti. V kolikšni meri jih je prepustila v oceno drugim, tudi zelo različnim pristopom in načinom obravnavane – ne da bi se nanje kritično odzivala ali pa dajala pobude za ustrežnejšo obravnavo posameznih dogajanj. Koliko goji revija miselni eksperiment in novo teoretično izkustvo, ki izhaja iz analiz nastajajočih protislovij. Koliko osvetljuje, izostruje in posplošuje posamezne rešitve, da bi jim tako pomagala do družbene uveljavitve. Kako se revija vključuje v razjasnjevanje stanj in odnosov na posameznih delovnih področjih. Koliko je na marksistično ustvarjalen način usmerjena v prihodnost. Ali še drugače, koliko je vključena v konkreten idejni boj v vsakodnevni praksi, v obnovo akcije in idejnega vpliva komunistov, v samostojno marksistično teoretično delo v zvezi komunistov.

Želimo opozoriti še na nekaj posebnih nalog revije. Pogosto govorimo zelo radikalno o delavskem razredu, vendar, ali dovolj poznamo dejanske življenjske razmere delavcev, njihov vpliv na družbeno odločanje, življenje posameznih družbenih skupin ter uveljavljanje njihovih interesov, posebej zato, da bi jim olajšali vpliv in izražanje njihove volje. Včasih so to mejne socialne skupine, najpogostejše pa kar temeljne socialne skupine. Zato se moramo vprašati, koliko sta naša družboslovna misel ter filozofija razvili takšno raziskovalno delo ter ustrezno metodologijo, ki omogoča razkrivanje življenjskih razmer ljudi, njihovih medsebojnih odnosov v produkciji in upravljanju, da bi na tej osnovi lažje razvijali prodorno družbeno publicistiko in družbeno kritiko.

Druga tema, o kateri bi morali pogostejše govoriti, so integracijski procesi v naši družbeni skupnosti, v odnosih med sosedi, v širših regionalnih okvirih Jugoslavije in v svetu sploh ter pomen povečevanja vpliva družboslovja in teorije na reševanje usodnih družbenih vprašanj. Koliko smo doma, oziroma vsaj skušamo biti, v središču, koliko smo na čelu kritike ob razkrivanju novih družbenih poti, koliko jih evidentiramo, analiziramo in teoretično posplošujemo, koliko smo na čelu kritike različnih deformacij in stihijskih pojavov, ki jih ljudje v svojem okolju pogosto težko obravnavajo zaradi ujetosti v dane odnose. Publicistika, ki bi jih morala pogosto obravnavati, v to nima niti osnovnega vpogleda, vendar je to ne opravičuje. Koliko podpiramo analize vzrokov raznih neuspešnih programov. Vse to govori o naslednji nalogi. Namreč, da bi morali posvetiti posebno pozornost delovanju subjektivnih sil, kot jih je opredelil Edvard Kardelj v Smereh razvoja, prav z nalogo, da bi na samoupravnih osnovah obvladovali procese družbenega odločanja. Kar zadeva odnose v svetu se moramo spraševati, koliko smo na čelu analiz vseh tistih odnosov, ki jih povzročajo sodobni sistemi dominacije: zlasti znanstveno-tehnološki, finančno-monetarni ter blokovsko-hegemonistični. Tovrstna dominacija neprestano izsiljuje nove povezave svetovnega kapitala, spremembe v mednarodnih odnosih, vedno nove pogoje in poti za emancipacijo narodov, za borbo delavskega razreda in vseh progresivnih sil. Vedno znova se

moramo spraševati, koliko zavestno s pomočjo teorije prispevamo k ustvarjanju subjekta spremembe, koliko smo praktično vpleteni in ne le nevtralni zapisovalci dogajanj.

Revija je v zadnjem obdobju poglobila razpravo o teoriji in družbeni praksi kot tudi o načinu spraševanja o tem. K temu so prispevali načrtni tematski poudarki in prodornejše publicistične oblike dela. To velja tako za pritegovanje domačih kot tudi tujih avtorjev. V reviji dobiva vedno večji pomen obravnava družbenoekonomskih temeljev samoupravnih socialističnih odnosov, socialni položaj temeljnih družbenih skupin, družbeno odločanje, kulturno umetniško ustvarjanje, ustvarjanje in ustvarjalnost sploh, družbene in moralne vrednote. Pazljiveje spremljamo razširjenost revije, da bi ji zagotovili večjo in enakomernejšo prisotnost v raznih življenjskih okoljih. Zlasti želimo pritegniti avtorje iz različnih področij družbene prakse. Temeljiteje se spašujemo, kakšne informacije želi in potrebuje naš samoupravljaec, član zveze komunistov, zlasti v okoliščinah, ko je čutiti mnoge povsem nove naloge. To zahteva tudi od zveze komunistov, da oblikuje ustrežnejši odnos do strokovnega in teoretskega dela in uveljavi njegov pomen v vseh fazah družbenega odločanja. Mislimo, da bi morali biti teoretični odgovori na ključna vprašanja bolj poglobljeni. Revija Teorija in praksa sama po sebi nima dovolj te moči brez ustrezne podpore in opore. Razpravo želimo usmeriti k vsem tistim nalogam, ki bi omogočile tudi nadaljnji razvoj revije kot teoretičnega glasila organiziranih socialističnih sil.

S svojo naklado med 4500 in 5000 izvodi se revija po bralnosti uvršča v vrh družboslovne publicistike. Med naročniki je tretjina kolektivnih, drugi so individualni naročniki, veliko je študentov, kar nas posebej veseli in obvezuje. V slovenskih matičnih knjižnicah je revija med najbolj iskanimi. Preko sto izvodov izmenjuje z drugimi revijami. Vedno več je piscev iz vseh republik in pokrajin (približno 12 odstotkov vseh prispevkov), delež avtorjev iz tujine je 4–6 odstotkov. Revija kljub obsežnemu in zelo zahtevnemu programu, tesnim gmotnim razmeram in majhnemu številu zaposlenih – zlasti glede na zamisli ustanoviteljev izpred dvajsetih let, po katerih naj bi bila revija organizirana kot neke vrste znanstveni inštitut – redno izhaja. Ta zamisel danes ne pomeni nič drugega kot posebno odgovornost – zlasti še marksističnih centrov – za razvoj Teorije in prakse. Vse to dokazuje, da je v reviji razvito kolektivno delo, da uspeva uresničevati vsa bistvena določila ustanoviteljev revije ter jih prilagajati novim razmeram in potrebam. Ob zaključku ocene naših izkušenj za prihodnost, za začetek tretjega desetletja izhajanja, želimo spomniti naše bralce doma ter v tujini, da še naprej vztrajamo pri načrtovani izdaji mednarodne številke Teorije in prakse, ki naj bi izhajala enkrat letno.

Praktična kritična dejavnost v Marxovem pomenu ostaja temeljna naloga revije. To je dejavnost, ki mora biti toliko praktična kot teoretična, da bi bila lahko revolucionarna, da bi vodila v kritično razjasnjevanje

razmer in v emancipatorsko prakso ljudi. To naj bo srčika v razvoju revije, njenega udejanjanja v času, ko sicer veliko govorimo o povezovanju teorije in prakse, znanosti in prakse, šolstva in prakse itn., pogosto pa slabo prepoznavamo čeri in sipine, ki preprečujejo njuno dialektično enotnost. Vse s ciljem, da bi bolje razjasnjevali, kateri družbeni interesi stojijo za posamezno teorijo in za teorijskostjo prakse, da bi se teorija laže povzpela na raven najbolj osveščene družbene prakse ter postala ključen vzvod njene preobrazbe. Povsod in vsakokrat, ko je poimenovanje prakse neustrezno njenemu revolucionarnemu pomenu, moramo videti izzive za razvoj družbene kritike, družbene publicistike, za razvoj revije. Od nas samih bo v širokem polju delovanja in konstituiranja subjektov razvoja socialistične družbe, zlasti od idejnega, političnega, strokovnega, znanstvenega, kulturnega in etičnega ustvarjanja najbolj odvisno, koliko bomo po svojih močeh prispevali k uveljavljanju družbenih hotenj delovnega človeka, njegovih izkušenj ter ustvarjalne moči vse družbe.

JOŽE ŠTER

Kriza morale

O dveh rečeh so ljudje vedno pripravljeni razpravljati, o vremenu in o morali. Obema je skupno še nekaj, njuno napovedovanje je zelo različno in nezanesljivo. Za moralo lahko rečemo še več, zelo različna mnenja so o tem, kakšna je sploh naša morala. Pri nas sta vladajoči kmetijska in čaršijska morala, trdi Lukić.¹ Perović pa je prepričan, da pri nas prevladujejo trije moralni sistemi, patriarhalni, malomeščanski in meščanski.² Pavičević piše, da če ne bi pri nas prevladovala socialistična morala, bi bila naša družba v stalni krizi.³ Mislim, da je Pavičevićeva teza točna. Toda, mar se nismo zdaj znašli v krizi?⁴ Ali to potem dokazuje, da ne prevladuje več socialistična morala? Potem je sedanje stanje *kriza morale*. Še več, ali ni sedanje stanje predvsem in najprej kriza morale?

Če hočemo odgovoriti na ta vprašanja, je treba najprej razčistiti, kaj je sploh socialistična morala?

Odločujoče vprašanje vsake, ne le socialistične morale, je vprašanje o najvišji vrednoti.

Kakor je najvišja vrednota kapitalistične morale *denar* ali krščanske vera,⁵ tako je najvišja vrednota komunistične morale *človek* (kot je zapisano tudi v *Programu ZKJ*). Neko bitje je človek v polnem pomenu besede le, če je *celovito bitje*, tj. *osebnost (subjekt)*. Prav zato etični problem najvišje vrednote s tem še ni rešen, temveč se prav zato, ker je človek celovito, mnogostrano bitje (deli njegovega bistva so: biološkost, psihičnost, individualnost, družbenost in delo), zastavlja vprašanje o najvišji *posamezni* vrednoti. Pri nas so odgovori na to vprašanje zelo »bogati«; kot najvišje posamezne vrednote so navedene: človek, delitev po delu, revolucionarnost, enakost, pravičnost, humanizem, delo solidar-
nost, samoupravljanje, osebna sreča, obča sreča, neoviran razvoj posa-

¹ R. Lukić, *Socijologija morale*, Beograd 1974, str. 153.

² M. Perović, *Disput o socijalističkom moralu*, Socijalizam, 7-8/1980, str. 139.

³ V. Pavičević, *Ogledi o humanizmu*, Novi Sad 1977, str. 124.

⁴ Pri nas tega termina nečemo uporabljati. Toda za manj dramatično situacijo v kapitalističnih deželah mirno pišemo, da je kriza.

⁵ K. Marx: »Tako v krščanstvu kot v kapitalizmu je človek za sebe in po sebi enako vreden. V prvem primeru vse zavisi od tega, ali ima človek vero, v drugem od tega, ali ima kredit.« (MEW 26/3, S. 442).

meznika, vsestranska osebnost itd.⁶ Na tako različnost odgovorov gotovo ne vpliva zgolj teoretična ali osebna svojeglavost posameznega etika, temveč tudi – pri nas – prevladujoča opredelitev vrednot kot relacija subjekt-objekt ali kot predvsem čustveno-voljni odnos človeka do svojega predmeta. Ob takem *subjektivističnem* pojmovanju vrednot seveda nimamo nobenega objektivnega temelja, na katerega bi naslonili sistem vrednot, pa je zato ta različnost najvišjih vrednot socializma logična.

Delo – najvišja posamezna vrednota

Katera je torej najvišja posamezna vrednota socialistične morale? Hierarhija vrednot človečne morale je določena z *objektivnimi* potrebami človeka, te pa z bistvom človeka; najpomembnejši del bivanja človeka je tako tudi najvrednejša potreba (vrednota). A če se nočemo zapisati abstraktnemu humanizmu, se je treba jasno zavedati, da vrednote niso določene le s človekom, temveč so drugi in nujni pol te določitve *konkretne razmere*. Teoretično je torej najvišja posamezna vrednota socialistične morale tista, ki *v danih razmerah največ prispeva k oblikovanju celovitega človeka*. Ker so realne možnosti zaradi objektivnih in subjektivnih razlik v različnih okoljih (deželah) in v različnih razvojnih fazah socializma različne, tudi ni najvišja posamezna vrednota vedno in povsod ista. *Vsaka situacija ima svojo najvišjo vrednoto*. Toda največkrat je najvišja vrednota *delo*.

Danes je pogoj za obstoj, še bolj pa za poln, vsestranski razvoj vsakega posameznika predvsem rezultat dela. V sužnjelastniški, v fevdalni, pa tudi v kapitalistični družbi niso bili razviti pogoji za realizacijo vseh zmožnosti vsakega posameznika (ampak je bilo to omogočeno le malo izbrancem). Večina pa je s svojim delom to omogočila. Socializem pomeni *ukinitve izkoriščanja, je družba dela*, družba, ki temelji na delu. Delo je edini *vir in merilo* za pridobivanje eksistenčnih in drugih sredstev vsakega posameznika (ki je sposoben delati). Delo kot najvišja posamezna vrednota torej ni le merilo delitve materialnih dobrin, ampak sploh merilo človekovega položaja v družbi. Skratka, delo je temelj vseh družbenih odnosov, vseh družbenih razmerij.

Če je delo temelj družbenih razmerij in *merilo* človeka, je to zgovorna praktična potrditev, da je delo najpomembnejša posamezna vrednota

⁶ Glej: V. Pavičević, *Osnovi etike*, Beograd 1967, str. 402.

Ogledi o humanizmu, str. 114–6.

O socialističkom moralu, (Zbornik), Beograd 1965.

Moral armije, Beograd 1967, str. 84.

M. Životić, *Čovjek i vrednost*, Beograd 1969, str. 84.

A. Tanović, *Vrijednosti i vrednovanje*, Sarajevo 1972, str. 26.

V. Rus, *Etika in socializam*, Ljubljana 1976, str. 415–450.

Zbornik 9 (Inštitut za pedagoška istraživanja, Beograd 1976) str. 24.

V. Radašin, *Osnovi moralnog vaspitanja*, Novi Sad 1971, str. 23–26.

A. Vukasović, *Moralni odgoj*, Zagreb 1974, str. 214–220.

socialistične morale. Družba, ki te vrednote ne uresničuje, ne more veljati za socialistično družbo.

Delo v socializmu še ni delo, »ki ni več le sredstvo, temveč je samo postalo prva življenjska potreba«⁷, tu delo večinoma ni samocilj, ni svobodno delo, ampak nujno delo. »Tudi civilizirani človek se mora ravno tako kot divjak boriti z naravo, da zadovolji svoje potrebe, da ohrani svoje življenje in ga reproducira, in to v vseh družbenih oblikah in v vseh mogočih produkcijskih načinih. Z njegovim razvojem se širi kraljestvo naravne nujnosti, ker se večajo potrebe; toda hkrati se razvijajo produktivne sile, ki jih zadovoljujejo. (...) Vendar je to še vedno kraljestvo nujnosti. Onstran tega kraljestva se začne razvoj človeške moči, ki je samemu sebi namen, resnično kraljestvo svobode, ki pa se lahko razcvete samo na tem kraljestvu nujnosti kot svoji podlagi. Temeljni pogoj je skrajšati delovni dan.«⁸ To nujno delo, delo kot sredstvo za zagotavljanje življenja, za reprodukcijo človeka je »večna« vrednota, torej je tudi komunizem ne bo mogel odpraviti, gre le za skrajšanje »delovnega dne«, tj. zmanjšanje nujnega dela in večanje svobodnega dela. In spet je prav delo tisto, ki najbolj prispeva k ustvarjanju teh pogojev za širjenje svobodnega dela (že zdaj in tu, ne pa šele v neki daljnji prihodnosti).

Četudi je delo v socializmu za večino ljudi še »nujno delo«, je vendarle najvrednejše, ker največ prispeva k zagotavljanju eksistenčnih sredstev in drugih dobrin, ker se z delom najbolj razvijajo človekove naravne (biološke), duševne (čustva, volja, mišljenje) in družbene moči in ker največ prispeva k svojemu lastnemu skrajševanju, skratka, ker največ prispeva k oblikovanju celovitega človeka (tj. najvišje vrednote) in k povečevanju svobodnega dela (tj. najvišje posamezne vrednote).

Delo ni samo »nujno« in »svobodno«, ampak lahko tudi bolj ali manj enostrano ali celovito. *Delo samo je tem večja vrednota, čim bolj celovito je;* čim bolj enostrano je, tem bolj delno oblikuje človekove moči in čim bolj celovito je, več vrst človekovih moči oblikuje.

Socialistična morala odpravlja monopol nad načrtovalno-ukazovalnim delom. Delo je tem bolj socialistično, čim bolj postaja celovito, tj., čim bolj vsak delavec opravlja ne le izvrševalne faze dela (proizvodnje), ampak tudi odloča o delu, če torej ni le izvajalec, ampak tudi *upravljalec*, tj. *samoupravljalec*.⁹ (S tem smo se dotaknili vrednote samoupravljanja, ki je del dela, tj. delna vrednota, hkrati pa lahko samoupravljanje proučujemo tudi kot del širše vrednote, kot samoupravljanje, ki obsega še druge vidike, področja, ne le proizvodnjo.)

Delo je najvišja posamezna vrednota, tudi če je še »nujno« delo (tj. »služba«) in če je še enostrano, tem bolj pa *postaja socialistično delo, če se širi svobodno delo, čim bolj raznovrstno in celovito postaja delo.*

⁷ MEW 19, S. 21.

⁸ K. Marx, *Kapital III*, Ljubljana 1973, str. 913–4.

⁹ Tu ni potrebno, da razmejimo zadeve, o katerih se samoupravno odloča, od zadev, o katerih odločajo izvršilni in hierarhični organi.

»Človek je s tem Osnutkom zakona (avtor misli osnutek zakona o združenem delu – J. Š.) postavljen v objektivne pogoje, da bi bil najvišja vrednota. (...) V združenem delu, samoupravljanju in družbeni lastnini je človek lahko najvišja vrednota.«¹⁰ Ali je to točno? Zakon o združenem delu v 45. členu pravi: »Dohodek, ki ga delavci pridobivajo v temeljni organizaciji: 1. je materialna osnova njihove pravice, da odločajo o pogojih in rezultatih svojega dela, glavni motiv za delo in merilo uspešnosti proizvodnje ter opravljanja druge dejavnosti temeljne organizacije in odgovornosti delavcev za uspešno delo in razpolaganje z družbenimi sredstvi, ki jih upravljajo.« Zakon torej kot *glavni motiv in merilo uspešnosti delavcev (dela)* postavlja dohodek. Je potem lahko človek tu najvišja vrednota? Je tu lahko delo najvišja posamezna vrednota? Kakšna morala se bo naravno, logično, nujno porajala tam, kjer je dohodek glavna vrednota?

Nujno egoizem (lokalizem, separatizem, nacionalizem, tozdzem idr.)! Dokazuje lahko vsakdo in vsak dan prebere v kateremkoli dnevnem časopisu, če jih že ne najde v svojem tozdu. Vsaka delovna organizacija teži za čim večjim dohodkom, ne pa za zadovoljevanjem družbenih potreb. Tako sprejemajo odločitve, ki so celo gospodarsko (in ne samo moralno) *neracionalne*, kajti to, kar je gospodarsko racionalno z vidika posamezne delovne organizacije, je lahko hudo neracionalno z narodnogospodarskega vidika. Dalje: Mar ne poznamo vsi pogostega ravnanja, ko partnerji izpolnjujejo pogodbo, sporazum itn. le toliko časa, dokler je v njihovo korist. Mar ne govorimo danes o osmih (bolj ali manj) zaprtih gospodarstvih? Mar ni znano, da večina združenj in naložb ne presega občinskih meja, republiško plotove pa le zanemarljivo majhen delež?!¹¹ Zaradi enakih razlogov se zadržuje blago, če se pričakujejo nove cene ali če se hočejo izsiliti višje cene. Prav zaradi egoizma (in zapiranja trga ipd.) hoče tako rekoč vsaka republika (ali celo občina) imeti svojo rafinerijo, cukrarno, kofetarno, klavnico, avtomobilsko tovarno itn.,¹² pa se zato kljub obratovanju obstoječih s polovično zmogljivostjo gradi še nove.¹³ Kdo plačuje ceno tako umne uporabe družbenih sredstev?!

Četudi poraja egoizem, je mogoče dohodkovni motiv realizirati na moralen in zakonit način, torej z dobrim in poštenim delom, ali pa na nemoralen in nezakonit način, tj. *brez dela*. Dohodek in ekstra dohodek, boljši pogoji gospodarjenja so rezultat dela tega kolektiva ali pa mono-

¹¹ Niti en odstotek naložb ne presega republiških in pokrajinskih meja (B. Andrejčić, Komunist, 18. 9. 1981).

¹² V Šabcu so pred kratkim postavili temeljni kamen za novo tovarno sladkorja, čeprav blizu, v Pečincih in Bjeljini, delujeta dve s polovičnimi zmogljivostmi. Poleg te gradimo v državi še eno tovarno sladkorja. Hkrati kažejo analize, da nam primanjkuje za že obstoječe tovarne sladkorja približno tri milijone ton sladkorne pese. (Prav tam.) Še bolj »zabavno« je to, da je kar sedem naših tovarn sladkorja kupilo licenco za kvas od iste tuje firme (Delo, 17. 2. 1983).

Navedenih primerov nisem zbiral sistematično, ampak sem jih našel v dnevnem časopisu in jih je zato treba razumeti predvsem kot garniranje teksta.

¹³ Glej V. Milanović, Kontroverze morale u socijalističkom društvu, Marksistična misao 6/1980, str. 39.

pola, administrativnih ukrepov, različnih vrst voluntarizma, lokalizma, nemoralnega delovanja itn. »Komericalno razbojništvo« se pri nas znatno povečuje. Po nekaterih podatkih je leta 1972 vsaka četrta pregledana trgovska delovna organizacija kršila predpise o cenah. 1973. leta vsaka tretja in 1974. leta že vsaka druga.¹⁴

Zvezni javni tožilec je v zvezni skupščini povedal, da je bil leta 1981 gospodarski kriminal udeležen s 33,3% pri kršitvah predpisov, kar pomeni, da se je njegov delež v primerjavi z letom 1975 več kot štirikrat povečal. Število obtoženih oseb za gospodarski kriminal je bilo 1978. leta preko 28.000, 1979. leta preko 32.000, 1980. leta preko 35.000, 1981. leta 41.154, leta 1982 pa že 46.633; to pomeni, da se je ta kriminal v zadnjih osmih letih za dvakrat povečal.¹⁵ Sodna statistika seveda kaže le odkrita kriminalna dejanja, ne pa števila storjenih. Odkar imamo »samoupravne sporazume«, je najbrž znaten del teh (menda jih je 2,5 milijona) treba uvrstiti med izsiljevanja deviz, višjih cen ipd., tj. med gospodarski kriminal. Zanimiv je tudi podatek iz neke ankete, kjer kar 80% vprašanih pristaja na »male nekorektnosti«, ki so v prid delovnih organizacij.¹⁶

Razmere so se v letu 1982 še poslabšale, tako da so na tiskovni konferenci v javnem tožilstvu SR Slovenije ugotovili – a to se zdi logično že iz navedenega – *nezakonito poslovanje postaja skoraj pravilo*.¹⁷ Najbrž bi bilo presenetljivo, da se po tem ne bi zgledovali tudi posamezniki in ne bi hoteli na hitro in brez dela obogateti.¹⁸ Sicer pa, ali nismo leta s posojilno politiko in politiko smešno nizkih obrestnih mer omogočali *legalno bogatenje brez dela*?

¹⁴ Politika, 28. 5. 1975. V Vjesnikovi prilogi Sedem dana smo (15. 11. 1982) brali, da je od 174 bank le 20 poslovalo skladno s predpisi. V Delu (14. 3. 1983) pa so pisali, da so inšpektorji obiskali na Gorenjskem preko 40 mesarjev in prav pri vseh ugotovili kršitev predpisov o cenah. Tržni inšpektorji so 1982. leta vzeli 64 vzorcev mletega mesa za analizo; higiensko neoporečna sta bila samo dva. (Delo, 5. 4. 1983).

¹⁵ Navajam po Delu, 11. 2. 1982. Za boljše predstavo o razširjenosti tega pojava naj navedem, da je bilo leta 1979 v Jugoslaviji okoli 55.000 organizacij in skupnosti (od tega 28.000 gospodarskih TOZD).

Kogar zanima igrakanje, še tole iz VUS-a, ki je na osnovi ugotovitev tržnih inšpektorjev, da so trgovci leta 1974 potrošnikom zaračunali 630 milijonov preveč (kar je 68% več kot leto prej), izračunal, da so tako vsako gospodinjstvo v Jugoslaviji olajšali za 117,20 dinarjev oziroma da si je vsak zaposleni v trgovini vtaknil v žep 1445 dinarjev.

¹⁶ DELO, 2. 4. 1977.

¹⁷ DELD, 1. 10. 1982.

¹⁸ V nekaj mesecih leta 1982 je 135 ljudi oškodovalo družbo za 4,5 milijarde (Delo, 24. 2. 1982). V Prištini so vložili tožbe proti 37.000 občanom (dejansko družinam), ki leta ne plačujejo stanarine, elektrike, gretja ipd. Na Hrvaškem zasebni delodajalci samo skladom za pokojninsko in invalidsko zavarovanje dolgujejo 251 milijonov (Borba, 10. 12. 1982). Zasebniki v Sloveniji dolgujejo za davke in dajatve 800 milijonov (Komunist, 8. 7. 1980). Brali smo tudi, kako so v Sarajevu spiske dolžnikov (za stanarino ipd.) pred javno objavo dvakrat cenzurirali (prvič s političnimi očali in nato še novinarskimi). V titograjski občini so si posamezniki prilastili 2,5 milijona kvadratnih metrov družbene zemlje. Hkrati omenjajo, da je podobno pot ubralo še deset milijonov kvadratnih metrov zemlje po vojni odseljenih ljudi (Večerni list, 25. 9. 1982).

Še bolj drastičen je primer »zelene mafije«, tj. ljudi (predvsem vodilnih), ki si prilastijo družbeno zemljo, *najemajo* tujo in se ukvarjajo z rentništvom ali pa kupujejo zemljo napol zastonj in jo obdelujejo z družbenimi delovnimi sredstvi ter ne da bi plačevali davek. V Slavonski Požegi, Baranji, Osijeku idr. so vodilni ljudje iz kmetijskih kombinatov in tudi drugi »obdelovali« tudi več kot 10 hektarov zemlje (za čiste kmete je največ možno 10 hektarov), ob tem nekateri sploh niso vedeli, kje so njihovi vinogradi. Samo v občini Djakovo je take zemlje 2500 hektarov. Takih, ki so se ukvarjali z agrobusinessom, je veliko, njihovo premoženje pa milijardno (Komunist, 20. 8. 1982).

Razen z zviševanjem cen ipd. je mogoče do istega cilja tudi drugače, s slabo kvaliteto in s slabšim delom (a za enako ceno).¹⁹

Kako vrednotimo delo in nedelo oziroma slabo delo, kaže tudi dejstvo, da so bili na primer v Sloveniji osebni dohodki (prvih 10 mesecev 1982) zgubašev višji od povprečnih dohodkov nezgubašev.²⁰

Kako pri nas enostavne in samorazumljive reči postanejo težke, kaže dejstvo, da je bilo med sklepe 4. seje CK ZKJ (1982) treba zapisati, da se v tujini lahko zadolži le tisti, ki se obveže, da bo dolgove vrnil!!!²¹ No, marca 1983 pa smo v časopisih spet brali takele naslove: »Kdo bo plačal uvoženo olje?«²²

Če bi bilo delo res najvišja vrednota, potem bi bilo pač najvrednejše delati. Toda mnogi trdijo, da smo lenuhe bolj zakonsko zaščitili kot medvede, zato v delovnih organizacijah skoraj nihče tudi ne poizkuša zabašanta spraviti na cesto. Še huje, ali nismo *nedela celo nagrajevali*? Nezaposlenemu – po zakonu – ni bilo treba na delo, če ni ustrezalo njegovemu »okusu« glede kraja in vrste dela, pa je kljub temu dobival na zavodu za zaposlovanje plačilo! Če bi bilo delo najvišja vrednota, potem ne bi bilo, recimo za zdravnika, sramotno, da gre pometat cesto, ampak vrednejše od vsakega nedela. (O poklicni etiki zdravnika, ki noče v službo na vas, tu ne bi govorili.)

Tudi sociala že spodbuja in nagrajuje nedelo.²³ Dr. B. Šefer je na neki okrogli mizi o socialni politiki dejal, da je bila »pogosto v službi gospodarskih podrsljajev. Kako naj sicer razlagamo našo solidarnost z množičnimi pojavi prikrivanja in omogočanja, da tisti, ki delajo slabo, dobijo enak ali celo večji osebni dohodek od tistih, ki dobro delajo.«²⁴

So pa številne druge oblike *legalnega* prisvajanja družbenega bogastva brez dela; to so bile na primer 2,7 ali 8% obresti na posojila ob 30 ali 40% inflaciji, nizka amortizacija ob 20, 30 ali 40% inflaciji itn. Med prisvajanje brez dela spada tudi nebrzdana primarna emisija brez kritja in vračanja. Itn. Itn. Ali ni (bil) torej ta pojav *splošen*?! Toda ob tem se zastavi še eno vprašanje, vprašanje o sposobnosti – bolj ne sposobnosti.

¹⁹ Po poročilu zveznega tržnega inšpektorja leta 1978 kar 64,5% pregledanih mlevsko-pekarskih izdelkov ni izpolnjevalo minimalnih zahtev o kakovosti. Podobno je z mesom in mesnimi izdelki. Med 90 pregledanimi organizacijami, ki izdelujejo naravne vinske alkoholne pijače, jih je kar 80% kršilo predpise; od 362 kontroliranih vzorcev jih je bilo 60% z »napako« (Delo, 1. 8. 1979). Po ugotovitvah zveznih tržnih inšpektorjev pa 1980. leta kar v 63% pregledanih delovnih organizacij izdelki niso ustrezali jugoslovanskim standardom in predpisom o kakovosti. Najslabše kakovosti je bilo blago iz organizacij, ki imajo monopolni položaj (Delo, 10. 4. 1981). Večerni list (2. 2. 1982) piše, da je bilo celo 40% vseh pregledanih vzorcev zdravil v lekarnah (leta 1981) neprimernih.

²⁰ DELO, 18. 11. 1982

²¹ Drugo vprašanje je, kako naj devize dobijo tisti, ki ne morejo ali ne smejo izvažati. A to se je treba dogovoriti pred najetjem posojila, ne pa šele potem.

²² DELO, 15. 3. 1983.

²³ V Črni Gori se mnogim splača, da imajo osebni dohodek do 7000 din. Delavec s štirimi družinskimi člani si s socialnimi prejemki (otroški dodatek, vrtec, štipendija, cenejši obrok, stanarina itn.) lahko poveča dohodek do 60%, zato si logično prizadeva za nedelo, bolniško itn. (Borba, 16. 10. 1982). Do podobnih rezultatov so prišli v Kranju, kjer so v neki analizi ugotovili, da je materialno na najslabšem srednja skupina in ne oni z najnižjimi dohodki na družinskega člana.

²⁴ Po Tanjugu, 3. 3. 1983.

Ali vsa navedena dejstva ne govorijo o *nesposobnosti* določenih organov ali celotne družbe, o nesposobnosti zagotoviti spoštovanje zakonitosti in socialistične morale? Je opisana *anarhičnost* posledica premajhne družbene zavesti ali premalo predpisov?

Predpisov nam ne manjka, saj imamo okoli 200 zakonov (in pri nas ti sploh niso kratki), ki predpisujejo sankcije za okrog 3000 prestopkov; pri tem nekateri zakoni ne veljajo niti dva meseca, le redki pa dve ali tri leta.²⁵

Tudi sklepov in resolucij nam ne manjka, nekateri govore o inflaciji, ki ni nič manjša od denarne. »Cene mnogih izdelkov nenehno naraščajo, celo tedaj, ko si obetamo dobro žetev in ko upravičeno pričakujemo stabilizacijo cen (...) dovoljujemo, da ljudje navijajo cene, kakor se jim zdi. Celo v kapitalističnih deželah so nekateri regulatorji, ki preprečujejo pretirano višanje cen. (...) Glede tega so pri nas neke nepravilnosti, da se prav zaradi tega nekateri zatekajo v lokalno zaprtost in ustvarjajo nekakšna lokalna tržišča. (...)»²⁶ »Ugotovitve SDK in inšpekcijskih služb ostajajo brez ugotavljanja zakonske in družbene odgovornosti. Še vedno, predvsem z rastjo cen, iščemo izhod iz trenutnih težav. (...) Zveza komunistov naj se odločneje zavzema za (...) krepitev odgovornosti in delovne discipline. Odločneje je treba na vseh področjih nasprotovati pritisku potrošniške psihologije, pojavom nevestnega odnosa do dela in družbenih sredstev, malomarnosti ter vsem oblikam razsipništva in parazitstva... (...) Za naš samoupravni socialistični sistem je nedopusten pasiven in oportunističen odnos do korupcije, kraje in drugih podobnih oblik prilaščanja dobrin in dohodka. Pri odpravljanju in kaznovanju nosilcev podkupnine, korupcije, nezakonitega prilaščanja premoženja organi pregona in sodni organi še vedno niso kos svojim nalogam in nimajo dovolj pomoči in podpore.«²⁷ Komunisti morajo nenehno skrbeti, da »bodo vse organizacije združenega dela in drugi subjekti gospodarjenja, državni, samoupravni in drugi organi snovali svoje delo in poslovanje dosledno na zakonskih in samoupravnih aktih in da bodo vsi tisti, ki kršijo predpise, družbene dogovore, samoupravne sporazume in druge norme, politično, materialno, moralno in kazensko odgovarjali. (...) Najodločnejše se je treba postaviti po robu egoističnim, partikularističnim in podobnim nazorom, češ, da je vse dovoljeno, kar koristi organizaciji združenega dela, občini, republiki oziroma pokrajini, in to celo, kadar gre za kršenje zakonov in samoupravnih norm. Večkrat se takšne, t. i. koristne zlorabe izpeljejo s soglasjem ali naklonjenim stališčem političnih in družbenih dejavnikov. (...) Veliko gospodarskih prestopkov in nezakonitih dejanj v gospodarstvu je posledica številnih pomanjkljivosti v delu

²⁵ »Delo«, 3. 5. 1975 in 13. 6. 1979.

²⁶ Titov govor v Splitu, 6. 5. 1962.

²⁷ Pismo predsednika in izvršnega biroja predsedstva ZKJ, 29. 9. 1972.

zveznih, republiških in občinskih upravnih organov ter drugih državnih organov in organizacij, ki morajo opravljati kontrole ali izvajati gospodarsko pravne predpise in ukrepe ekonomske politike.«²⁸

»Centralni komite poudarja, da je treba povsod zaostri odnos do dela ter uresničevanja delovnih nalog (...), da je treba onemogočiti pojave in težnje po pridobivanju dohodka brez ustreznega delovnega prispevka. (...) Nesprejemljiv je pasiven odnos komunistov do vseh vrst neracionalnega izkoriščanja družbenega premoženja, do pojavov delovne nediscipline, zlorabljanja pravic in pooblastil, pojavov podkupovanja in korupcije ter kršenja zakonov, družbenih dogovorov in samoupravnih sporazumov ter do izpodkopavanja moralnih norm naše socialistične samoupravne družbe.«²⁹

»Zelo pogosto opazamo kršenje zakonov in omalovaževanje prevzetih obveznosti na podlagi sporazumov in dogovorov. Odgovornost popušča, kršilci pa se izognejo sankcijam. Vse več je napadov na družbeno lastnino. Širi se socializacija izgub, zgrešenih investicij ipd. Vse več je bogatenja brez dela. Malomeščanska ideologija je zajela posamezne dele naše družbe, pa tudi del ZK (...) Odgovorni organi našega sistema – delavske komisije, inšpekcije, SDK, sodišča, organi pregona in drugi – se morajo organizirano, odločno in brezkompromisno boriti proti prilaščanju družbene lastnine, zlorabljanju pravic in pooblastil, proti podkupovanju in korupciji, kršenju zakonov in drugih predpisov, družbenih dogovorov in samoupravnih sporazumov, proti spodbujanju poslovnih in moralnih norm socialistične samoupravne družbe. Ti organi našega političnega sistema morajo delovati odgovorno, dosledno, samostojno in pravočasno na podlagi ustave, zakonov in drugih predpisov. Odločno se morajo braniti pritiska posameznikov in drugih dejavnikov, ki se vmešavajo v njihovo delo in jih pri izpolnjevanju njihovih nalog ovirajo.«³⁰

Če bi hoteli biti sarkastični, bi dejali, več ko je bilo sklepov proti gospodarskemu kriminalu ipd., več ga je bilo. So zakoni in druge norme postale le nekaj *fakultativnega* (M. Komatina)?! »Skoraj normalno je postalo, da se ogibajo izpolnjevanju družbenih obveznosti...³¹ A zakaj?

Že leta se izrečene kazni gibljejo v spodnji polovici zagroženih.³² Zvezni javni tožilec je za leto 1981 navedel tele podatke o kaznih za gospodarski kriminal: 97% odgovornih oseb so kaznovali z (najnižjo) denarno kaznijo do 5000 din, od tega je bilo 37,5% kazni pogojnih; pravnim osebam pa so najmilejšo kazen (od 10.000 do 50.000 din) izrekli v 95% primerih.³³ Jasno je, da take kazni *spodbujajo kriminal*, saj se

²⁸ Sklepi 10. seje predsedstva CK ZKJ, 24. 5. 1975.

²⁹ Sklepi 3. seje CK ZKJ, 30. 9. 1981.

³⁰ Sklepi 3. seje CK ZKJ, 24. 9. 1982.

³¹ Komunist, 18. 2. 1983. Tanjug je 10. 2. 1978 poročal, da je bilo v Dalmaciji (po nepopolnih podatkih – ker ni podatkov za 6 občin) v zadnjih osmih letih postavljenih več kot 18.000 objektov na črno.

³² Izjava zveznega sekretarja za pravosodje (DELO, 14. 6. 1975).

³³ DELO, 11. 2. 1982 (poročilo s seje zveznega zbora).

končno delovnim organizacijam to tudi gospodarsko (dohodkovno) spleča. Po ugotovitvah tržne inšpekcije je znašala s cenami nezakonito pridobljena premoženjska korist 3 milijarde 400 milijonov dinarjev (v prvem polletju 1981)! To je 210% več kot v enakem obdobju 1980. leta; s sodnimi sklepi so odvzeli le milijon 473.000 din.³⁴ Od treh milijard en milijon! Osnovnošolec lahko izračuna, da se *nedelo (nepoštenost)* zelo spleča. K temu je treba dodati še, da se kaznujejo v glavnem le *drobne zadeve*, manjša in neznatna kršenja, majhne ribe³⁵ ali, kot pravi zvezni javni tožilec, da se navadno prijavijo le lažji in manj nevarni prekrški.³⁶ In zakaj se sodno ne odvzame nezakonito pridobljeno premoženje? Zvezni javni tožilec pravi, da se to ne dela dosledno, ker bi to pogosto »ekonomsko uničilo« delovne organizacije, ter da v teh primerih posežejo vmes tudi najbolj merodajni predstavniki družbenopolitičnih skupnosti,³⁷ slabo leto prej pa je v zvezni skupščini dejal, da so tožilci »produkt okolja« in »ne morejo biti načelnejši od vodstva«.³⁸ Ob tem se zastavlja vprašanje, ali je slučajno, da v nekaterih republikah kar v tretjini občin nimajo tržnih inšpektorjev.³⁹ Tudi v neki drugi razpravi v zvezni skupščini so ugotavljali povezanost med kršilci zakonov, lokalnimi oblastmi in sodstvom.⁴⁰ Tudi član predsedstva CK ZKJ v nekem intervjuju pravi: »Nevzdržna je praksa, da organi družbenopolitičnih skupnosti in tudi politični dejavniki tolerirajo ali celo podpirajo nezakonito obnašanje...«⁴¹

Če torej nismo sposobni kaznovati nedela (kriminala), ampak ga celo *nagradujemo*, je še toliko težje pričakovati, da bomo kaznovali *nesposobno* delo na primer velike zgrešene naložbe (saj imajo te poleg tega še zagotovo svoje politične botre). »Ni normalno, da voditelji ustanov in dužbenih teles kritizirajo sami sebe za pojave, za katere so sami odgovorni pred družbo, in da se stvar pri tem konča.«⁴² Ni normalno, je pa običajno. Analitiki so izračunali, da je »ta hip v Jugoslaviji za približno 6,5 milijarde dolarjev uvožene opreme, ki ni v obratovanju. Ta oprema je bila kupljena povprečno pred dvema letoma in pol...«⁴³

Ker obstaja le zavest o protislovnosti teh početij z najvišjo vrednoto socialistične morale, *ne pa tudi sposobnost kaznovati nedelo in nesposobnost*, se vse skupaj rešuje z nenehno novimi, podrobnejšimi in ostrejšimi predpisi,⁴⁴ tako da se bližamo – kot pravijo nekateri – normativni entro-

³⁴ DELO, 21. 10. 1981 (poročilo s seje odbora za trg in cene zbora republik in pokrajin).

³⁵ POLITIKA, 26. 5. 1975; DELO, 30. 5. 1975; DELO, 15. 3. 1974.

³⁶ DELO, 21. 1. 1982.

³⁷ BORBA in VJESNIK, 30. 10. 1982.

³⁸ DELO, 6. 7. 1981.

³⁹ Podatek je iz DELA, 28. 2. 1981.

⁴⁰ DELO, 15. 7. 1982.

⁴¹ KOMUNIST, 24. 7. 1981.

⁴² R. Tomović, Komunist, 16. 3. 1979.

⁴³ Gospodarski vesnik, 11. 3. 1983, str. 2.

⁴⁴ Značilen primer: ZIS je predlagal nov, ostrejši zakon o začasni prepovedi graditve energetskih objektov na mazut z utemeljitvijo, da je bilo 1980. leta kljub podobnemu zakonu zgrajenih kar 385 objektov na mazut. In komentar novinarja: »Imeli smo torej zakon, ki se ga nismo držali, kršiteljev nismo kaznovali, sprejeli smo novega – in izpustili tiste, ki take objekte že gradijo. Pa se menda ne bo spet našel kdo, ki bo rekel, da sprejemamo preveč zakonov?« (DELO, 24. 3. 1981).

piji. Kako iluzorna rešitev je ta normativizem, kažejo že doslej navedene ugotovitve in dejstva. Če moralna zavest pada, so vsi zakoni *neučinkoviti*. Stopnice se pometajo od zgoraj navzdol.

Kako naj bo več spoštovanja zakonitosti in sklepov, če tega *ni niti v najvišjih organih*. Resolucije menda nikoli ne sprejemamo pravočasno (celo zadnji leti konec marca niso bili znani pogoji gospodarjenja v tekočem letu); partijski kongres (1982) in resolucija (za 1983) sta zahtevala zmanjšanje vseh oblik porabe, počasnejšo proračunsko rast od dohodka ipd., toda sprejeti zvezni proračun je bil v nasprotju s tem: le kdo ne ve, da so boni neustavni, a so jih nekaznovano uveljavljali skoraj po vsej Jugoslaviji; imamo zvezne in republiške spodbude izvoznikom, toda (in čepav je izvoz prednostna naloga) federacija je za leto 1982 dolgovala 24 milijard dinarjev spodbud izvoznikom;⁴⁵ itn. Ob vseh številnih nezakonitostih (da o zgrešenih naložbah in podobnem ne govorimo) često ob podpori političnih in drugih funkcionarjev nismo brali niti o eni partijski kazni, ki bi doletela visokega funkcionarja (razen smešne kazni Bakaliju).

Jo potem lahko pričakovati, da se bodo drugi obnašali drugače, da bodo občine stroge, dosledne, disciplinirane, da delovne organizacije ne bodo kršile zakonov,⁴⁶ moralnih norm ipd.?!⁴⁷ Je potem čudno, če se niti pravnomočni sodni sklepi ne izpolnjujejo?⁴⁸ Je potem čudno, če se finančna nedisciplina še naprej veča? Je potem čudno, če v kakšnem mestu odkrijejo po nekaj sto družbenih stanovanj, ki jih zasedajo ljudje s svojimi hišami (kot npr. v Prištini)? Najbrže ne, če vemo, kako delajo tisti, ki bi morali dajati zgled.⁴⁹ Končno ni presenetljivo, kar so ugotovili na posvetu občinskih komisij za družbeni nadzor (SR Slovenije): »Kajti – kot je bilo večkrat poudarjeno na posvetu – težko je delati, če je po opravljeni nalogi večji grešnik tisti, ki je greh odkril, kot oni, ki ga je napravil.«⁵⁰

Posebno vprašanje je vprašanje sposobnosti in hotenja pripravljalcev zakonskih in podobnih aktov. V skupščini nenehno ugotavljajo, da izvršni in upravni organi skoraj vedno dajejo delegatom statistiko namesto analiz. Imamo zakone, ne pa sankcij za njihovo kršenje. Imeli smo zakon o čekih za tujce, ne pa tudi čekov. Imamo družbeni dogovor o zbiranju deviz za izdelke za široko potrošnjo, ne pa tudi deviz. Imamo zakon o spremembah prometnega davka, ki je začel veljati 1. 4. 1983, a uporab-

Zanimiv je tudi tale podatek: leta 1970 so morale delovne organizacije zbrati 235 bilančnih podatkov, leta 1974 že 313 in 1981. leta 457! (DELO, 1. 4. 1982). Leta 1976 je bilo treba za uvoz enega kamiona surovin izpolniti 146 obrazcev. In koliko danes? Sicer pa smo samo v federaciji od leta 1974 do maja 1981 sprejeli 7315 predpisov, torej več kot tri dnevno (Zvezni zbor, 16. 2. 1983 1983; DELO, 17. 2. 1983).

⁴⁵ DELO, 7. 1. 1983. Npr. za slovensko gospodarstvo je to 2/5 za leto 1982 pripadlih spodbud.

⁴⁶ Leta 1981 je recimo v Sloveniji 54% delovnih organizacij kršilo dogovor o razporejanju sredstev za OD in skupno porabo. (DELO, 2. 7. 1982). Še slabša bi bila slika, če bi vedeli enormne odstotke povečanja OD, pri čemer so jih najbolj povečali v republikah in pokrajinah, kjer se je storilnost najmanj povečala. (Komunist, 20. 8. 1982). OD januarja 1983 so v primerjavi z januarjem 1982 večji za 28%; po republikah pa od 23% v Sloveniji do 50% v Črni gori. (Tanjug, 22. 3. 1983).

⁴⁷ Zelo značilen primer: Ko so lani naposled temeljiteje pregledali poslovanje nogometnih klubov, je bilo potrjeno tisto, kar so že leta čivkali vrabci. Toda novinarji so se spravili nad klube in njihovo protizakonitost in nemoralno itn., nihče pa nad moralo funkcionarjev uprav, ki so večinoma ljudje, katerih poklicna dolžnost je ravno skrb za zakonitost, za moralo (t. j. direktorji, inšpektorji SDK, poklicni politični funkcionarji, uslužbenci sekretariata za notranje zadeve ipd.).

niki še 5. 5. 1983 niso imeli Uradnega lista (kjer je bila objavljena sprememba). Imamo odlok o depozitu, v tujino pa vse češče potujemo službeno. Carinski zakon smo v kratkem dvakrat spremenili. Imamo odlok o koriščenju deviz, ki jih imajo občani v bankah, in za polovico manj polaganja deviz v banke. Imamo zakone in odloke o zaščiti narave, zraka ipd., a vedno več zastrupljenih rek, strupenega zraka, pozidane najplodnejše zemlje, vse hrupnejša naselja. Itn. Itn. Skupščine sprejemajo vse več zadev po hitrem postopku. Ko komentator v Delu (2. 4. 1983) analizira preteklo leto, ugotavlja, da tisto, »kar je bilo narejenega, se je slabo posrečilo, marsikaj pa še sploh ni bilo narejenega. (...) Vtis je, da se dela nekoordinirano, nesistematično, skorajda brezglavo«.

Če so nedelo, slabo delo in nesposobnost enako ali celo bolj nagrajeni kot dobro delo, če je nezakonitost tako razširjena, sta dobro delo in spoštovanje zakonitosti *neumnost in greh*. A kakšna je prihodnost take družbe? Prišli smo tako daleč, da nas ne vznemirja, če se kdo ne ravna po hišnem redu; če pa se že najde kdo, ki je pripravljen kršilce vsaj opozoriti na to, je tak človek siten. Spravimo se torej nad »redarja«, ne pa nad kršilca.⁵¹

Ali ni absurdno, da nedelo in nesposobnost bolj kaznujejo v kapitalizmu (čeprav v posameznem razredu zelo različno), kjer delo ni najvišja posamezna vrednota, kot pa v socializmu, kjer je delo najvišja posamezna vrednota?!

Je pa še eno pomembno vprašanje, kdo je tisti, ki je zainteresiran za take razmere? Tisti, ki mu to *koristi*. To pa so *slabi delavci in gospodarji*. Če si je mogoče *brez dela*, z nedelom, s slabim delom, z nesposobnostjo, s kriminalom, z nedisciplino, s nespoštovanjem norm itn. pridobiti gmotno korist, potem gre za *izkoriščanje dobrih, vestnih, sposobnih, discipliniranih delavcev*. To je torej razredno vprašanje! Boriti se proti izkoriščanju, boriti se za to, da bo delo merilo človeka, je potemtakem *revolucionarno*. Toda, kam je padla naša morala, če *revolucionar ni več junak, ampak bedak in celo grešnik!!* Spodbujamo nemoralo, namesto da bi moralo.

Velika iluzija je pričakovanje, da se bodo razmere spremenile z nenehnimi reorganizacijami in novimi in novimi predpisi, namesto z *radikalno spremembo moralne zavesti in prakse*. Kdo naj da zgled, zgled, ki kaj zaleže?

⁴⁸ M. Komatina navaja, da je samo v enem mestu 200 takih sklepov. (Komunist, 18. 9. 1981).

⁴⁹ Zadnja leta so »odkrili« približno 3500 stanovanj (torej za manjše mesto), ki so last federacije, a jih uporabljajo drugi (največkrat družinski člani ljudi, ki so prej delali v zveznih organih). (Tanjug, 24. 3. 1983).

⁵⁰ DELO, 11. 2. 1983.

⁵¹ To dobro ponazarja že omenjeni agrobusiness (zelena mafija): Nekateri delavci, ki so zadevo sprožili, so »zaradi tega morali zapustiti požeško občino, drugi pa tožiti, da so spet dobili nazaj svoje delovno mesto«. »Člani občinske konference niso razpravljali o primeru J., temveč so napadli tisk zaradi senzacionalističnega pisanja, ki je prizadelo veliko škodo požeški komuni.« Tudi samoupravni organi in vodilni v osješkem kombinatu so reagirali podobno, češ da je to »napad na kmetijstvo, na Slavonijo sploh ipd.«. Pri vsem tem »imajo ponekod za izvajanje akcije več zaslug novinarji, kakor zakonsko in politično pristojni organi.« (Komunist, 20. 8. 1982.)

Če je delo najvišja posamezna vrednota, potem iz tega logično izhaja, da je *delo merilo* in da je moralna norma *delitev po delu*.⁵² S tem je preseženo izkoriščanje. Vztrajati hkrati na socialni enakosti je nevzdržno protislovje. Edina enakost tu je lahko *enakost merila*. Je lahko enakost med otroci in starši, med lenuhi in pridnimi, med dobrimi in slabimi dalavci, med discipliniranimi in nediscipliniranimi, med moralnimi in nemoralnimi itn.?! Teoretično, politično, propagandno prisegati hkrati na delitev po delu in enakost lahko povzroči le zmedo in krizo.

Da delitve po delu nismo uresničili, je znano. No, nekateri trde, da je delitev po delu postala le fraza, drugi, da celo farsa. Za oboje je mogoče najti nekaj *dokazov*.⁵³ Dejstva pa kažejo, da se razlike v dohodkih za enako delo v različnih panogah stalno povečujejo, hkrati pa se zmanjšujejo razponi za različno delo v panogi.⁵⁴ Znano je tudi, da so pri nas razponi manjši kot v kapitalizmu, pa tudi manjši kot v socialističnih deželah (razen Kitajske in Albanije). To je ena težava. Druga je, da so posamezne dejavnosti v zelo neenakopravnem položaju, gospodarijo v *neenakih* pogojih; zaradi vse pogostejšega administriranja pa se ta težava še zaostruje. Tako so v enih panogah že vnaprej zagotovljeni visoki osebni dohodki,⁵⁵ v drugih pa se morajo kljub visoki storilnosti boriti za obstoj.⁵⁶

Marsikaj pri delitvi po delu nam postane jasneje, če pogledamo, kakšni so nazor o enakosti. Ideal enakosti je v preteklosti imel pomembno vlogo v politični propagandi. Toda ta vrednota je močno zakoreninjena tudi še danes. Nekateri ankete so pokazale, da je pri nas 42% ljudi egalitaristično usmerjenih (med kmeti, nekvalificiranimi in kvalificiranimi delavci je takih več kot polovica).⁵⁷ Neka raziskava v obliki ankete med komunisti je ugotovila, da jih največ svojo predstavo socializma povezuje z idealom enakosti 20,7%, druga pa celo 34%.⁵⁸ Ob tem je treba

⁵² Delitev po delu pomeni le delitev po *družbeno* priznanem delu, kar v tržnem gospodarstvu pomeni po *tržno* priznanem delu, ne pa *individualno* vloženem delu. Kako smo teoretično jasne stvari pri nas zapletli, kaže že to, da je tale opomba sploh potrebna, pa to, da smo izumili »delitev po rezultatih dela« ipd.

⁵³ Mar ni farsa, da snažilka dobi za enako delo v eni organizaciji (npr. projektivni) še enkrat toliko kot snažilka v drugi (npr. livarni, obe pa imata eno leto delovne dobe). Mar ni farsa, če nogometaš ali estradni umetnik zasluži v enem dnevu (oziroma noči) toliko kot univerzitetni profesor v treh letih? Mar ni farsa, če režiser dobi 10-krat višji honorar kot avtor romana, ki je podlaga za film, in da direktor filma zasluži toliko kot pisatelj za pet romanov? Mar ni farsa, če dobi strugar, ki je postal »državni prvak«, 2000 din nagrade, državni prvak v kakšni ugledni športni panogi pa 10-krat, 20-krat več. Mar ni farsa, če imajo zgubarji višje OD kot dobri gospodarji? Je mar skrivnost, zakaj hočejo vsi v pisarne, pa v SIS-e?

⁵⁴ To so ugotovitve s seje zveznega ekonomskega sveta (21. 5. 1982).

⁵⁵ Razni »monopolisti«, elektrogospodarstvo, naftna industrija ipd., so že leta med tistimi z najvišjimi dohodki.

⁵⁶ Neki kmetijski kombinat je prodal 300 ton pšenice; za denar je kupil pri mlinarjih otrobe, dobil jih je 200 ton (DELO, 7. 4. 1982). Predlani so več sto ton bakrenih cevi predelali spet v pločevino. Zakaj? Zato ker je bila v trgovini cena za tono cevi okrog 150.000, za pločevino pa še enkrat toliko (DELO, 17. 8. 1982). Seveda so take zgodbe ne samo tragikomične, ampak govorijo tudi o sposobnosti nekaterih državnih organov. (Leta 1973 je bilo – podobno kot tu s pšenico – z radiatorji, z jeklenkami, s kopalnimi kadmii.) (DELO 12. 6. 1973.)

⁵⁷ M. V. Popović idr., Društveni slojevi i društvena svest. Beograd 1977. str. 332–3.

⁵⁸ Idejna zavest in angažiranost članov ZK, II. del FSPN, Ljubljana 1979, str. 11–12. Za jasnejšo predstavo: pri slovenskem vzorcu sta kot drugi na lestvici (s 13,8% svoboda in demokracija, družbena lastnina je s 7,2% četrta).

opozoriti, da Program ZKJ v svoji opredelitvi socializma ne vsebuje enakosti.⁵⁹

Raziskava na reprezentativnem vzorcu jugoslovanske mladine (torej ljudi do 27. leta starosti) pa kaže, da kar 44% mladincev meni, da se je treba boriti proti vsem socialnim razlikam.⁶⁰ Ob teh podatkih se zde bolj razumljive množične emocionalne reakcije proti socialni neenakosti v letih 1962, 1968 in 1972. Težje je razumeti, če je tudi v zvezni skupščini zastavljeno delegatsko vprašanje, zakaj v Sloveniji skoraj ni omejitev pri porabi električne energije, v Makedoniji pa se zaradi njih niti okopati ne morejo,⁶¹ še težje pa je razumljivo, če je bilo tudi v osnutku resolucije (za leto 1983) zapisano, kako »je treba zagotoviti, da bi težave, ki bodo nastale pri uresničevanju gospodarske stabilizacije čimbolj enakomerno razporediti na celo družbo«, in da je celo Protiinflacijski program («Kraigherjeve komisije») »doslednejši glede gospodarske in socialne uravnilovke: izgube naj bi večinoma odpisali na račun družbe, dohodek naj bi se bolj porazdelil v korist manj 'imovitih' in manj uspešnih itd. Kot da je delovno-ustvarjalna diferenciacija večje zlo kot uravnilovka.«⁶² Razumeti solidarnost (to pomembno vrednoto naše morale) kot prelaganje odgovornosti na ramena drugega, kot zagotavljanje *enakosti dobrih in slabih delavcev*, kot socializacijo dobrih in slabih odločitev lahko pelje le v krizo.

Ali ne spada v to težnjo po uravnilovki tudi specifično jugoslovanski fenomen: daleč najmanj patentov, inovacij in tehničnih izboljšav? Ali je to strah pred »bogataši«, zavist ali neustvarjalnost Jugoslovancev? Najbrž prvo, saj sicer na drugih področjih (npr. kadar je treba obiti zakone) naša ustvarjalnost bujno cveti.

Egalitarizem hoče z administrativnimi ukrepi zagotoviti enakost ne glede na delo in brez dela; *egalitarizem se zato tesno naslanja na etatizem in tudi obratno*.⁶³ Seveda pa to govori o nesposobnosti etatizma in še koga.⁶⁴ Predvsem pa, ali ta administrativno zagotovljena enakost ne *kaznuje vedno dobrih, poštenih delavcev in nagrajuje slabe, nedisciplinirane*? Mar ni depozit predvsem kazen za tiste, ki ne tihotapijo? Mar ni administrativno omejevanje sredstev za osebne dohodke le z odstotki povečanja mase za osebne dohodke predvsem kazen za dobre gospodarje (ki so investirali, ki so povečevali osebne dohodke le v skladu z rastjo

⁵⁹ Program ZKJ, Ljubljana 1978, str. 109.

⁶⁰ Stavovi i opredeljenja jugoslovenske omladine, Beograd 1974, str. 33.

⁶¹ Časopisje je veliko pisalo o tem (december 1982), ugotovili pa so, kako so v Sloveniji že desetletje veliko vlagali v termoelektrarne. V Makedoniji pa recimo elektrarna na mazut (Negotin 200 megavatov) večinoma stoji, le kakih 100 km stran pa leži največji premogovni bazen Evrope.

⁶² Dr. F. Černe, Naši razgledi, št. 4/1983, str. 95.

⁶³ Glej M. V. Popović idr., Društveni slojevi i društvena svest, Beograd 1977, str. 330;

J. Županov, Egalitarizam i industrijalizam, Socijologija I/1970, str. 10 idr.

S. Stojanović, Između ideala i stvarnosti, Beograd 1969, str. 119 idr.

⁶⁴ Mar ni depozit izraz nesposobnosti preprečiti tihotapljenje. Mar niso boni za živila (po rekordni letini) izraz nesposobnosti določenih subjektov? Mar administrativno omejevanje naložb ni izraz nesposobnosti zagotoviti gospodarsko ravnanje. Itn. Itn.

čistega dohodka ipd.) ne pa za tiste, ki so že prej brezglavo višali osebne dohodke.⁶⁵

Mar ni zahteva po enakih cenah premoga, elektrike ipd. ignoranca in kazen za tiste, ki delajo v težjih razmerah? Itn. Itn. Egalitarizem je torej predvsem nagrajevanje nedela, nesposobnosti in nediscipline. Ko se v praksi pokažejo težave ali celo kriza kot posledica tega egalitarizma, se egalitarizem izrazi v še bolj drastični obliki, kot *kolektivna kazen*. Mar niso depozit, boni, prepoved negospodarskih investicij, limit za reprezentanco itn. itn. prav to?!

No, videti je, da je pri nas bolj pomembno besedno prisegati na samoupravljanje, kot pa dobro delati, biti ustvarjalen in discipliniran.⁶⁶ Prišli smo tako daleč, da se recimo neobičajno visoki osebni dohodki samorazumljivo in samozadostno utemljijo s tezo: to je v skladu z našimi samoupravnimi akti. Torej, *čim je nekaj samoupravnega, ne more biti slabo, lahko je le moralno vredno*. Zgledi za takšno sklepanje so dobro znani, da jih ni treba imenovati. Ni vse, kar je samoupravno, nujno že dobro in ni vsaka kritika tega že napad na sistem.⁶⁷ Tudi v idejnem boju naj bodo merilo delo in rezultati tega teoretičnega dela, ne pa lepljenje etiket.

Kaj nam pomaga, če imamo »perfekten sistem«, če ga pa nismo sposobni izvajati, če ne znamo kaznovati nedela, nesposobnosti in nediscipline. Če delo ni najvišja posamezna vrednota, če dober delavec ni revolucionar in junak, ampak bedak, je moralna kriza nujnost. So sedanji problemi in težave vzrok za krizo morale, ali pa nasprotno, njene posledice?

⁶⁵ Potem smo priče takim nesmisлом, da so konec leta 1981 avtomobilске tovarne v vseh jugoslovanskih časopisih vsak dan (in čez cele strani) objavljale reklame, čeprav niso sprejemale vplačil in so dolgovale kupcem na desetisoče avtomobilov. Ve se, zakaj so metali milijone skozi okno!

⁶⁶ Pregledal sem uvod in t. i. ekonomski del resolucije 12. kongresa ZKJ in dobil tole sliko: v uvodu se vrednota samoupravljanja pojavlja 29-krat, delo enkrat, v »ekonomskem delu« pa samoupravljanje 84-krat, delo šestkrat in delitev po delu osemkrat. – Morda ni pomembna značilnost, da so zahteve v resoluciji zapisane v tretji, ne pa v prvi osebi množine (t. j. komunisti morajo, ne pa moramo).

⁶⁷ A točno s to napako so v Komisiji za informiranje zvezne skupščine (4. 2. 1982) označili neko informacijo zveznega sekretariata za informiranje.

Ljubljana, septembra 1983

Revolucionarna teorija in birokratska ideologija statusa quo

Stoletnica Marxove smrti in diskusije, ki se ob tem organizirajo, so gotovo izredno dobra priložnost, da se vsestransko premisli zgodovinska usoda Marxove teorije in njenega nadaljnjega razvoja. Ta »usoda« pa je zelo poučna in ti nauki zelo aktualni – nanašajo se neposredno tudi na naš čas in na probleme, s katerimi smo danes soočeni. To je, naposled, tudi tema, s katero so se v svojem času ukvarjali in Plehanov in Lenin in Gramsci in drugi vidni marksisti. Lenin je opozarjal na zelo izražene tendence v delavskem gibanju, v raznih njegovih tokovih in šolah, v raznih strankah in političnih okoljih, da bi se Marxov nauk »uokviril« in da bi se ga kot neko ikono obesilo na zid, da ne bi mnogo obvezoval prakse in da ne bi predstavljal ovire raznim etatističnim (reformističnim in voluntarističnim) interpretacijam posameznih problemov, s katerimi se je soočalo in se tudi danes sooča delavsko gibanje v raznih deželah in raznih delih sveta.

Kasneje je bil sicer tudi Leninov nauk ravno tako »kanoniziran«, »uokvirjen« in kot ikona obešen na zid. To se je dogajalo in se tudi danes dogaja zato, ker so družbene znanosti nasploh, posebno pa marksistična teorija z vsemi njenimi vejami in področji aplikacije, pod stalnim in velikim pritiskom politično-birokratskega pragmatizma. S tem se lahko tudi pojasni, zakaj so mnogi dragoceni elementi Marxove teorije nasploh (pred očmi imam posebno elemente Marxove politične teorije, teorije države) ostali neizdelani, oziroma zakaj ni bilo ogromno nakopičeno izkustvo boja za socializem po Marxu ustrezno teoretsko obdelano s stališča marksistične teorije, in zakaj se marksistična teorija ni naprej razvijala in obogatila z analizo vseh teh izkustev.

Na takem zborovanju je naravno, da se začne pogovor o okoliščinah, pozitivnih in negativnih, v katerih se danes razvija marksistična teorija v naši deželi. Treba je ugotoviti, v kolikšni meri so tudi pri nas prisotni pritiski birokratskega pragmatizma in ali smo in koliko smo uspeli teoretsko posplošiti bogata izkustva naše revolucije, izhajajoč iz temeljnih pridobitev in fundamentalnih postulatov Marxove teoretske misli.

Razvoj samoupravljanja v naši deželi je pogojeval in bil sam pogojen z velikim poletom marksistične teoretske misli. To se je izrazilo v porastu sposobnosti naše družbene teorije, da kritično prodira pod površinski sloj pojavnega in izza fasade normativno-institucionalnega. Vzporedno s tem, se je zmanjševalo število tabu tem in so se stalno zavračale iluzorne predstave birokratske apologetike o nekakšni že izgrajeni brezkonfliktni samoupravni družbi. Že sam program Zveze komunistov Jugoslavije,

sprejet že leta 1958, in drugi, ključni ustavno-pravni in politični dokumenti v dveh in pol desetletjih kontinuiranega razvoja samoupravnega sistema in teoretska dela vodilnih jugoslovanskih marksistov, posebno tovariša Tita in Kardelja, so bili usmerjeni v stalno kritično preverjanje prakse in tistega, kar se je gradilo in dograjevalo in v stalno raziskovanje vzrokov možnega in dejanskega razkoraka med normativnim in realnim. Vzporedno s postavljanjem projekcije družbenega razvoja smo raziskovali konkretne oblike pojavov birokratizma in tehnokratizma, vzrokov in oblik birokratske uzurpacije oblasti. Stalno konkretno preučevanje dialektike odnosa družbenoekonomske osnove in razvoja političnega sistema je bilo dragoceno zagotovilo odpora proti voluntarističnim konstrukcijam in fetišizaciji obstoječega.

Vendar pa niti razvoj teoretske misli niti celoten družbeni razvoj ni bil nek premočrten, neprotisloven proces. Odpor samoupravnim spremembam je pogosto dobival tudi svoje ideološke izraze v tendencah dogmatizacije samoupravne teoretske misli in v fetišizaciji obstoječih norm in institucij. Birokratska ideologija statusa quo je – kot je bilo to tudi v preteklosti – iskala svoja oporišča v kanonizaciji revolucionarne misli, ki postane »posvečena« zato, da bi ji lahko odvzeli njeno revolucionarno, dinamično in kritično razsežnost. Zdi se mi, da je ravno v tem trenutku, ko poteka bitka proti zastoju in stagnaciji v razvoju sistema socialističnega samoupravljanja, potrebno opozoriti na nevarnost pred birokratsko-dogmatsko zaporo tisti marksistični revolucionarni teoriji, ki je bila vselej usmerjena h kritičnemu preverjanju in k nadaljnjemu razvijanju tistega, kar je že doseženo.

Protislovja in težave, skoz katere prehaja naša družba v tem trenutku, so taka in tolikšna, da lahko zakrijejo očem celo tisto véliko in trajno, ki je bilo že doseženo v razvoju naše družbe in političnega sistema v več kot treh desetletjih, kot tudi neposredne in dolgoročne cilje in perspektive nadaljnjega razvoja. Zbor radikalnih kritikov političnega sistema socialističnega samoupravljanja postaja vse številnejši in vse glasnejši, to pa seveda vsiljuje potrebo po jasnih ideoloških razmejitvah tudi v aktualnih razpravah o funkcioniranju političnega sistema danes.

Vendar to ne bi smel biti razlog, da se preprečuje ali otežuje odprt demokratičen dialog o tistem, kar pomeni dejanski problem v funkcioniranju političnega sistema na sedanji stopnji njegovega razvoja. Socialistično usmerjene organizirane družbene sile očitno ne bodo mogle uspešno obraniti in nadalje razviti političnega sistema socialističnega samoupravljanja, če bodo zapirale oči pred vsem tistim, kar otežuje v praksi njegovo funkcioniranje, kar otežuje in upočasnjuje politično odločanje in kar ovira učinkovito uresničevanje potrjene politike. Nasprotno, ravno Zveza komunistov in druge organizirane socialistične sile morajo usmeriti svoja prizadevanja v nadaljnje razvijanje in izpopolnjevanje političnega sistema, ker je to pogoj za uspešno reševanje tudi vseh problemov ekonomske stabilizacije. V sklepih 10. seje CK ZKJ, ki se

nanašajo na probleme uresničevanja Dolgoročnega programa ekonomske stabilizacije, se po pravici ugotavlja, da »počasnost in zastoji v uresničevanju z ustavo določenega družbenoekonomskega položaja delavcev v združenem delu zaostrejuje protislovja v materialnem in družbenem delu«. To pomeni, da se ne moremo izogniti vprašanju, koliko sam politični sistem, posamezne njegove institucije, oziroma obnašanja, ki jih sistem omogoča in stimulira, prispevajo k zastojem v procesu samoupravne integracije in k tendencam zapiranja v ožje teritorialne okvire.

Popolnoma nesprejemljiva je teza, da je z vsemi konkretnimi rešitvami v institucionalni organizaciji političnega sistema vse v najboljšem redu, da pa je treba »spremeniti le obnašanje« političnih subjektov. Osnovni cilj in smisel pravnih norm in institucij političnega sistema je prav v tem, da vplivajo na obnašanje družbenih subjektov, da ga usmerjajo v določeno smer. Če glede tega določene normativno-institucionalne rešitve ne morejo zdržati preskusa v praksi, potem lahko njihovo nekritično fetišiziranje samo upočasni in ogrozi nadaljnji razvoj političnega sistema, čigar šnji samoupravni temelji so postavljeni z ustavo. To je ideologija birokratskega konservativizma, ki je bila vselej tuja Zvezi komunistov. Zato je predsedstvo Zveze komunistov Jugoslavije pred več kot letom dni, opirajoč se na sklepe XII. kongresa in na mnjenja, povedana v javnih diskusijah, poslalo (oktobra leta 1982) pismo zveznemu svetu za vprašanja družbene ureditve in priporočilo, da se »čim prej in na čim bolj organiziran način loti preučevanja odprtih vprašanj funkcioniranja političnega sistema«. Od tedaj se je v posebni delovni skupini, ki je formirana pri zveznem svetu za vprašanja družbene ureditve, v delovnih telesih Skupščine SFRJ, kot tudi v družbenopolitičnih organizacijah veliko postorilo za identifikacijo najaktualnejših problemov funkcioniranja političnega sistema in za ugotavljanje smeri in poti, da postane to funkcioniranje znatno učinkovitejše, v skladu s potrebami sedanjega trenutka. Narejenega je bilo veliko, vendar bi bili rezultati gotovo še mnogo večji, ko ne bi bile diskusije obremenjene tudi z nekaterimi lažnimi dilemami in s stalnim obnavljanjem vprašanja, ali se izza zahtev po ustreznih spremembah v političnem sistemu, ki naj ga izpopolnijo, ne skriva težnja, da se zdvomi v same temeljne opredelitve, vsebovane v ustavi. Mislim, da se je treba takih vprašanj čimprej otresti.

Tisto, kar je zapisano v ustavi in kar predstavlja trajno osnovo, na kateri se gradi in dograjuje celovit sistem socialističnega samoupravljanja, ni z dosedanjim razvojem preseženo in demantirano. Toda po sprejetju ustave je sledila zelo obsežna zakonodajna in sploh normativna aktivnost, da bi se temeljne ustavne rešitve še bolj izoblikovale in konkretizirale v skladu z obstoječimi možnostmi in potrebo, da se začno procesi čim hitrejšje preobrazbe družbenih odnosov v skladu z realnimi možnostmi, ki so toliko širše, kolikor se realno spreminjajo osnovni produkcijski odnosi.

Ta obsežna zakonodajna in normativna aktivnost se seveda ni odvijala v političnem vakuumu, temveč je nanjo veliko vplival realni odnos sil v

družbi – odnos, ki ni bil vselej ugoden za delavski razred in za združeno delo. Zaradi tega se je pojavila nevarnost, da se poglobi razkorak ne le med normativnim in dejanskim, temveč tudi med normativnim na ravni splošnih opredelitev in konkretnimi normativnimi rešitvami, ki so v praksi lahko pomenile in ki so pogosto tudi pomenile večje ali manjše odstopanje od načelnih rešitev in projekcije nadaljnega razvoja, označenih v ustavi.

V vsaki resni analizi je treba upoštevati, da na uporabo normativne sile države vplivajo objektivno obstoječa protislovja, ki so danes navzoča v naši družbi. »Osnovni in odločilen konflikt v naši družbi,« pravi Kardelj, »je konflikt med razredno delavsko strukturo samoupravnega združenega dela in dejavniki državno-lastniškega in tehnokratsko-birokratskega monopola«. Samo po sebi je razumljivo, da ta konflikt daje pečat tudi celotni normativni dejavnosti, s katero se konkretizirajo in operacionalizirajo splošne ustavne rešitve. To toliko prej, ker sta stopnja realne integracije združenega dela in realne možnosti, da delavci odločajo o dohodku, še vedno zelo omejena, in ker je sama Zveza komunistov kot politična avantgarda delavskega razreda preveč obremenjena z upravljalskimi funkcijami in neposrednim izvajanjem oblasti (kar je izvor pragmatizma in birokratskih deformacij tudi v delovanju Zveze komunistov, posebno njegovih forumov). Toda delavec samo »v dosledno razvitem sistemu neposrednega razpolaganja z dohodkom dobiva moč, da se zoperstavlja monopolu njegove državne mašinerije, oziroma njegove lastne birokracije in tehnokracije«. (E. Kardelj) Torej bi vsaka analiza političnega sistema, ki ne bi upoštevala te konkretne okoliščine, vodila v plitko apologetiko in fetišizacijo obstoječih institucij. Zato mora biti edini revolucionarni kriterij za oceno političnih institucij stalno praktično preverjanje in kritično ocenjevanje, koliko le-te dejansko krepijo pozicije združenega dela v razpolaganju z družbenim dohodkom in v reševanju vseh odprtih vprašanj družbenega razvoja.

Ustava iz leta 1974 in najpomembnejši sistemski zakoni določajo nekaj osnovnih revolucionarnih ciljev. To so predvsem:

- postavljanje sredstev razširjene reprodukcije pod nadzor združenega dela (odprava »državnega kapitala« in zmanjševanje odvisnosti združenega dela od središč političnega odločanja, koliko je to objektivno mogoče na določeni stopnji razvoja);

- razširitev samoupravnega razpolaganja z dohodkom tudi na področje mednacionalnih odnosov. (Zagotovitev pravic republik in pokrajin, da imajo neposreden vpliv na določanje splošnih pogojev ustvarjanja in delitve dohodka, da bi se izognili stihijnemu prelivanju »nacionalnega viška dela«);

- nadaljnja samoupravna preobrazba družbenopolitičnih skupnosti kot konkretne oblike podružbljanja politike (razvoj delegatskega sistema, ki omogoča neposredno povezovanje delovnih ljudi v samoupravnih organizacijah in skupnostih s središči političnega odločanja od občine do federacije).

Ti cilji se seveda niso mogli uresničiti preko noči; s sprejetjem ustave je bil ustvarjen šele normativni temelj in pogoj, da se ti cilji uresničijo. Boj za te cilje poteka v pogojih, ko sredstva razširjene reprodukcije še niso izgubila lastnosti »družbenega kapitala« (sicer ne več privatnega in ne državnega, temveč »družbenega kapitala«) in ko je že zaradi tega odprto vprašanje, kdo si bo prisvojil funkcijo »vršilca dolžnosti lastnika družbenih sredstev za proizvodnjo« – ali bodo to osamosvojeni centri birokratske in tehnokratske moči ali samo združeno delo. To so bile – in so še vedno – objektivne okoliščine, v katerih se je začel revolucionarni proces samoupravne rekonstrukcije političnega sistema v celoti kot tudi proces daljnosežnih sprememb v strukturi jugoslovanske federacije. Zoževanje funkcij federacije in »razlaščevanje« zvezne države v takih pogojih ni moglo takoj in neposredno prinesiti ustrezne okrepitve pozicij in vpliva združenega dela. Nasprotno, v novi preobleki so se močno pokazale nekatere etatistične tendence in pojavi:

- namesto prerazdelitve funkcij med družbenopolitičnimi skupnostmi različnih ravni v korist in v skladu s potrebami združenega dela je prišlo, dejansko, do prerazdelitve oblasti nad združenim delom (s tem, da se je ta oblast »preselela« v državno politične centre republik in avtonomnih pokrajin, a samo delno tudi občin);

- namesto samoupravne integracije, ki bi tekla svobodno preko teritorialnih mej družbenopolitičnih skupnosti, neposredno povezujoč združeno delo na celotnem jugoslovanskem gospodarskem prostoru, je prišlo do zapiranja združenega dela v republiške in pokrajinske, pa tudi občinske »vrtove« (kar predstavlja materialno podlago za pojav in krepitev »decentraliziranega« ali »policentričnega« etatizma);

- namesto nadaljnje samoupravne preobrazbe družbenopolitičnih skupnosti – s krepitvijo njihove samoupravne komponente na račun komponente državne oblasti – je prišlo do zaostrenega boja okrog prerazdelitve kompetenc oblasti in do prevelikega poudarjanja ravno »državne« komponente v protislovnem bitju družbenopolitičnih skupnosti, ki – po ustavnem konceptu – predstavljajo spoj oblasti in samoupravljanja.

Konkretna analiza odnosov na družbenoekonomskem področju kaže, da se v zadnjih letih odvisnost združenega dela od centrov političnega odločanja ni zmanjšala, temveč se je na določenih točkah celo okrepila. Sicer nujne pristojnosti organov družbenopolitičnih skupnosti (predvsem izvršnih organov v republikah in pokrajinah), da odločajo o pogojih gospodarjenja, tolmačijo in uporabljajo zelo ekstenzivno. Toda – kot je znano – vsak ukrep, s katerim se spreminjajo pogoji gospodarjenja, lahko preko noči spremeni položaj ne le posameznih organizacij združenega dela, temveč tudi celotnih gospodarskih vej. Čeravno je z ustavo izključen obstoj osamosvojenega »državnega kapitala« in prepovedano, da organi družbenopolitičnih skupnosti neposredno odločajo o sredstvih razširjene reprodukcije, se lahko ekstenzivna raba pooblastil družbenopolitičnih skupnosti glede reguliranja pogojev gospodarjenja spremeni v

kvazilastniško pravo, v obliko restavracije državnolastniških monopolov. Za sedanjo razvojno fazo je značilno naraščanje administrativnih intervencij, ki se vpletajo v sicer skaljene tokove razširjene reprodukcije. Pri tem se prepletata in medsebojno krepiata dve motivaciji: tisto, kar je objektivno pogojeno z disproporcijami in motnjami v procesih proizvodnje in menjave na notranji in mednarodni ravni, in tisto, kar izraža zavestne in stihijne aspiracije birokracije, da krepí svojo oblast nad združenim delom na »svojem teritoriju« – to pa je glavni izvor težnje po avtarkiji in »teritorijalizaciji« družbenega kapitala.

Združeno delo je v mnogih ozirih odvisno od centrov političnega odločanja, ki diktirajo pogoje gospodarjenja. To se ne nanaša le na zagotavljanje kreditov za investicijske naložbe, marveč tudi za obratna sredstva; dalje na možnost za pridobivanje in razpolaganje z deviznimi sredstvi, na oskrbo z deficitarnimi surovinami, na določanje cen proizvodov, s katerimi se organizacije združenega dela pojavljajo na kvazienotnem jugoslovanskem tržišču, itd. Posledica vsega tega je pragmatško prilagajanje združenega dela razmeram, v katerih mora – hočeš nočeš – pridobivati dohodek. Namesto da bi organizacije združenega dela poskušale dosegati povečanje dohodka z racionalnejšo organizacijo proizvodnega procesa, z večjo produktivnostjo in z bolj ekonomičnim gospodarjenjem z družbenimi sredstvi (kar bi jih navajalo k samoupravnemu združevanju in povezovanju z drugimi organizacijami združenega dela), se »drža za krilo« »svojih« republiških, pokrajinskih in občinskih birokracij, zahtevajoč od njih administrativno zaščito svojih posebnih interesov.

Glede na to, da se velik del dohodka odtujaše od delavcev v združenem delu preko davkov, obveznih prispevkov in raznih drugih oblik neposrednih in posrednih dajatev, ni motivov in realne možnosti za samoupravno združevanje sredstev in se – namesto tega – pojavljajo tendence k skupinskolastniškemu zapiranju v lastne organizacije združenega dela (kar pomeni hkrati tudi skupinskolastniško drobljenje tistih sredstev razširjene reprodukcije, ki ostanejo kot čisti dohodek organizacije združenega dela). To po svoji strani vzpodbuja in opravičuje nove intervencije nosilcev državne ekonomske politike, brez česar se zdi, da ni mogoče rešiti vprašanja neogibne koncentracije in ustrezne alokacije sredstev razširjene reprodukcije. Nastaja takorekoč »začarani krog«, v katerem postaja združeno delo trajno podrejeno ustreznim političnim centrom, ki dejansko odredjajo gibanje »družbenega kapitala«. Posledica tega so razpad enotnega tržišča in velikih sistemov na področju energije, prometa in drugih dejavnosti, ki so vitalnega pomena za gospodarstvo v celoti in za njegovo konkurenčno sposobnost na mednarodnem tržišču. Narašča vesplošna odvisnost od ožje teritorialne pripadnosti – ne le organizacij združenega dela, temveč tudi vseh drugih družbenih subjektov, vključno s slehernim posamičnim delovnim človekom in občanom. To je podlaga za porajanje nevarnih iluzij o tem, da je treba izhod iz takih razmer iskati v vrnitvi k staremu sistemu administrativnega centralizma.

Ključ za rešitev navedenih problemov naj bi bil v ponovni prerazdelitvi oblasti in državnih kompetenc med družbenopolitične skupnosti in to v smeri restavracije moči zvezne države. Taka usmeritev je seveda v bistvu protisamoupravna, retrogradno naravnana in zato nesprijemljiva tako z idejnopolitičnega kot tudi teoretskega stališča. Edini način premagovanja negativnih posledic »policentričnega etatizma« je odpiranje poti svobodnega gibanja sredstev reprodukcije in delovne sile in na tej osnovi krepitev vezi samoupravne integracije. Samo tako se lahko izognemo nevarnosti, da bi Jugoslavijo razcepila konkurenca organiziranih republiških in pokrajinskih kapitalov. Prav na to nevarnost pa je izrecno opozoril tovariš Kardelj tudi že v tistem času, ko so bile negativne tendence, o katerih je govor, mnogo manj izrazite kot so danes:

»Neustrezni ekonomski odnosi v integraciji oziroma centralizaciji družbenega kapitala pripeljejo nemalokdaj tudi do političnih navzkrižij. Še več, postanejo eden pglavitnih virov nacionalizma pri nas. Zaradi precejšnje nedograjenosti našega gospodarskega sistema so tedaj, ko smo decentralizirali državnolastniške sklade družbenega kapitala, do neke mere nastali med gospodarstvi posameznih republik taki odnosi, ki bi jih lahko imenovali 'kapitalski odnos'. Ti pojavi so podobni odnosom med etatističnimi kapitali. Prej je prihajalo do takih navzkrižij pri delitvi iz državnih investicijskih skladov, zadnja leta pa se kažejo v pojavih, ki bi jih lahko imenovali konkurenca med centraliziranimi 'republiškimi kapitali'. Če bi take tendence postale dominantne, bi nedvomno preprečile integracijo dela prek republiških meja«.¹

Etatistični pluralizem, ki prihaja na dan v odnosih na ravni federacije v obliki konkurence republiških in pokrajinskih kapitalov, preti, da bo vzpodbudil partijsko-državni monolitizem v samih republikah in pokrajinah. To deformira odnose med družbenopolitičnimi skupnostmi različnih ravni in negativno vpliva na celoten proces političnega odločanja. Ta proces je počasen, formaliziran in zato neučinkovit, odgovorno izvrševanje politike pa ni dovolj zagotovljeno, kajti organ, pooblaščen za to, da regulira določene odnose, nima vselej tudi možnosti, da neposredno nadzoruje, kako se uresničujejo in uporabljajo sklepi, ki jih sprejema. Tudi vsebina procesa usklajevanja različnih interesov doživlja etatistična izkrivljanja, ker demokratično sintezo samoupravnih interesov nadomeščajo politični dogovori reprezentantov teh interesov. To prihaja do izraza tudi v odnosih v federaciji.

Zaradi tega, ker v srži družbenopolitičnih skupnosti »državna komponenta« prevladuje nad samoupravno, dobiva tudi udeležba republik in pokrajin v opravljanju funkcij federacije obliko političnih sporazumov in kompromisov, medtem ko so oblike neposrednega samoupravnega povezovanja odrinjene in »zakrnele«. Razvoj samoupravljanja je tekel seveda k zoževanju tistih funkcij, ki jih centralizirano opravlja zvezna država.

¹ E. Kardelj: »Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi«, DZS, Ljubljana 1972, str. 111.

Toda cel niz vitalnih funkcij interesov in potreb delovnih ljudi in občanov kot tudi narodov in narodnosti se nujno udejanja v okviru federacije kot državne in samoupravne skupnosti. 281. člen ustave SFRJ določa, da federacija preko zveznih organov zagotavlja neodvisnost in ozemelsko celovitost SFRJ, sistem socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov, enotnost tržišča in enotne osnove političnega sistema. Razen tega se v federaciji zagotavljajo tudi osnovne pravice delavcev v združenem delu in vsi pogoji za samoupravno povezovanje združenega dela ne glede na republiške in pokrajinske meje (kar je, oziroma mora biti pomemben in trajen dejavnik družbene kohezije). Zaradi tega je učinkovito funkcioniranje federacije trajen zgodovinski interes vseh narodov in narodnosti Jugoslavije in vsakega od njih posebej. Sposobnost federacije, da uspešno opravlja svoje funkcije, pa je seveda odvisna od načina, kako se odloča v federaciji in kako se uresničujejo skupni interesi, povsem nedvoumno opredeljeni v sami ustavi. 244. člen ustave govori prav o tem, kako se v federaciji uresničujejo skupni interesi. Ustava razen tistih funkcij, ki se uresničujejo preko zveznih organov ob enakopravni udeležbi in odgovornosti republik in avtonomnih pokrajin, ali, v določenih primerih, ob njihovem soglasju, predvideva tudi uresničevanje skupnih interesov v federaciji s svobodnim združevanjem organizacij združenega dela, ki se povezujejo na temelju svojih svobodno izraženih interesov, dalje z dejavnostjo družbenopolitičnih in drugih družbenih organizacij in s svobodno in vsestransko aktivnostjo občanov. Vendar pa so zaradi etatsističnih deformacij, prevelikega poudarjanja državne suverenosti republik in avtonomnih pokrajin in dejanskega vzpostavljanja njihovega političnega monopola v predstavljanju ustreznih nacionalnih interesov oziroma interesov vseh delovnih ljudi določenega teritorija, kanali in oblike povezovanja v okviru federacije in odločevanje o skupnih interesih zelo zoženi. V nasprotju s tistim, kar predvideva ustava, prihaja na dan močna težnja, da se odločanje v federaciji zvede na ad hoc »meddržavne« dogovore in pogajanja, sporazume in kompromise med republiškimi in pokrajinskimi državno-političnimi vrhovi, ali celo med njihovimi izvršnimi organi. Tak način odločanja v federaciji – če bi se ustalil in postal ekskluziven – bi lahko spravil v dvom uspešno uresničevanje prav tistih trajnih nacionalnih interesov, v imenu katerih se opravičuje konfederalistična formula, da je »federacija tisto, o čemer se dogovorijo republike in pokrajine«. Če bi taka pojmovanja in praksa prevladali, bi bila vprašljiva dejanska enotnost nacionalnih in razrednih interesov, ki je zakoličena v sami revoluciji kot trajni temelj jugoslovanske federativne skupnosti enakopravnih narodov in narodnosti.

Zatiranje teh nevarnih etatsističnih tendenc je možno zasnovati le na podlagi dejanske krepitve samoupravne pozicije združenega dela v razpolaganju s sredstvi razširjene reprodukcije, to pa pomeni tudi z zoževanjem pravic družbenopolitičnih skupnosti, da mimo organizacij združenega dela (mimo in izven tistega, kar predvideva ustava) samostojno odločajo o

»pogojih gospodarjenja«, obnavljajoč odnose državnolastniškega monopola.

Drugi bistven pogoj zatiranja »policentričnega etatizma« je ohranjanje in krepitev ideološke in programske enotnosti družbenopolitičnih organizacij tudi s preprečevanjem tendenc »federalizacije« same ZK.

Pomembne podmene za odpravo sedanjih slabosti v funkcioniranju političnega sistema vsebuje tudi sprejeti Dolgoročni program ekonomske stabilizacije. Tako kot je za realizacijo tega programa bistveno, da politični sistem učinkovito funkcionira, je tudi tisto, kar predvideva program kot cilj in temeljno usmeritev, pogoj za krepitev jugoslovanske federacije na samoupravnih osnovah. Program namreč predvideva odpravljanje vseh administrativnih preprek, ki onemogočajo in otežujejo samoupravno integracijo in postavljajo pod vprašaj enotnost tržišča in svobodno cirkulacijo dela in sredstev pod nadzorom združenih proizvajalcev. To pa je tudi družbenoekonomski temelj stabilnega in razvitega političnega sistema socialističnega samoupravljanja.

Prevod B. Kante

CIRIL RIBIČIČ

Zbori združenega dela – med zamislijo in delovanjem

1. Zbori združenega dela so po ustavni zamisli najpomembnejši, osrednji zbori delegatskih skupščin. Brez njihove odločitve ni mogoče izločanje dohodka za skupne in splošne družbene potrebe, kar je povezano z ustavnimi določbami, ki zagotavljajo oz. terjajo delavsko-razredno sestavo zborov združenega dela in prevlado materialne proizvodnje v njih. Svoje delegatske korenine imajo s konferenco delegacij in delegacijami v vsaki temeljni organizaciji in delovni skupnosti. So naslednik tradicije narodnoosvobodilnih odborov, zborov proizvajalcev in zborov delovnih skupnosti. Lahko trdimo, da je od uspešnosti njihovega uveljavljanja najbolj in usodno odvisna uspešnost celotnega delegatskega skupščinskega sistema.

Pozornost, ki jo v praksi posvečamo delovanju zborov združenega dela, je v velikem razkoraku z opisanim ustavnim pomenom in položajem teh zborov. Na to prav dramatično opozarjajo analize in ocene delovanja teh zborov v sedanjem delegatskem mandatnem obdobju. Že ocene prvih dveh mandatnih obdobj so opozarjale, da ravno zbori združenega dela (poleg zborov uporabnikov skupščin samoupravnih interesnih skupnosti) najmanj uspešno uresničujejo svojo ustavno funkcijo. Nove ocene pa kažejo celo zaostritev tega problema.¹ Niso redke občine, zlasti najbolj razvite, v katerih se povprečna udeležba že v prvih dveh letih tekočega mandatnega obdobja nevarno približuje nesklepčnosti. To ne pomeni samo, da velik del delegatske baze ne sodeluje aktivno pri delu zbora združenega dela, temveč na seji sploh ni njenega delegata, kasneje ni obveščena o vsebini razprave itd. V občini Ljubljana Šiška je povprečna udeležba delegatov v zboru združenega dela za 30% nižja od povprečne udeležbe delegatov v zboru krajevnih skupnosti.

2. Slaba udeležba in pomanjkljivosti pri delovanju zborov združenega dela občinskih skupščin so tudi povzročile, da nosilci najodgovornejših

¹ V tem prispevku se omejujem na nekatere aktualne kritične vidike delovanja zborov združenega dela, ne da bi povzemal podatke, ocene, analize in raziskave, ki celoviteje obravnavajo dosežke in pomanjkljivosti pri delovanju zborov združenega dela po 1974. letu. Celoviteje sem se s temi vprašanji ukvarjal v: »Položaj in delovanje občinskih skupščin«, Občina kot komuna, št. 6, SSO, Ljubljana 1982, in »Položaj in delovanje občinskih skupščin s posebnim poudarkom na delovanju Skupščine občine Radovljica«, Bilten Raziskovalnega inštituta FSPN, Ljubljana, december 1983.

funkcij v nekaj občinskih skupščinah niso bili izvoljeni. Tega dejstva ne bi smeli prezreti le pri pripravah bodočih volilnih sej, temveč ga jemati kot opozorilo, da je treba nujno temeljito izboljšati njihovo delovanje. Čeprav je pri tem obrobne pomena, pa je vendarle treba zastaviti tudi vprašanje o ustreznosti dvetretjinske absolutne večine, predpisane v mnogih občinskih statutih za izvolitev predsednika in podpredsednika občinske skupščine, predsednikov zborov in izvršnega sveta občinske skupščine. Ali je res potrebno za izvolitev nosilcev teh funkcij zahtevati strožjo večino oz. višjo stopnjo soglasja, kot pa je predpisana za sprejemanje vseh najpomembnejših vsebinskih odločitev, tudi tistih o izločanju dohodka? Ali je potrebno, da je ta večina strožja, kot je predpisana za izvolitev nosilcev istih funkcij na republiški in zvezni ravni? Je prav, da je ta večina enaka, kot je po ustavi predpisana za spremembo ustave in spremembo meja?

Dvetretjinska večina je zapisana v občinske statute očitno pod vplivom razmišljanja, da bodo kandidacijski postopek in volitve še naprej potekali praviloma na podlagi ene same kandidature, da ne bo prave kritične razprave in polarizacije mnenj o možnih kandidatih in da bo edini možni kandidat bolj ali manj enodušno izvoljen v vseh zbori občinske skupščine. Kakor hitro ne bo več tako, bo lahko dvetretjinska večina precejšnja prepreka za uspešno konstituiranje občinske skupščine. Še zlasti zato, ker o kadrovskih odločitvah ni mogoče usklajevanje stališč med zbori, ampak je zavrnitev kandidata v posameznem zboru dokončna. To pomeni, da neizvolitev v posameznem zboru terja ponovitev ne le glasovanja, temveč tudi kandidacijskega postopka.

Ob tem bi želel opozoriti na zanimivo tolmačenje, po katerem terja dvetretjinska večina pri izvolitvi enako večino tudi pri odpoklicu nosilca iste funkcije. Takšno tolmačenje je nesprejemljivo; tako bi se namreč demokratična zahteva po strogi večini spremenila v sredstvo za okrepitev osamosvojenega položaja izvoljenega funkcionarja. Res je, da ustava opredeljuje načelo, po katerem se delegati odpokličejo na način in po postopku, ki velja za njihovo izvolitev (oz. delegiranje). Toda to ob dvetretjinski večini za izvolitev pomeni enotretjinsko večino za odpoklic. Drugače povedano: nosilec funkcije je odpoklican, ko je z glasovanjem potrjeno, da je izgubil predpisano dvetretjinsko podporo delegatov v zbori občinske skupščine. Zahteva po dvetretjinski večini za odpoklic bi med drugim pomenila, da bi bili naši izvršni sveti edine »vlade« na svetu, ki bi lahko ostale, čeprav bi se proti temu izrekla večina vseh članov predstavnškega telesa. Upoštevati je treba tudi to, da je uveljavitev absolutne namesto prejšnje relativne večine za sprejemanje vseh pomembnejših odločitev občinskih skupščin (po letu 1974) precejšen napredek in dovolj veliko zagotovilo, ki naj prispeva k demokratičnosti odločanja. To so nekateri pomisleki o ustreznosti ureditve volitev nosilcev delegatskih funkcij v občinskih statutih.

V občinskih statutih je dokaj raznolika tudi ureditev načina volitev nosilcev najpomembnejših funkcij (javne ali tajne volitve). Menim, da bi bilo treba dosledneje in enotno predpisovati tajne volitve in ne prepuščati delegatom občinske skupščine, da se lahko izrečejo za ali proti javnemu glasovanju. Tudi zato, ker mora biti tudi ob takšni ureditvi predlog za tajno glasovanje javen.

3. Razpravam o delovanju zborov združenega dela dajejo posebno aktualnost predlogi, ki terjajo povsem nov način konstituiranja združenega dela v našem političnem sistemu. Ti predlogi ne upoštevajo ali se ne strinjajo z ustavno opredelitvijo svobodnega združenega dela kot temelja družbenoekonomske in družbenopolitične ureditve, iz katere izhaja med drugim tudi Kardeljevo poimenovanje te ureditve za »politični sistem socialističnega samoupravljanja«. Ne upoštevajo, da je proizvodno načelo po veljavni ustavi odločilno načelo oblikovanja delegatskih skupščin. Ne upoštevajo, da so po ustavi ravno zbori združenega dela najbolj neposredni izraz oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi. Seveda pa so zbori združenega dela oblikovani na način, ki upošteva tudi t. i. teritorialno načelo, na zvezni ravni pa tudi načelo federativne ureditve oz. nacionalne enakopravnosti. S tega vidika je očitno, da prevlada teritorialnega nad proizvodnim in političnega nad ekonomskim načelom ni posledica uresničevanja, temveč je posledica nespoštovanja ustave. Hkrati pa je očitno tudi, da so zahteve za absolutno prevlado proizvodnega načela mnogokrat izraz teženj po zanikanju veljavne ureditve odnosov v federaciji in ne izraz teženj po dejanski okrepitvi oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi.

Zbori združenega dela po udeležbi in po drugih merilih (število razprav, vprašanj in drugih pobud, sestajanje delegacij itd.) bistveno zaostajajo ne le za idealno zamišljenim delovanjem, temveč tudi v primerjavi z aktivnostjo delegatov v zboreh krajevnih skupnosti. Morda je tudi to vzrok za pretežno potrošniško-delitveno, namesto proizvodno-ustvarjalno usmerjenost odločitev skupščin in njim odgovornih organov.

4. Razlike v uspešnosti delovanja zborov združenega dela posameznih občin so samo deloma izraz objektivno različnih možnosti (različna stopnja razvitosti in različno število samoupravnih organizacij in skupnosti, ki pošiljajo delegate v te zbore). V mnogočem je tudi različna stopnja pozornosti, ki jo subjektivne sile posvečajo delovanju delegacij in delegatov združenega dela. Kot posebej zaostreno se zastavlja vprašanje odgovornosti sindikata za delovanje delegacij, konferenc delegacij in zborov združenega dela. Menim, da sindikat manj uspešno uveljavlja svojo odgovornost za vključevanje združenega dela v celoten politični sistem, kot to velja za socialistično zvezo v krajevnih skupnostih. Hkrati sindikat to svojo odgovornost opravlja manj uspešno, kot opravlja svoje druge funkcije na družbenoekonomskem področju.

Ne le podatki o udeležbi in drugih formalnih merilih, temveč tudi vsebinska analiza delovanja zborov združenega dela opozarja na premaj-

hno aktivnost zveze komunistov, sindikata in zveze socialistične mladine v temeljnih delegacijah. Te delegacije so večinoma bolj dejavne v zboru združenega dela ob obravnavi perečega problema, ki je posebno boleč ali specifičen za posamezno temeljno organizacijo oz. delovno skupnost. Veliko premalo pa temeljne delegacije in delegati prevzemajo odgovornost ne le za uveljavljanje lastnih, temveč tudi širših družbenih interesov, in se praviloma niso pripravljene spopasti z nenačelnimi podjetniškimi predlogi in stališči drugih delegacij. Zato so zbori združenega dela še premalo uveljavljeni kot organ ustvarjalnega usklajevanja različnih stališč, pogledov in predlogov. Pogosto dajejo bolj ali manj obrobne pripombe in opozorila, oblikovanje najpomembnejših usmeritev, sprejemanje odločitev in usklajevanje interesov pa preveč prepuščajo izvršnim svetom in družbenopolitičnim zborom.

Primerjava delovanja zborov združenega dela in zborov krajevnih skupnosti pokaže, da je zanimanje delegatske baze slednjih večje zlasti zato, ker lahko delovni ljudje na komunalnih in drugih področjih iz pristojnosti zborov krajevnih skupnosti (in skupščin samoupravnih interesnih skupnosti) neposredno obvladajo veliko več usodnih problemov kot pa združeno delo. Pogoji gospodarjenja in druge usodne odločitve za združeno delo se oblikujejo predvsem na republiški in zvezni ravni, zato je zanimanje za delovanje zborov združenega dela občinskih skupščin precej manjše. Toda neupravičeno: ti zbori so namreč po ustavi edina in vsaj temeljna sistemska pot vplivanja združenega dela na oblikovanje odločitev v republiški skupščini ter prek delegatov oziroma prek republiške skupščine tudi v zborih Skupščine SFRJ. Krepitev vloge zborov združenega dela kot konferenc delegacij za republiško skupščino je zato eno temeljnih strateških vprašanj njihovega nadaljnjega uveljavljanja. V nasprotnem primeru se bodo še vnaprej krepile težnje po osamosvajanju republiške skupščine in njej odgovornih organov od samoupravne delegatske baze ter »teritorialni« elementi pri delegiranju in delovanju zbora združenega dela republiške skupščine (skupno sestajanje skupin delegatov za zbor občin in za zbor združenega dela v občini, vsiljevanje stališč »občinskih struktur« prek delegatov za zборе združenega dela itd.).

Pomanjkljivosti pri delovanju delegatskega sistema in pri uveljavljanju skupščin kot organov družbenega samoupravljanja in najvišjih organov oblasti se še posebno čutijo pri uveljavljanju združenega dela v delegatskem skupščinskem sistemu. Zanimivo je, da analize kažejo, na primer v občini Ljubljana Center, da so v manj aktivnem zboru združenega dela najmanj aktivni ravno delegati iz materialne proizvodnje. Dajajo manj kot tretjino vseh delegatskih pobud. Kaj torej dodatno vpliva na to, da se najmanj uspešno uveljavljajo zbori, ki so po ustavi opredeljeni kot najpomembnejši zbori delegatskih skupščin in v njih ravno tisti del samoupravne delegatske baze, ki naj bi dajal temeljni delavsko-razredni ton razpravam in odločitvam teh skupščin?

Naj kratko naštejemo le nekaj vzrokov: odločanje mimo skupščin ter preraščanje izvršno-upravnih struktur v samostojno, od skupščin preveč osamosvojeno silo; dejansko sprejemanje odločitev vnaprej in le formalno potrjevanje v ozkih krogih sprejetih odločitev v delegatskih skupščinah; neustrezen in podcenjevalni odnos do delegatskih predlogov in pobud, ki preprečuje ustvarjalno aktivnost delegacij, konferenc delegacij in delegatov; prenatrpanost dnevnih redov in razprave s pravno tehničnimi vprašanji; neudeležba poslovodnih organov in strokovnih služb na sestankih delegacij; ohranjanje metod in načinov dela, ki ne upoštevajo niti širine samoupravne delegatske baze niti zamenljive sestave zborov združenega dela, neustrezno oblikovanje konferenc delegacij itd.

Vsekakor pomembnejšega napredka pri delovanju zborov združenega dela ni mogoče doseči, ne da bi na podlagi kritične analize razmer v vsaki temeljni organizaciji in delovni skupnosti opredelili konkreten načrt odpravljanja pomanjkljivosti pri delovanju delegacij in konferenc delegacij. Pri tem je najbolj enostavna in prepričljiva zahteva, da je potrebno pri položaju in vlogi delegacij čimbolj upoštevati pozitivne rezultate uveljavljanja delavskih svetov (udeležba delegatov, poslovodnih organov, družbenopolitičnih organizacij in strokovnih služb), uresničevanje delegatskih razmerij z vsemi delavci; kadrovska sestava; obveščanje o uresničevanju sprejetih usmeritev itd.). Zanimivo je, da so analize o delovanju občinskih skupščin, pripravljene v letu 1984, korak nazaj v primerjavi z analizami iz konca prejšnjega mandatnega obdobja: bolj se ukvarjajo z delovanjem zborov občinske skupščine in njenega izvršnega sveta, s podatki o udeležbi in aktivnosti delegatov, veliko manj pa z delovanjem konferenc delegacij, delegacij in delavcev v temeljnih organizacijah in delovnih skupnostih. Kot da se ne bi zavedali, da so pomanjkljivosti pri delovanju občinskih skupščin pretežno pogojene in le zunanji izraz mnogo globljih problemov delovanja delegacij v združenem delu.

To pa ne pomeni, da za delovanje zborov združenega dela in njihove samoupravne delegatske baze ne bi bilo pomembno nadaljnje prilagajanje metod in načinov dela zahtevam delegatskega načina oblikovanja in odločanja zborov. Nedavna raziskava v občini Radovljica je za primer pokazala, kako na seji zbora združenega dela nista vedno dovolj poudarjena celoten trud in vsebina predhodnih razprav v združenem delu (zaradi obsežnega dnevnega reda, dolgih in nespodbudnih uvodnih obrazložitvev itd.).

Prav gotovo je mogoče in potrebno razširiti in okrepiti vlogo občinskih skupščin in zlasti njihovih zborov združenega dela tudi z doslednejšim upoštevanjem ustavnih omejitev za urejanje odnosov z zvezno in republiško zakonodajo. Prav tako pomembno pa je nadaljnje uveljavljanje zborov združenega dela kot samoupravnih organov, kot specifičnih centralnih delavskih svetov združenega dela občine. Tu bi bilo treba upoštevati pozitivne izkušnje, dosežene z uvrščanjem takšnih vitalnih problemov združenega dela na dnevni red, kot so obravnava zaključnih računov in

izgub, obravnava vzrokov za ukrepe družbenega varstva, samoupravna organiziranost in dohodkovno povezovanje združenega dela, uveljavljanje drobnega gospodarstva itd. Pri tem je pomembno tudi dosledno uveljavljanje ločenih zasedanj zborov in restriktivno tolmačenje pristojnosti zborov krajevnih skupnosti in družbenopolitičnih zborov.

5. Krepitev dejanske vloge zbora združenega dela v skladu z ustavno opredelitvijo položaja samoupravnega združenega dela v delegatskem skupščinskem sistemu je eden temeljnih preizkusnih kamnov praktičnega uresničevanja političnega sistema, ki ga brez odločnejše in učinkovitejše politične akcije ne bo mogoče uspešno braniti pred teoretičnimi napadi in pred dejanskim vsakodnevnim administrativno-birokratskim spodjedanjem.

JANEZ STANIČ

Reforme – potreba in strah

Vse države socialističnega tabora ali tako imenovanega »realnega socializma« se že več kot dve desetletji soočajo s potrebo po spremembah svojega razvojnega modela, ki je na vseh področjih vedno manj učinkovit. Na zunaj se to najbolj jasno, pogosto tudi najbolj dramatično, kaže na gospodarskem področju, čeprav to še zdaleč ne pomeni, da je problem učinkovitosti omejen samo na gospodarski razvoj. Enako, neredko pa še bolj, je učinkovitost modela problematična tudi na področju političnega sistema, ideologije, kulture in znanosti. Res pa je, da je običajno prav gospodarstvo najbolj izpostavljeno, predvsem zato, ker je prvič izjemnega pomena, saj ustvarja materialno osnovo modela, poleg tega je v omenjenih družbah najpomembnejši kazalec uspeha modela, drugič pa zato, ker je v zvezi z gospodarstvom močno razširjena utvara, da je tu mogoče veliko stvari spreminjati, reorganizirati, modernizirati itd., skratka, voditi razvoj v smeri večje učinkovitosti, ne da bi obenem spreminjali družbene odnose v proizvodnji in v celotni družbi, oziroma ne da bi spreminjali model in strukturo oblasti v njem.

Zaradi tega so v državah socialističnega tabora gospodarske reforme v postalinskem obdobju legalne (dasi stopnja njihove zaželenosti zelo niha), medtem ko na primer reforme političnega sistema, ideologije in podobno niso bile nikoli legalizirane, poskusi v tej smeri pa so vedno končali kot desni (najpogosteje) ali levi »odklon«. Vendar pa prav dosedanje izkušnje poskusov gospodarskih reform, ki so bili doslej najbolj temeljiti v Sovjetski zvezi, na Češkoslovaškem, Madžarskem in Poljskem, dokazujejo, da v resnici samo gospodarske reforme niso mogoče. Vsako resnejše spreminjanje razmer v gospodarstvu prinaša tudi spremembe na področju druž-

benih odnosov v proizvodnji in nujno tudi v celotni družbi in vsaka resna gospodarska reforma prej ali slej pride do točke, ko se pokaže neizogibnost političnih reform. To je običajno tudi točka, ko se reformna prizadevanja pod pritiskom domačih (ZSSR), tujih (ČSSR) ali obojih (Poljska) konservativnih sil zlomijo. Madžarska je doslej edini primer, ko do zloma ni prišlo, čeprav so reformna prizadevanja že presegla čisto gospodarsko področje in so se že začele tudi politične reforme; podrobneje bom o tem govoril pozneje.

Vzhodna Evropa beleži doslej naslednje večje poskuse gospodarskih reform:

Sovjetska zveza v začetku šestdesetih let. Gospodarsko reformo so spremljala ne vedno jasna in dosledna prizadevanja po družbenih in političnih spremembah, ki so potekala v glavnem pod geslom »destalinizacije«. Z odstavitvijo N. S. Hruščova oktobra 1964 so prevladale spremembam manj naklonjene sile, ki so takoj ukinile pomembnejše politične reforme (delitev partije na kmetijski in industrijski del, sovnarhozi, obvezna rotacija partijskih kadrov itd.), z leti pa so povsem »zamrznile« tudi gospodarsko reformo.

Češkoslovaška sredi šestdesetih let. Brž ko je bila leta 1967 dokončno izbojevana bitka za gospodarsko reformo, se je začel izjemno močan pritisk za politične reforme, ki je prerasel v tako imenovano »praško pomlad« in se avgusta 1968 končal z oboroženo intervencijo petih članic Varšavskega pakta. Politične in gospodarske reforme so bile ukinjene.

Madžarska od sredine šestdesetih let dalje. S prvim januarjem 1968 je uradno začela veljati madžarska gospodarska reforma. Spočetka je bila silno previdna in zadržana in tudi pozneje se je zaradi protireformskega vala v Sovjetski zvezi in drugod na vzhodu razvijala zelo počasi, vendar je nikoli niso povsem ukinili. V začetku osemdesetih, ko postanejo razmere znova bolj naklonjene reformnim gibanjem, se gospodarski reformi pridruži tudi politična.

Bolgarija v začetku osemdesetih let. Bolgarija je bila dolgo nenaklonjena različnim reformnim poskusom in rešitve za porajajoče se težave je iskala drugje, med drugim tudi v močno poudarjenem nacionalizmu. Toda težave, ki jih je v drugi polovici sedemdesetih let povzročila surovinska in energetska kriza, so tudi Bolgarijo prisilile, da se je odločila za gospodarsko reformo, ki so jo formalno začeli uresničevati v začetku leta 1982.

Poljska je poseben primer predvsem zaradi pogostosti zelo ostrih družbenih kriz, ki so jih največkrat spremljala tudi prizadevanja za precej temeljite gospodarske in politične reforme. Zaradi posebnosti poljskega notranjega in zunanjega položaja reforme niso bile nikoli tudi res dosledno uresničene. Zadnja velika kriza in zadnji veliki reformni val trajata že od leta 1980, vendar po vojaškem državnem udaru decembra 1981 ni ne izdelanega programa reform ne realnih možnosti za njihovo uresničevanje – vsaj ne v okvirih, v kakršnih sta jih tako partija kot opozicija načrtovali pred udarom.

Vzroki in bistvo reformnih prizadevanj so v glavnem povsod enaki. V osnovi gre za neučinkovitost, oziroma vedno manjšo učinkovitost celotnega modela, ki pa se najprej začne kazati kot gospodarska neučinkovitost, ki jo praviloma skušajo odpraviti z decentralizacijo planiranja, večjo samostojnostjo podjetij in delnim uveljavljanjem ekonomskih zakonitosti. To je obrazec, ki velja povsod, razlikuje se le po tem, kako daleč so posamezne države pripravljene iti, ali so bile pripravljene v času, ko so se ukvarjale z reformami. Dejstvo, da so gospodarske reforme vedno in povsod kazale težnjo po preraščanju v politične reforme, je posledica tega, da reformna nuja vedno izvira iz neskladja med doseženo stopnjo materialnega razvoja in med družbeno političnim sistemom, oziroma modelom v celoti. To nesorazmerje, ki se je v sami Sovjetski zvezi začelo kazati že v petdesetih letih, skoraj istočasno pa tudi v drugih članicah tabora (stopnja materialne razvitosti v teh državah je bila večja od sovjetske in je bil zato presajeni sovjetski model že spčetka manj učinkovit), se je neprestano povečevalo in že sredi šestdesetih let doseglo stopnjo, ko je bil materialni razvoj že resno ogrožen, ker je obstoječi model v vedno manjši meri ustrezal novim potrebam (čim hitreje doseči prehod od ekstenzivnega k intenzivnemu modelu gospodarskega razvoja, hitreje uvajati v proizvodnjo dosežke znanstveno tehnične revolucije, bistveno povečati kvaliteto, storilnost itd.).

Prvi veliki reformni val v šestdesetih letih je propadel, najprej v Sovjetski zvezi, nato na Češkoslovaškem in Poljskem in se le v okrnjeni obliki ohranil na Madžarskem. Čeprav se je ta prvi reformni val strogo omejeval samo na gospodarske zadeve, je vendarle zelo hito postalo jasno, da kakršnekoli večje spremembe v planiranju, vodenju in upravljanju gospodarstva vlečejo za sabo celo vrsto sprememb tudi na drugih področjih, predvsem pa, da bistveno načenjajo veljavno razporeditev političnega vpliva in moči, skratka – ravnotežje oblasti. Predvidena decentralizacija planiranja, večja samostojnost podjetij in uveljavljanje objektivnih ekonomskih zakonitosti – vse to je napovedovalo, da se bo zmanjšala vloga, s tem pa tudi moč in oblast državnega in partijskega aparata, medtem ko se bo bistveno povečala vloga menadžerskih in strokovnih kadrov v gospodarstvu, skratka tehnokracije. Tako so načrtovane reforme ne glede na želje in namene načenjale tudi vprašanje družbenih odnosov, predvsem vprašanje delitve oblasti med birokracijo in tehnokracijo.

Razplet, do katerega je najprej prišlo v Sovjetski zvezi in ki ga je na zunaj najbolj vidno zaznamovala odstavitv Hruščova, je pomenil zmago birokracije. Večji del reformnih prizadevanj so ukinili, manjši del pa razvedenili v razne »popravke« in »izboljšave«, ki so sistem delno modernizirali, čeprav je v bistvu ostal nespremenjen. V sovjetskem reformnem spopadu sredi šestdesetih let sta se torej soočali na eni strani tehnokracija, ki je nastopala v imenu objektivne nujnosti prilagoditi veljavni sistem ter odnose in razmerja v njem novi, višji in modernejši stopnji materialnega razvoja, na drugi strani pa birokracija, ki je nastopala v imenu edino

pravih splošnih zakonitosti in načel socialistične graditve (dejansko pa v obrambi lastnega oblastniškega monopola).

Enako se je dogajalo v nekaterih drugih socialističnih državah (ČSSR, Poljska, Madžarska), le da so bile razmere tu še bolj zamotane, tako zaradi večje vloge delavskega razreda in izobraženstva kot tudi zato, ker je bil sovjetski model za te dežele še manj primeren in problemi zato še bolj zaostreni. Toda v bistvu je povsod šlo za spopad med birokracijo in tehnokracijo (vsaka je imela seveda še svoje zaveznike) ter za delitev oblasti med njima.

In za to gre tudi še danes. Splošna kriza, ki je v drugi polovici sedemdesetih in v začetku osemdesetih let močno prizadela tudi vzhodno Evropo, je z novo močjo zastavila vprašanje reform, tokrat še bolj zaostreno, ker so objektivne razmere težje in ker so se med tem notranja nesorazmerja še povečala. Vsi bistveni kazalci gospodarskega razvoja od srede sedemdesetih let opozarjajo na vedno hujše upadanje tempa gospodarske rasti, v začetku osemdesetih let je že opaziti znake stagnacije, na posameznih področjih pa je prišlo celo do upadanja absolutnih vrednosti.

Tako stanje je v začetku osemdesetih let znova povzročilo plimo razmišljanj o gospodarskih reformah. Zaradi negativnih izkušenj z reformnim gibanjem v šestdesetih letih je nov reformni val zadržan in previden, vendar povsem očiten. V sami Sovjetski zvezi so v osemdesetih letih oživele javne razprave o gospodarskih reformah in njihovi nujnosti. Razpravljanje o reformah je znova postalo legalno in nima več a priori pečata odstopanja od načel in bistva socializma. V kratkem, komaj poldrugo leto trajajočem obdobju, ko je bil na čelu sovjetske partije in zatem tudi države Jurij Andropov, je razmišljanje o reformah (za kaj več ni bilo časa) pljusnilo tudi čez gospodarske okvire. Zaradi hitre smrti Andropova je vse ostalo nedorečeno, zgolj misel, preblisk. Novo vodstvo, vsaj za zdaj, še ni zavzelo jasnega, javnega stališča do novega reformnega gibanja.

Toda, če že ni jasnega stališča za reforme, tudi ni jasnega stališča proti njim. Bolj kot za samo Sovjetsko zvezo je to trenutno pomembno za nekatere druge vzhodnoevropske države, kjer so reforme ali v teku ali pa se nanje pripravljajo. Največjega pomena je to seveda za Madžarsko, kjer je gospodarska reforma stara zdaj že več kot petnajst let in kjer je v tem času kljub vsem omejitvam in občasnim zamrznitvam, že dosegla stopnjo, ko se model madžarskega gospodarstva bistveno razlikuje od ostalih vzhodnoevropskih. V industriji je močno povečana samostojnost podjetij, centralno planiranje je omejeno le še na splošne kazalce osnovnih razvojnih smeri, država svoje interese in cilje zagotavlja s finančnimi, davčnimi in drugimi ekonomskimi ukrepi, ne pa z neposrednim dajanjem ukazov. Kmetijstvo je dokončno izgubilo še zadnje sledi »kolhozništva« in se spremenilo v nek svojski organizem, v katerem so zadruga samo organizatorji proizvodnje in to ne samo poljedelske in živinorejske, ampak organizirajo tudi drobno industrijsko proizvodnjo ter obrtno in uslužnostno

dejavnost. Kmetje sodelujejo z zadrugami izključno na osnovi pogodbenega kooperantskega odnosa.

Vse te stvari so razmeroma dosti znane, saj niso več čisto nove. Novejše in v tem trenutku gotovo najpomembnejše dejstvo je, da je madžarski razvoj, ki ga običajno poimenujemo z gospodarsko reformo, pripeljal do stopnje, ko naprej ni več mogoče brez ustreznih političnih sprememb. Ta nuja je prisotna sicer že nekaj časa, vendar so se za tako imenovane politične reforme lahko odločili šele zdaj, ko je vzdušje v taboru, predvsem pa v Sovjetski zvezi prvič po dvajsetih let spet bolj naklonjeno reformam in spremembam. Ponujeno priložnost so na Madžarskem hitro izkoristili za vrsto novosti, katerih skupni imenovalec in osnovni namen je – razširiti bazo oblasti.

Eden najbolj presenetljivih korakov v tej smeri je vsekakor nov volilni zakon, ki ga je madžarski parlament sprejel konec decembra lani. Njegova glavna novost je, da bodo morali odslej za vsako voljeno mesto v parlamentu in krajevnih organih oblasti postaviti najmanj dva kandidata. Kandidate lahko tako kot doslej imenuje Ljudska fronta (vendar najmanj dva), lahko pa tudi delovne organizacije, društva in skupine državljanov. Pogoj je, da kandidat dobi na kandidacijskih konferencah najmanj 30% glasov. Kdor jih dobi, postane uradni kandidat Ljudske fronte, ne glede na to, kdo ga je imenoval. Na kandidacijskih konferencah ljudje seveda lahko dajo svoj glas več kandidatom hkrati.

Ko je parlament sprejemal ta zakon, sem bil v Budimpešti, kjer sem se imel priložnost o tej zanimivi volilni novosti pogovarjati z nekaterimi funkcionarji Ljudske fronte in CK madžarske partije. Vsi so se strinjali, da je dosedanji volilni sistem, ki pomeni zgolj formalno glasovanje za vnaprej izbrane in določene poslance, zastarel in da ne ustreza več glavni potrebi – razširitvi baze oblasti. Nov volilni zakon bo nedvomno ustvaril ozračje določene politične konkurence in tekmovanja ter omogočil, da pridejo do izraza različni skupinski in regionalni interesi. To pa je ravno tisto, kar želimo in potrebujemo – pravijo v Budimpešti. Zastavlja se seveda vprašanje ali ni to določena nevarnost, da se bo zmanjšal neposredni vpliv partije in da bo tako v budimpeštanskem parlamentu, kot v krajevnih organih oblasti manj organiziranih komunistov? Na to vprašanje sem v CK dobil odgovor, da je nujno spremeniti stanje, ko imajo komunisti v rokah blizu 100 odstotkov oblasti, čeprav sestavljajo samo 8 odstotkov prebivalstva. Prav v tem je smisel reforme: oblast naj bo deljena med znatno širše kroge in sloje kot doslej. Partija ima za ohranitev svoje vodilne vloge dovolj drugih možnosti in ni treba, da neposredno drži v rokah tudi vse vzvode oblasti.

V tej zvezi je zanimivo in pomembno tudi prizadevanje, da bi bistveno povečali vlogo budimpeštanskega parlamenta. Že nov volilni zakon bo verjetno precej vplival na njegovo sestavo, na njegovo delovanje pa utegne še bolj vplivati odločitev partije (o kateri javno sicer ne govorijo), da odslej ne bo zavzemala, oziroma objavljala svojih stališč do posamez-

nih vprašanj, dokler o njih ne bo razpravljala parlament. Tudi to je velika novost, kajti povsod drugod v »realnem socializmu« najprej partija objavi svoje sklepe, ki jih parlament nato sprejme in, če je treba, tudi uzakoni. Novost pomeni – spet po razlagi, ki sem jo dobil v CK – da parlament pri svojih razpravah odslej ne bo obremenjen s partijskimi stališči, na drugi strani pa si bo partija tako ustvarila neke vrste stalno nadzorstvo in celo opozicijo, ne da bi to vodilo do konfliktov in bo seveda morala zelo skrbno tehtati svoje argumente, če bo po razpravi v parlamentu odločala o čem drugače, kot je menil parlament – čeprav to pravico ima.

Posebej je treba omeniti tudi položaj sindikatov, ki so prav tako razlikuje od stanja v drugih državah »realnega socializma«. Medtem ko so sindikati tam praviloma samo pomočnik in transmisija partijske in državne politike, so na Madžarskem zamišljeni in v znatni meri tudi delujejo, kot samostojen organizem, ki je predvsem neodvisen od vlade, države in njunih ustanov. Med pogovori v vodstvu sindikatov so mi dejali, da sindikati tako rekoč institucionalno gojijo apriorni dvom v vse odločitve vlade, ki zadevajo življenjsko raven, delovne razmere, socialno varnost in podobno. Sindikati imajo tudi na vseh ravneh od podjetja do vlade pravico dati veto na vse sklepe, za katere menijo, da niso v skladu s koristmi delavcev. To pravico tudi dejansko uporabljajo in tako na primer zaradi odpora sindikatov v okviru reforme niso mogli preseči uravnilovke. Sindikati in država sta enakopravna partnerja in kadar se nikakor ne moreta sporazumeti, je partija poklicana za razsodnika. V tem je na primer ena od oblik partijske vodilne vloge.

V resnici je sicer vse nekoliko bolj zamotano, kot zveni v načelnih opredelitvah, vendar je ne glede na to dejstvo, da se na Madžarskem tudi na političnem področju oblikuje veliko novosti, ki jih »realni socializem« doslej ne pozna, nekaterim pa se celo namenoma izogiba – na primer volitvam z več kandidati (čeprav formalno povsod velja načelo, da je kandidatov lahko več), ali zavestnim iskanjem načina, kako zmanjšati in omejiti popolni oblastniški monopol partije.

Na drugi strani pa vsa ta vprašanja niso pereča samo na Madžarskem. Povsod v vzhodni Evropi je materialni razvoj dosegel raven, ko politični sistem in institucije niso več ustrezni in ko nadaljnji razvoj že zavirajo. Reformna prizadevanja in posamezne krize kažejo, da pravzaprav ni več področja političnega življenja, ki ne bi bilo vprašljivo. Raven materialnega razvoja zahteva veliko večjo demokratičnost mehanizma odločanja tako na gospodarskem, kot na političnem področju. Posledica tega so močni in povsod prisotni odpori proti pretiranemu centralizmu in planski diktaturi. Sloji, ki jim je v klasičnem modelu »realnega socializma« dodeljena zgolj vloga izvrševalcev, zahtevajo bistveno več samostojnosti in oblasti; predvsem to velja za tako imenovane tehnokracijo in izobraženstvo na sploh. Kot kažejo vse velike krize, od madžarske leta 1956, preko češkoslovaške leta 1968, do najnovejše poljske, terja drugačen položaj in vlogo, predvsem pa več oblasti, tudi delavski razred. Klasična

oblast »realnega socializma« – partijska in državna birokracija, skupaj z vojaško, znanstveno in kulturno elito – je povsod potisnjena v obrambo, povsod skušajo njeno moč in vpliv omejiti.

Normalno je, da se v zvezi s tem na novo zastavlja problem volitev in madžarska volilna reforma seveda ni z neba padla slučajnost. Normalno je, da se zastavlja vprašanje organizacije delavskega razreda in njegovih pravic, zlasti do samostojnega sindikalnega združevanja in delovanja; tudi pojav poljske Solidarnosti seveda ni bil z neba padla slučajnost. Normalno je končno, da se bolj ali manj javno, vendar povsod, zastavlja tudi vprašanje organizacije, vloge in delovanja klasične partije na oblasti.

V tem pogledu je bil gotovo najbolj poučen 9. izredni kongres Poljske združene delavske partije poleti 1981, ki je javno načel vsa vprašanja, ki so prisotna tudi drugje, a se o njih javno ne govori. Gre za stvari kot so razmerje med večino in manjšino v partiji in njenih vodilnih organih; za to, ali naj bodo volitve znotraj partije tajne ali javne, ali naj bo kandidatov za posamezna vodilna mesta več ali en sam; za to ali in kako naj v partiji poteka razprava o politiki vodstev na raznih ravneh; ali naj bo partija na znotraj povezana samo po vertikalnih linijah kot doslej, ali naj se posemezne partijske organizacije povezujejo tudi horizontalno; kako urediti vprašanje odstavljanja vodilnih kadrov (kar je zdaj praviloma rešljivo edino s smrtjo ali političnimi škandali); kolikšna in kakšna naj bo javnost dela in s tem tudi javnost notranjih nesoglasij in sporov.

Vse to so povsod prisotna in dobro znana vprašanja. Njihovo reševanje je kar najtesneje povezano z ustaljenim ravnotežjem oblasti v deželah »realnega socializma«, v katerem je izrazito privilegirana partijsko-državna birokracija. Vsako rušenje tega ravnotežja nujno prizadeva položaj, vlogo ter materialne in politične interese vladajočega sloja partijsko-državne birokracije, zato je reševanje sicer že zdavnaj dozorelih in evidentiranih problemov tako počasno in praviloma (z delno izjemo Madžarske) poteka le v občasnih kriznih zaostritvah.

Trenutno, to je v prvi polovici osemdesetih let, je stanje v »realnem socializmu« nedvomno tako, da povsem odkrito in nedvoumno ni mogoče nasprotovati gospodarskim in z njimi nujno povezanim političnim reformam. Toda prav tako sta zelo močna nepripravljenost vladajočih birokratskih slojev sprejeti nujne posledice reform (odreči se delu oblasti) in pa strah, da reformiranje modela ne bi preraslo v njegovo likvidacijo – kot so se stvari na primer začele razvijati na Poljskem. Razpetost med potrebo po reformah in strah pred njimi je trenutno bržda glavna značilnost notranjega položaja v večini dežel »realnega socializma«. Pri tem je položaj še toliko bolj zamotan, ker zdaj, sredi osemdesetih let, ne gre več samo za delne popravke in spremembe, ampak so dejansko odprta skoraj vsa vprašanja družbenega in političnega sistema in to na način, ki klasičnemu, v bistvu dirigističnemu modelu pušča vedno manj možnosti.

ANDREJ KIRN

Marksizem in samoupravljanje kot šolski predmet in kot revolucionarno družbeno gibanje

Nove zgodovinske okoliščine za marksizem kot znanost in kot množično idejno, akcijsko zavest nastanejo po zmagi socialistične revolucije. Marksizem ne more biti več samo globalna kritika kapitalizma, ampak mora nove družbene odnose tudi snovati in družbene probleme presegati. Vendar pa hkrati ne sme zadušiti svoje temeljne revolucionarne gibalne komponente, da je kritičen do lastne prakse, ki si stalno prizadeva, da bi se utrdila kot obstoječa in inertna, ki se upira novemu. Sedaj je marksizem v dvojni vlogi: praktično in teoretsko mora braniti socialistični razvoj pred politično in idejno reakcijo, hkrati pa mora biti nenehno odprt in ustvarjalno negatorski do svojih lastnih rezultatov. Marksizem je sedaj v neprijemno bolj delikatnem idejnem in praktičnem položaju kot pred revolucijo. Spoj komunističnih partij z državno-upravnimi in gospodarsko-poslovnimi organi prinaša s seboj veliko nevarnost: marksizem bi se lahko prelevil v ideološko oporo državnopolitični ter gospodarski birokraciji in tehnokraciji ter zagovarjal in upravičeval njene vsakodnevne ukrepe. S tem, ko marksizem postaja tudi dejavnik razvoja socialistične družbe in ni več samo rušilec kapitalizma, se vse bolj specializira, instrumentalizira, operacionalizira – vse z namenom, da bi bil bolj praktičen, učinkovit, uporaben, znanstveno konkurenten in prepričljiv. Marksistična misel se disciplinarno razčlenjuje, pogloblja in razvija na mnogih področjih, kar nedvomno pomeni vsebinsko obogatitev marksizma, hkrati pa prinaša s seboj tudi nove zanke in protislovja za integralnost marksizma.

Tudi strast, potrebe in zahteve po uporabnosti marksizma na vseh področjih potiskajo marksizem v pragmatizem. Pragmatizem pomeni izgubo dolgoročne vizije in usmeritve. Spreminja nas v privesek sedanjega trenutka in razdrobljene realnosti. Pragmatizem nujno vodi v konservativizem. Lahko smo zelo pragmatični, obenem pa premalo praktični pri uresničevanju temeljnih strateških revolucionarnih ciljev in odločitev. Razraščanje pragmatizma je lahko posledica nemoči pri uresničevanju dolgoročnega revolucionarnega programa ali pa je odgovor na politični

voluntarizem in pravniški normativizem. Na sterilnost in vegetiranje pa se obsodi tudi marksizem, ki se stalno samo vzvišeno praktično in miselno-teoretsko distancira od trajnih in temeljnih družbenih problemov. Tudi učitelji STM so v stalni nevarnosti zaradi možne pragmatične instrumentalizacije in dnevno politične aktualizacije marksizma ali pa zaradi tega, ker bi utegnili marksizem potiskati zgolj v vlogo zanimive zgodovinske, filozofske, politične doktrine.

Marksizem in samoupravljanje se nista pojavila za pedagoške namene in kot šolski predmet. Prve generacije marksistov in samoupravljalcev so bili samouki. Partijski tisk, skrivne partijske šole, krožki in kaznilnice so bile oblike sistematičnega organiziranega spoznavanja in prisvajanja marksistične misli. Od meščanske družbe z zaostrenimi razrednimi nasprotji ni bilo pričakovati, da bo uvedla marksizem, svojega največjega idejnega sovražnika, kot šolski predmet na vse ravni izobraževalnega sistema. Meščanska kritika je marksizmu odrekla znanstveno vrednost in ga je obravnavala zgolj kot ideologijo, ateizem, utopijo, agitacijo, prevratniško politično doktrino, amoralizem, ki grozi poteptati temeljne moralne svetinjne meščanske družbe.

Po izvedeni socialistični revoluciji so bili izpolnjeni družbenopolitični pogoji za to, da marksizem postane šolski predmet. Nekateri sodijo, da izvorna, odprta, revolucionarna narava marksizma onemogoča, da bi se marksizem predstavil v takšni vlogi in da je takšna »pedagogizacija« marksizma škodljiva ne samo za marksizem, ampak tudi za socialistični družbeni razvoj. Takšen »šolski marksizem« in samoupravljanje da bolj odvrata kot pa pritegnujeta k marksistični in samoupravni socialistični identifikaciji mlade generacije. Marksizem kot znanost, množična družbena zavest in kot idejna platforma številnih družbenih, političnih gibanj in političnih strank je nov tip povezave med znanostjo in družbenopolitično prakso. Takšne vloge gotovo nimajo kristalografija, molekularna kemija, imunologija, strukturalna lingvistika, ruralna sociologija, ekonometrija in druge številne naravoslovne, tehnične in družbene discipline. To seveda ne zanika praktične vloge teh znanosti, toda njihova praktičnost se razlikuje od marksizma. Nobena nima takšne družbeno-revolucionarne, politične in množične idejnointelektualne vloge, kot jo je imel in ima marksizem. Pod vplivom marksizma in same družbene situacije se povečuje kritična družbena vloga ne samo družbenih, ampak tudi naravoslovnih, tehničnih, medicinskih znanosti.

V 60. in na začetku 70. let se je to izrazilo v tokovih »kritične psihologije«, »kritične sociologije«, »politične ekologije«, »kritične medicine« idr. To kaže, da znanost zapušča svojo vzvišeno pozicijo družbene nevtralnosti, nevtralnosti do družbenih odnosov, v katerih se proizvaja in uporablja znanost, nevtralnost do različnih možnosti družbenega razvoja. Po pripovedi Charles Longueta je Marx preklel nevtralce do peklenjskih duri in jih uvrstil med mračno krdelo tistih angelov, ki niso padli kot prevratniki, marveč kot strahopetci, ker niso bili niti puntarski niti zvesti

svojemu bogu in so mislili le nase (Razgovori z Marxom in Engelsom, Ljubljana, KRT, 1982, str. 229). Naraščajoča družbeno-kritična komponenta posamičnih znanstvenih disciplin pa ne doseže širine in globine revolucionarne vloge marksistične misli.

Nekateri sodijo, da vsakršna pedagogizacija marksizma ubija njegovo revolucionarno dušo. Takšni pomisleki izhajajo od skrajnih revolucionarnih pragmatistov in empirikov, od revolucionarnega protintelktualizma ali od varuhov nedotakljivosti originalnega marksizma in nemožnosti njegovega pedagoškega posredovanja, ker vsako posredovanje že izkrivlja njegovo izvirnost, ali pa od navideznih prijateljev marksizma, ki svojo željo, da se marksizem izrine iz šole, skrivajo za zaskrbljenostjo, da marksizem v šoli nujno postaja svoje nasprotje.

Vsako znanje je možno pedagoško posredovati in marksizem ne more biti nobena izjema. Pedagoško posredovanje pa še ne izčrpa vseh možnih funkcij znanja. Tudi posredovanje inženirskega znanja ne more popolnoma simulirati bodoče praktične vloge tega znanja pri mladem proizvodnem inženirju ali konstruktorju. Revolucionarna praksa, akcija, gibanje, ki nima svoje spoznavne podlage, teorije, mora preje ali kasneje presahneti v močvirju pragmatizma in izgubiti svojo identifikacijo, ker nima nikakršne spoznavne orientacije. Solidno družbeno spoznanje postaja revolucionarna vrednostna politična orientacija, a ta išče strokovno spoznavno utemeljitev. Vrednostna usmeritev brez spoznavnih temeljev se izgublja v voluntarizmu in jo preje ali sleje razžreeta dvom in nezaupanje. Moralna in politična predanost in trdnost revolucionarjev ni temeljila le na nakakšnem fanatičnem emocionalnem prepričanju, ampak tudi na zaupanju v vrednost, trdnost in premoč svojih spoznanj. Če vsaka praksa temelji na določenem spoznanju, se je le-tega mogoče učiti, ne da bi s tem že avtomatično razvrednotili samo znanje. Samo če se odvzema marksizmu vsako teorijo, vsako spoznavno vsebino, če se ga popolnoma izenači s prakso, revolucionarno akcijo, se lahko trdi, da sleherna pedagogizacija ubija marksizem, je nekaj drugega kot marksizem.

Tu gre za popolno ločevanje spoznanj in delovanja. Marksizem ni bil avtomatični rezultat delavskega gibanja in protislovij kapitalistične družbe, ampak se je porajal ob teh družbenih pogojih iz neznansko naporega in vztrajnega znanstvenega dela. Marx je ljubil mišljenje in intelektualni napor, a sovražil površnost ter slepi empiricizem in prakticizem, ne pa empirije in prakse. Ko se je Weitling po spominu Annenkova podcenjujoče obregnil ob kritike kabinetskih analiz, »ki se jih razvija daleč od trpečega sveta in stiske ljudstva«, je Marx v hudem besu »s pestjo udaril ob mizo, da je zamežikala svetilka, poskočil je in zavpil: »Še nikoli ni nevednost nikomur koristila!« (prav tam, str. 46) Liebknecht je zapisal, da jih je Marx nenehno priganjal k učenju, medtem ko so se številni politični begunci vdajali utopičnim utvaram, da bo vsak hip napočil svetovni revolucionarni prevrat (prav tam, str. 128). Marx je cenil samostojnost mišljenja in živost intelektualnih preprirov. Sovražil je frazerstvo

in kogar je spoznal za frazerja, je pri njem za vselej opravil. Liebknecht se spominja, da jim je Marx stalno zabičeval: logično misliti in misli jasno izražati. Vsak odgovor je Marx širše filozofsko osvetlil. Intelektualno ni popuščal niti zaradi solidarnosti, miru in popularnosti. Mišljenje je bilo za Marxa po Liebknechtu največji užitek. Večkrat ga je slišal ponavljati Heglov izrek: »Celo zločinska misel hudodelca je sijajnejša in veličastnejša kot čudes nebes.« (prav tam, str. 174). Če sta pri STM pregnana strast in radost mišljenja, pričakovanje srečanja z novimi vznemirljivimi spoznanji in problemi, ampak kraljuje le sivina dolgočasje že znanega in prežvečenega, potem je marksizem pri mladih zatolčen in pokopan nekaj komolcev pod zemljo in kdor ga ne bo kljub temu zasovražil in ostal do njega brezbrizen, se bo moral sam potruditi in ga izkopati izpod arheoloških šolskih naplavin. Treba je preiti k novim, izzivalnim temam sodobnega človeka in civilizacije. Zavrniti marksizem ali ignorantsko iti mimo njega, je dandanes isto, kot če bi fizik zavrgel ali ne poznal Einsteinove fizikalne slike sveta, ki še vedno obvladuje sodobno teoretično fizikalno mišljenje.

Po sodbi Lafargua je bil Marx pretirano vesten in nikoli ni zapisal nobenega stavka, dokler ga ni preveril na različne načine (prav tam, str. 30). Kadar je Marx trdo intelektualno delal, 3 do 4 dni ni legel v posteljo. Marx je sam sebi postavljajal najstrožje norme znanstvenega dela, ki so v svoji pedagoški priredbi sestavina sodobne metodike in didaktike. Nekateri pa skušajo ustvariti vtis, da je marksizem skupek nekaj plehkkih samoumevnih zastarelih ideoloških resnic, ki se jih dá naučiti po instant receptu v nekaj urah. Politika je bila za Marxa študij in je na smrt sovražil kavarniško politiziranje (prav tam, str. 129). »Do komunistične opredelitve Marx ni prišel po sentimentalni presoji, čeprav je gojil globoke simpatije do trpljenja delavskega razreda, temveč prek študija zgodovine in politične ekonomije...« !prav tam, str. 171). Mnogi komunisti pa tudi naši številni jugoslovanski predvojni revolucionarji so pogosto postali praktični komunisti izhajajoč iz obstoječih socialnih bojov, iz svojega neposrednega družbeno-razrednega izkustva, pred poznavanjem marksizma. Vsi pa so svoje izkušnje in samonikle poglede poglobili s študijem marksizma. Prepričanje, emocionalni družbeni upor brez znanja, brez zaupanja v spoznano so bile preslabotne opore za vse preizkušnje na trnjevi poti razrednega boja.

Pri nekaterih kritikah »šolskega marksizma«, ki se ga neupravičeno ali pa upravičeno (?) zoži na STM, se dobi vtis, da pri marksizmu in samoupravljanju zadostuje neposredno, akcijsko, situacijsko spoznavanje, vse drugo pa naj bi bilo kabinetsko učenje, ki ne ustreza duhu marksizma. Kapital in Komunistični manifest se nista pisala v pouličnih bojih, v stavkah, za strojem, čeprav so bila to njuna realna materialna, družbena izhodišča. Takšno fetišizacijo učenja iz prakse dejansko onemogoča resnično prežemanje teorije in prakse in utesnjuje človekovo globlje, intelektualno celostno znanstveno razumevanje v majhen izsek neposre-

dnega osebnega izkustva in ga s tem sili v napačno posploševanje. Milijoni dandanes doživljajo na svoji koži gospodarsko in družbeno krizo, vendar je zaradi tega ne razumejo in niso odkrili dejanskih vzrokov za njo. Vsaka znanost in njej ustrezajoč učni predmet imata svojo sistematiko spoznanj in svojo praktično eksperimentalno bazo – od znanstvenega in šolskega laboratorija do ustrezne tehnologije v določeni tovarni ali tehnologije celotne panoge v nacionalnem in internacionalnem okviru. Tako imata tudi marksizem in samoupravljanje svojo praktično eksperimentalno bazo – od razredne skupnosti, do odnosov na celotni šoli, v krajevni skupnosti in nazadnje v celotni družbi in družbenem dogajanju v svetu. Nisem še slišal zahteve, da naj se učenci kemije, fizike in matematike učijo neposredno samo v laboratoriju, tovarni in pri neposrednem soočenju s fizikalno in tehnološko stvarnostjo.

Marksizem kot šolski predmet mora nujno spoštovati in izpolnjevati določene pedagoške in didaktične zahteve, ki veljajo tudi za druge predmete. Marksizem kot šolski predmet nujno vključuje relativno umetno rekonstruirano sistematiko problemov in tem. Tudi določena poenostavitve je neizogibna. To izhaja že iz nujnega razlikovanja med metodo raziskovanja, metodo prikaza znanstvenih rezultatov in pedagoško metodo. Marksizem pri tem ne more biti izjema, saj je prvo razlikovanje poudaril že sam Marx. Po Liebknechtu je Marx kazal izreden talent za popularizacijo, čeprav nihče ni bolj kot on sovražil vulgarizacije, poplitvenja. Marx je v svojih predavanjih delavcem izgovarjal kratke stavke in jih razložil z daljšimi izpeljavami. Izogibal se je vsem izrazom, ki bi bili delavcem lahko nerazumljivi. Po Marxu je jasnost, razumljivost govora sad jasnega in logičnega mišljenja (prav tam, str. 98). Marksizem v šoli ne more izpolnjevati vseh tistih nalog in ciljev, ki stojijo pred družbenopolitičnimi organizacijami, ki imajo za svoje idejno izhodišče marksizem. Od marksizma v šoli gotovo tudi nista odvisni usmeritev in strategija samoupravno socialističnega razvoja naše družbe, kot od samega pouka fizike in kemije ni odvisno to, kakšna bo strategija našega tehnološkega in znanstvenega razvoja, čeprav je kvaliteta izobrazbe mlade generacije izredno pomembna zadeva. Takšne odločitve se ne oblikujejo pri pouku.

Pred STM so se postavila ob njegovem uvajanju pretirana pričakovanja, da bo le-ta bistveno vplival na preobrazbo šole, na povezovanje šole s širšim družbenim okoljem, na drugačno razmerje med učenci in učitelji in na preraščanje medsebojne odtujenosti predmetov. Po svojem namenu naj bi STM bil čim manj učni klasični šolski predmet, kar naj bi vplivalo na pedagoško prakso pri drugih predmetih. Obstoječi sistem je nasprotno STM prilagodil bolj ali manj svojemu klasičnemu vzorcu, namesto da bi se ob njegovem zgledu in pobudah začel spreminjati sam. Če pa so tovrstna prizadevanja obstajala in se tudi obdržala, pa so pogosto naletela na aktivno ali pasivno negodovanje v šolskih kolektivih.

Na jesenskem seminarju za učitelje STM v Mariboru sem lahko slišal, da so pri marsikaterem učitelju STM učenci bolj sproščeni, odprti, aktivni

kot pri drugih predmetih. Nekateri učitelji pa so se spraševali, kako to, da malokoga skrbi, kako so učenci frustrirani z zahtevami in preizkusi znanja pri drugih predmetih, tako družboslovnih kot naravoslovnih. Tudi drugi predmeti vseh učencev ne osrečujejo, toda zaradi njihove dozdevne večje praktičnosti, bodoče strokovno-profesionalne pomembnosti in družbeno-idejne vrednostne neobremenjenosti se vse to prenaša in ne izpostavlja širši javni kritiki. Tam, kjer učitelj STM ni imel nobene strokovne in druge idejne identifikacije s predmetom, kjer ga je prevzel samo zaradi števila ur, je ta predmet postal resnično dolgočasje in nadloga za učence, ker učitelj pri njem ne spoštuje niti najosnovnejših pedagoških, didaktičnih ter strokovnih norm. Takšni učitelji gotovo nimajo mesta v šoli, ne pri STM in ne pri drugih predmetih. Toda republiški organi za šolstvo so še vedno zelo širokogrudni glede tega, kdo lahko poučuje STM. Ob ostri družbeni kritiki kvalitete pouka STM se obnašajo tako, kot da sami s svojimi strokovnimi merili niso prav nič krivi za takšno stanje. Iz analiz Zavoda za šolstvo SRS je že davno znano, da STM poučuje več kot 26 različnih strokovnih profilov. Mislim, da pri nobenem drugem predmetu ni takšne razvodenelosti strokovnih kriterijev. Strokovna neusposobljenost demotivira tudi učitelje, ki sami pritiskajo na to, da se ti kriteriji še znižujejo in jim je vsako dopolnilno usposabljanje v breme in nadlogo.

Vloga in položaj STM v šoli sta odvisna od številnih dejavnikov:

1. od družbene in znanstvene vloge marksizma in njegovih rezultatov v celotni družbi;
2. od strokovne in pedagoške usposobljenosti učiteljev, za kar so odgovorne izobraževalne institucije;
3. od delovnih zmožnosti učiteljev;
4. od strokovne pedagoške službe zavodov za šolstvo;
5. od idejnega ozračja in razvitosti samoupravne prakse na šoli;
6. od učenčevih izkušenj in že oblikovanih stališč in spoznanj o samoupravljanju, socializmu in marksizmu; tudi učenci so se oblikovali v različnih družinskih idejno-vrednostnih kontekstih in imajo različen odnos in interes do samoupravljanja in marksizma.

Sodim, da so neustrezna usposobljenost in motiviranost ter pogosta neustrezna obremenjenost učiteljev, ki je razpršena na dva ali celo tri raznorodne učne predmete, glavni krivec za vse velike slabosti pri uresničevanju vzgojnoizobraževalnih smotrov pri tem predmetnem področju.

Ne bi želel oslabiti upravičene argumentirane kritike, toda vseeno bi opozoril na velika prizadevanja Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo pa tudi Zavoda za šolstvo SRS v zvezi s poukom predmeta STM, pri organiziranju strokovnih seminarjev za učitelje. Sedaj se že četrtrič izvaja program dopolnilnega usposabljanja za učitelje STM, ki ga organizira FSPN. Fakulteta je ustanovila pedagoško smer za STM, njeni učitelji pa so sodelovali pri pisanju učbenika za 3. in 4. letnik usmerjenega izobraževanja za predmetno področje STM. Žal pa je treba zaradi že omenjenih razlogov ugotoviti, da ta predmet poučuje zelo malo diploman-

tov STM. Tudi število vpisanih je malo, ker za STM praktično ni več razpisanih štipendij. Fluktuacija kadrov pri STM kaže na neurejene kadrovske razmere in na majhno identifikacijo številnih učiteljev s STM, v katerem bolj vedrijo in jim pomeni izhod v sili vse dotlej, dokler ne najdejo boljše zaposlitve.

Skrajno negativne, kritične ocene pouka STM (čeprav izhajajo iz delnega izkustva posamičnih učencev, razredov, šol in učiteljev) se je hotelo predstaviti kot raziskovalno utemeljene univerzalne objektivne sodbe, da vsi ali večina učencev sovraži STM, da so vsi učitelji slabi ipd. Učitelji, učenci, pedagoški svetovalci v vsakem konkretnem razredu in šoli najbolj lahko merodajno sodijo o kvaliteti vzgojnoizobraževalnega procesa STM. Univerzalne kategorične negativne sodbe o STM temeljijo na nepreglednosti in nepoznavanju celotnega položaja ali pa na namerni diskvalifikaciji marksizma in samoupravljanja prek šolskega predmeta, češ saj marksizem in samoupravljanje nimata in ne moreta imeti nikakršne strokovno-znanstvene in vzgojno-humanistične vloge. Pojavljajo se bolj ali manj prikrite želje, da se STM s pomočjo takšne kritike ukine in njegove ure razdeli med druge predmete. Slutim, da je ozadje nekaterih kritik na račun STM bojazen, da se s STM učenci najbolj organizirano seznanijo z vsebinami in vrednotami, ki so v koliziji s prenekatero družinsko vzgojo. V nekaterih kritikah so navzoče implikacije, češ marksizem in samoupravljanje sta ideologija, šola pa je znanstvena in zato nima STM kaj iskati v šoli, kot v njej ni mesta za verouk. Marksizem se tako izenačuje z religijo. Nekateri pa marksizem samo zožijo na metodo, ki nima nobene lastne teoretične in empirične vsebine in se to metodo lahko prestavi z drugim družboslovnimi in naravoslovnimi vsebinami in torej ni potrebno kakšno posebno poučevanje marksizma. Vsaka metoda je vezana na določeno teorijo in vsaka teorija ima metodološko vlogo.

Takšna redukcija marksizma na metodo brez vsebine ni sprejemljiva. Metodološka in disciplinarna utopitev in razdrobitev marksizma brez njegove integralne podobe je pogosto le alibi za to, da se marksizmu odvzame samostojni prostor. Nedvomno se marksizma ne sme monopolizirati v posamičnem šolskem predmetu in sta njegov duh in vsebina še kako lahko dragoceno navzoča pri številnih drugih predmetih, toda to ni argument za to, da ne more obstajati v podobi posebnega predmeta. Tudi obča sociologija, politična ekonomija, fizika, matematika imajo svojo vlogo v številnih specialnih disciplinah, pa zato nobenemu ne pade na pamet, da bi tem temeljnim znanjem odrekal samostojnost. Ekološka razsežnost je sestavina številnih disciplin in praktičnih dejavnosti, izoblikovale so se različne specialne ekologije, vendar to ne preprečuje, da bi se ekologija razvijala kot samostojna, integralna obča disciplina.

V Komunističnem manifestu sta Marx in Engels zapisala, da se po Evropi širi strah, ki se mu pravi komunizem, sedaj pa v Komunistu (18. novembra 1983) naletimo na sporočilo, da se »strah pred marksizmom širi po učilnicah«. V Naših razgledih (7. oktobra 1983) pa lahko preberemo

naslednjo anatemo nad STM: »Naša šolska reforma pa je vendar postavila na mesto zgodovine ‚filozofsko-politični katekizem‘ STM«. Ne trdi se, da posamični učitelji spreminjajo vsebino STM v »filozofsko-politični katekizem« niti da je to mogoče učni načrt ali učbenik, ampak je kratkomalo ožigosan s to hudo oznako predmet kot tak. Žal je veliko katehetskega tudi pri učiteljih drugih predmetov, ne samo družboslovnih, toda zaradi tega še nimam pravice, da bi predmet ožigosal s katekizmom. Mislim, da večina tem v učnih načrtih ni takšnih, ki bi silile učitelja, da jih spreminja v »filozofsko-politični« ali kakšen drugi katekizem. Če pa uči »filozofsko-politični katekizem« več kot 300 učiteljev STM v Slovenije in med njimi je velika večina zgodovinarjev po svoji osnovni izobrazbi, potem se lahko tudi vprašamo, kakšna je bila njegova strokovno-marksistična izobrazba, da zgodovinski materializem in samoupravljanje spreminjajo v »filozofsko-politični katekizem«?

Če je krivda za to, da se STM ponekod predstavlja kot katekizem v strokovni pedagoški izobrazbi učiteljev, v njihovih delovnih okoliščinah, v učnem načrtu, v učbenikih, potem je vse to možno spremeniti, izboljšati in slabosti odpraviti. Nekateri pa gredo v svoji kritiki STM še dlje in trdijo, da je vzrok za dolgočasje in nepriljubljenost marksizma v vsebini marksizma samega, česar pa seveda ni mogoče odpraviti z nobenimi vnanjimi izboljšavami, ampak najbrž edinole tako, da se marksizem ukine in prežene iz šole. Verjetno bi bilo najbolje, da ga nadomesti filozofija teh kritikov, kajti njihova misel je sveža in ustreza zgodovinskemu času, problemom in stiskam sodobnega človeka. Ta kritika igra na karto neozdravljive zgodovinske preživelosti marksizma in je tako bolj ali manj v sozvočju s ključnimi postavkami stare in sedanje nove desnice in njenega odnosa do marksizma, socializma in komunizma. »Ne pomisli se na možnosti, da tudi s samo dosedanje vsebino nekaj ni v redu. Ne postavi se načelno vprašanje o tem, kako je mogoče, da je tisto, kar je nekoč kot resnica sama navdihovalo ljudi (da so vzeli nase muke in žrtvovali življenje), postalo danes dolgočasno in pusto, zgolj obveza za večino, za najboljše pa že kar oblika posiljevanja« (Ivo Urbančič: O komunizmu in marksizmu, Nova revija št. 5–6, 1983/84, str. 555).

Nedvomno je treba marsikatero Marxove misli spremeniti, dopolniti, poglobiti, marsikaj na novo je treba razumeti, o čemer Marx ni zapisal niti besedice. Nekatere postavke so postale problematične, nekatere pa je treba opustiti in jih ne ohranjati z izmišljanjem novih hipotez, kot so sholastiki reševali Ptolomejev sistem pred Kopernikom. Toda kljub temu je Marxova misel zgodovinsko navzoča in živa v Sartrovem smislu, po katerem družbena stvarnost, ki jo je zajelo obzorje Marxovega mišljenja, še ni presežena. Ni verjeti, da bodo že v tem ali v naslednjem stoletju izginili z našega planeta takšni fundamentalni problemi, ki jih je miselno zapopadel Marx, npr.: odtujitev, razredni boji, neenakopravnost v družbenem položaju ljudi in celih narodov, izkoriščanje, beda, možnost civilnega barbarstva in uničenja človeštva, ukinjanje delitve dela, problem

celovite osebnosti, ukinjanje rastočega etatizma tako v kapitalistični kot socialistični obliki, rast produktivnih sil, ekološki problemi, razvoj samoupravljanja idr. Težko bi najbrž našli v 60 in 70 letih teoretsko prodornega in vplivnega družboslovca, ki ni bil na določen način inspiriran in pod vplivom marksizma. Ugotovitev, da je iz marksizma izpuhtela zgodovinska substanca v Heglovem smislu, je daleč od zgodovinske resnice in hoče podceniti in zabrisati dejanski družbenopolitični in znanstveni vpliv marksizma. Za dozdevno globljo, bistvenejšo ravniyo takšnih kritikov marksizma se skriva ravno prežvečeno intelektualno dolgočasje, ki ga podtikajo marksizmu. Kakšna globlja modrost se skriva v tem, da se komunizem razglša za imperializem, čeprav seveda z važnim opozorilom, da gre pri tem za bistven nov, drugačen globlji pomen imperializma? Če se naredi križ čez razredni boj in proletarijat, to ni kakšna intelektualna revolucionarna novost. To intelektualna desnica že dolgo časa počenja. Iz bistva komunizma kot gibanja in njegove dialektičnosti oziroma »bistvene spornosti« Urbančič potegne drzne in daljnosežne politične ugotovitve, češ da so pozicije komunizma kot gibanja v neizproslem sporu in boju s partijo, ki je nujno inertna in birokratizirana. Ta boj mora najbrž biti strahovito izčrpavanje, saj po Urbančiču ne vodi niti k dokončnemu uničenju nasprotne strani niti k dokončni zmagi lastne.

»Komunizem kot gibanje je in mora biti v neprestanem sporu in boju s partijo kot svojo učvrščeno, inertno, zmeraj nujno birokratizirano institucijo ali ustanovo in po nji ustanovljeno družbeno-državno ureditvijo v obstoječem in kot obstoječe. In za iznos te spornosti ali dialektike komunizma je neogibna dejanska javna polarizacija in konfrontacija, so neogibne ostro in nespravljivo in očitno nasprotujoče si pozicije, lastne komunizmu samemu, ki so medsebojno nujno ostro sprte in katerih nosilci so zmožni za tak boj in so pripravljeni nositi, vzdrževati in zdržati ta spor in boj brez dokončnega uničenja nasprotne strani in brez dokončne zmage lastne. Tu se očitno vidi, da ta boj in spor nista več razredni boj, ker to ni več boj med komunizmom in epohalno prejšnjimi družbenimi sistemi, ki so že opohalno premagani, temveč je notranja nujna dialektika in spornost komunizma samega kot vladajoče moči, in ta dialektika ali spornost zahteva svoj očiten in javen iznos, ne pa prikrivanja, zakaj samo v tem in v takem iznosu je moč komunizma«. (prav tam str. 563).

Ta svoja razmišljanja je avtor označil kot programsko skico za začetek izhajanja Nove revije. Z Urbančičem bi se hitro strinjal, če bi njegov boj in dialektiko komunizma lahko razumel samo v tem smislu, da je komunizem kot revolucionarno gibanje v sporu z obstoječim, da so za komunizem bistvene javnost, svoboda, demokracija, rešitev razvojnih možnosti v smislu konfliktov idej in interesov v okviru samoupravnega socialističnega pluralizma. Bojim pa se, da je Urbančič hotel povedati s svojim bojem, ki meri na uničenje in zmago nasprotujočih si pozicij, še kaj več. Najbrž nam bo konkretnije pojasnil ta boj ob kakšni drugi priložnosti. Ostaja vpraš-

ljivo, kakšna je konkretna programska vsebina nosilcev tistih pozicij, ki so v neizprosni boju z birokratizirano partijo. Ne samo naivno, ampak tudi nevarno uspravajoče pa se mi zdi Urbančičevo prepričevanje, da je kapitalizem kot »epohalni«¹ prejšnji družbeni sistem že opohalno premagan. Zdi se mi, da je še prekleto epohalno živ ne samo za milijonske množice v tretjem svetu, ampak tudi za obstoječe socialistične družbe in da se njegova strašna moč tudi vpleta v Urbančičevo bistveno notranjo spornost komunizma s samim seboj. Sledeč Urbančičevemu razmišljanju o dialektiki komunizma bi učitelji STM pravzaprav morali prispevati k vzgoji mlade generacije kot nepomirljive opozicije do zveze komunistov. To bi najbrž po Urbančiču dalo motivacijo za učenje marksizma in povrnilo marksizmu življenjsko zgodovinsko silo. Nekateri bi najbrž radi ne samo učitelje STM, ampak tudi učitelje sploh potisnili pred izbiro dveh vlog: vlogo zakrknjenega dogmatskega apologeta obstoječega ali fanatičnega borbenega opozicionista do ZK in njenega programa. Obe vlogi sta nevarni in družbeno neustvarjalni. Mislim, da bi se prej ali slej izkazalo, da se takšen pozicijski boj proti ZK, ki meri na njeno uničenje in hkrati po Urbančiču ne more zmagati, prevrže v skrajno reakcionarno, protikomunistično gibanje, ne pa v dialektično gibanje znotraj komunizma, kot nam zagotavlja Urbančič. Že danes uspešno krmarijo med cenanim kritiziranjem družbenih razmer in zgolj pozitivističnim apologetskim pojasnjevanjem teh le tisti učitelji, ki imajo široko in solidno strokovno znanje in jih odlikujejo idejna načelnost, intelektualna poštenost in odločnost. V nekaterih šolskih kolektivih strokovni kolegi potiskajo učitelja STM v vlogo dežurnega vsevednega marksista, ki je odgovoren za pojasnjevanje vseh sprotnih, zlasti še neprijetnih dogodkov in ukrepov tako v svetu kot v naši družbeni stvarnosti, sami pa se tej obveznosti izogibajo. Nazadnje se skoraj zdi, da so tudi učitelji STM krivi za gospodarske in politične težave, ker jih skušajo razumeti in pojasniti drugim.

Za renesanso marksizma v 60 in na začetku 70 let je v svetu nastopilo obdobje renesanse intelektualne desnice in pretoka njenih idej v politično prakso, programe, založništvo, množična občila in praktično kadrovske politike. Ta mednarodni intelektualni kontekst ne bo brez vpliva na našo domačo idejno intelektualno artikulacijo, na položaj marksizma v našem prostoru, na njegove možnosti in nemožnosti pa tudi na marksizem v šoli. Vzpon desnice v 70 letih v razvitih kapitalističnih deželah ni bil samo odgovor na novo levo, ampak tudi iskanje novih možnosti za družbeno-ekonomsko neučinkovitost tako kapitalističnega kot socialističnega etatizma. Številni sedanji intelektualno produktivni konservativci v ZDA so v 50 letih pripadali protikomunističnemu krogu okoli Ameriškega komiteja za svobodo kulture. Konflikt z marksizmom se bo intelektualno zaostрил tudi z avtoriteto tega, ker so med konservativce prestopili tudi nekateri nekdanji somišljeniki nove leve, vendar so se nad njo razočarali in jo zapustili. Nekateri ključni premiki nove desnice neoliberalizma in neokonservativizma se kristalizirajo v naslednjem:

1. Marksizem in socializem sta zgodovinsko preživela in sta se izčrpala. Prej ali slej se bosta znašla na smetišču svetovne zgodovine.

2. Življenjsko, ekonomsko sposoben in dinamičen se je izkazal kapitalizem, zato je treba rehabilitirati njegove politične in ekonomske vrednote. Razočaranje nad socializmom je toliko uspešnejše tam, kjer se je razvijalo istovetenje socializma z državo in planiranjem.

3. Državno urejanje in načrtovanje ekonomskih procesov (investicij, dohodkov idr.) je treba omejiti na minimum, ker vedno potegne za seboj razraščanje neučinkovitega in dragega državnobirokratskega aparata. Trg s svojimi zakonitostmi, s svojo »nevidno roko«, je še vedno racionalnejši regulator od birokratske pameti. S to svojo kritiko etatizma in birokratizma je desnica naletela na podporo in razumevanje pri širokih množicah. Podrejenost stvarem je torej za ljudi še vedno znosnejša od podrejenosti ljudem. Svoboda, da se po Marxu veseliš naključnosti in svoboda, ki je zakoličena z radiusom učinkovanja privatne lastnine, je torej še vedno prijetnejša od načrtovane svobode birokratov.

4. Poudarja se naravno utemeljeno raznolikost v sposobnostih ljudi in elitnost, ki izhaja iz teh sposobnosti, ob stran pa se potiska družbenomaterialne razlike in neenakopravnosti pri oblikovanju človekovih sposobnosti. Če se je obnovilo zaupanje v Smithovo nevidno roko, pa desnica ob tem problemu pozablja na Smithovo ugotovitev, da so razlike v sposobnosti prej posledica delitve dela, kot pa je delitev dela odvisna od sposobnosti.

5. Pojavljata se nezadovoljstvo in nezaupanje v državo socialne blaginje in v socialno funkcijo države na področju nezaposlenosti, šolstva, zdravstva.

6. Izražata se nezaupanje in odpor do pojavov kontrakulture, ekološkega in feminističnega gibanja ter alternativnih tehnologij.

7. Na zunanjepolitičnem področju sta v ospredju protisovjetizem in obnova vojaške superiornosti »svobodnega sveta« nasproti komunizmu.

Neokonservativci se po sodbi Jürgena Habermasa zelo skrbno raziskovalno ukvarjajo s temeljnimi vprašanji, za katera ni verjetno, da bodo presežena v bližnji bodočnosti. Vprašanje nove desnice in neokonservativizma ni izmišljeno, ampak realno. Ponujajo se konservativne rešitve stvarnih problemov (Marksizem u svetu, št. 4-5, 1983, str. 6). Ali je marksizem sposoben ponuditi in uveljaviti njihovo progresivno razrešitev? Samoupravljanje pomeni epohalno zgodovinsko iskanje v tej smeri.

Motivi kritik STM

Skorajda bi že lahko ugotovili, da je predmet »Samoupravljanje s temelji marksizma« bolj predmet kritik kot predmet poučevanja. To sicer ne govori nujno zoper učno vsebino, ki naj po prvotni zamisli sploh ne bi bila predmet. Čeprav vemo, prav tako že od vsega začetka, da »Samoupravljanje s temelji marksizma« sam po sebi ne prinaša marksizma v šolo, ampak je to stvar, ki zadeva celotni učno vzgojni proces; čeprav ne more biti nadomestek niti za katekizem niti za državljansko vzgojo, ampak mora spodbujati kritično misel; čeprav ni mogoče, da bi en sam predmet/nepredmet reformiral razvojno zavrto šolo – je vendarle načeloma povsem dober znak, če je ta »predmet« predmet stalne in žgoče kritičnosti. Med drugim tudi zato, ker je pri vprašanih marksizma in samoupravljanja kritičnosti in tožbe mnogo pomembnejše prestrezati, zaznavati in analizirati ravno z marksističnih in samoupravnih izhodišč, kot pa pri – sicer ne dosti manj osovraženi in zaradi novih metod svojčas silno problematični – matematiki. Kajti če je tarča kritike vsako mrtvo znanje, kako ne bi bilo podložno kritičnemu pogledu tisto, kar naj bi bilo najbolj živo in živahno? Kar pa nas mora zanimati, so motivi med seboj dovolj različnih kritik, ki se obenem pretežno razvrščajo v dovolj povezano število različic.

Prva kritika, ki je letela na ta predmet že pred uvajanjem, je kritika, da prinaša ideološko indoktrinacijo v družbo, ki ji je tako indoktriniranje na osnovi izkušenj, teoretičnih in praktičnih, že od razkola s stalinizmom, povsem tuje. Ta kritika ima vsaj dva znana motiva; prvi motiv iz obdobja »liberalizma«, motiv tistih, ki si žele socializem kot umirjeno in utečeno proizvodnjo presežne vrednosti pod ohranjanjem poveljevalnega gospodarstva v proizvodnji, po možnosti pa tudi v politiki. Ta »tehnokratizem«, ki je dejansko izraz protislovne možnosti samoupravnega sistema družbene lastnine, da si jo prisvoji kaka družbena grupa v zakup, ne potrebuje marksizma in samoupravljanja v šolah iz povsem določenega razloga: stavba produkcije presežne vrednosti v imenu narodovega blagra naj bi bila, če je le mogoče, prava podoba efikasnosti sodobnega pridobitnega tehnološko družbenega procesa, in zato ta družbena stavba, tako kot dober in funkcionalen, aerodinamičen avion, ne potrebuje fresk na krilih (te bi dale misliti, da gre za slab stroj, ki se skuša olepšati, da prikrije pomanjkljivost funkcionalnosti). Motiv produkcije presežne vrednosti kot motiv tiste družbene skupine, ki se ponuja za vladajočo v imenu efikasnosti družbenega bogatenja, zahteva opustitev ideoloških ornamentih v družbenih členih, saj je njegova ideologija najučinkovitejša, kadar deluje z golo silo profitnega pohlepa, brez dodatnih razlag in prepričevanj. Zato

so se svojčas celo partijski sekretarji izogibali omenjanju marksizma in podpirali pluralizem idej – brez marksizma. Tem, ki so vseskozi hoteli, da bi se marksistični krožki raje imenovali debatni klubi, bi tudi danes bolj dišalo, ko bi se »Samoupravljanje s temelji marksizma« preimenovalo v »Bogastvo narodov s temelji delovne morale«.

Drugi motiv, ki je izzval taisti očitke o ideološki indoktrinaciji, je na dnevnem redu s pozicije religije in cerkve; poudarjam, ne le s pozicije cerkve, ampak tudi s pozicije vernikov. Predmet predstavlja ateistično indoktrinacijo, kar je v nasprotju z ustavnimi temelji in sprejetimi verskimi in splošnočloveškimi svoboščinami. Kot je po eni strani, in ta je dovolj pomembna, res, da je predmet marsikje postal tudi nosilec množičnega ateističnega propagatorstva, zlasti pa preko nekaterih učbenikov in posamičnih včerajšnje zadržanih predavateljev, je obenem tudi res, da »nevtralne« šole ni bilo in je ne more biti. Zato je motiv teh očitkov predvsem iluzija, da je možna ideološko neodvisna, pluralistična ali nevtralna šola (kar je nemogoče, ker je šola per definitionem ideološki aparat, posebej v državnih družbah dvajsetega stoletja), na eni strani, in zavestni pritisk cerkvenih krogov v smeri uveljavljanja religije kot stičiščne točke za družbenost, moralnost, uveljavljanje vrednot, kulturiranje osebnosti, obrambo narodnostnega smotra in podobno – kar gotovo lahko religiozna vzgoja počne prav tako kvalitetno kot nekakšna »marksistična vzgoja«. Problem teh drugih motivov, ki govorijo zoper indoktrinacijo, je v tem, da predmet dejansko, praktično, kljub vsem zaklinjanjem, je *indoktrinacija* – ne zaradi marksistične teorije, ampak zaradi družbenih potreb in interesov tistih vladajočih družbenih slojev in skupin, ki v pretežni meri določajo še kaj več kot pa samo vzgojnoizobraževalna prestrukturiranja in nas vodijo skozi še vse bolj zamotane labirinte kot so reformni, da bi ohranili svojo poveljništvo. Čim manj je predmet po svoji metodi in vsebini »marksovski«, tembolj je prisotna indoktrinacija, ki ne more imeti nikakršnega drugega cilja kot vzgojo poslušne mase čakajočih na komunistični čudež, ki ga bo s krajcem plesnivega kruha in smrdečo ribjo glavo izvedla poveljujoča birokracija. Zavračanje pripomb o indoktrinaciji je zato, kolikor je utemeljeno, toliko težje – ker prejkone mora naleteti na dokaze o obstoječi indoktrinaciji, ne le ateistični, kar bi ne bilo bog ve kaj usodno, ampak tudi sicer globalno družbeni vzgoji državljanske pridnosti, delavnosti in poslušnosti. Obenem pa mora, vsaj za marksista, ostati znanstveno in družbeno neizpodbitno dejstvo, da je tudi religiozna vzgoja sposobna zagotoviti reprodukcijo osnov družbene morale, prav toliko kot marksistična. Če jima za to seveda gre.

Druga kritika, ki je prišla zlasti z zainteresirane strani razočaranih marksističnih strokovnjakov po uvedbi predmeta in po njegovih prvih, nepričakovanih in nezaželenih rezultatih, nekaj tovrstnih opomb pa je bilo izrečenih že ob rojevanju, je tista, ki pravi, da marksizma (očitno) ni mogoče poučevati, saj se v šolskem procesu nujno spremeni v dogmo in apologijo, izgubi svoj osnovni, deviški značaj kritične družbene misli. Na

tej osnovi se potem bodisi zahteva preobrazba celotnega sistema in procesa izobraževanja, da bi v njem lahko marksizem našel svoje pravo mesto, bodisi se je dokazovalo, da zaradi svoje »narave« marksizem ne v taki ne v drugačni šoli ne more biti predmet poučevanja. Utemeljenost tovrstnih kritik izhaja iz koncepta marksizma kot kritične teorije, in je toliko pomanjkljiva, kolikor marksizem ravno je oblastna teorija, in kolikor ni teorija njene odprave. Še tako zagrizen marksist ne bo mogel zanikati, če noče storiti prav proslule napake z delitvijo na svoj, ortodoksn, in ostali, maligni marksizem, da je v pojmu marksizem precejšnje mesto prepuščeno prav tistim nadaljevanjem Marxove in Engelsove misli, ki postavljajo temelje za sholastiko in indoktrinacijo v imenu partijskega ali etatiističnega aparata. Naj je ta marksizem še tako slabotno legitimen glede na »izvirne« pobude klasikov marksizma, je njegova vloga v oblikovanju samega pojma marksizem bila in je v dobri meri še danes, tudi pri nas, odločilna. Motivacija teh kritik, ki so utemeljene zaradi kritičnosti, kakršna se uveljavlja v šolskem delu pri predmetu, pa je (ob »teoretskem intelektualizmu«, ki ga je danes že mogoče brez škode in posledic metati v brk vsakomur, ki misli) tudi v želji, da bi predmet odigral svojo vlogo kot spodbujevalec kritičnega mišljenja množic, dialektike med množicami. Prav zato je v okviru teh teoretskih kritik potrebno dovolj jasno ločevati med kritiki, ki napadajo nedialektičnost metode in vsebine poučevanja predmeta in zavračajo nekritičnost in apologetiko, od tistih, ki zavračajo samo možnost, da bi se marksizem poučeval, ker je dojemanje marksizma povezano s spontan in razredno pogojenim družbenim procesom razvoja posameznika in razreda.

Tretja kritika, ki je gotovo najpomembnejša in se obenem zaradi vedno slabotnejših možnosti družbenega artikuliranja ne more dovolj uveljaviti (kar govori dovolj tudi o predmetu samem...), je tista, ki jo na predmet naslavljajo sami udeleženci učnega procesa – učenci in učitelji. Njihove pripombe so seveda raznolike, imajo pa nek skupni imenovalec: predmet bi bil lahko kot predmet koristen, torej je po svoje potreben, kot je pač (bogu bodi potoženo) očitno še vedno potrebna tudi šola, kakršna pač že je; toda tak kot je, in kakor je predpisan, naredi več škode, kot je celo v obstoječem, še vedno dovolj nerazvitem in polpreteklem šolstvu potrebno in utemeljeno. Daleč je od tega, da bi bil znanilec novega pristopa, pač pa postaja predmet »samoupravljanje s temelji marksizma« ena od najbolj tradicionalno oblikovanih točk sholastičnega repertoarja navidez reformirane šole. Tu torej pretežno vendarle ne gre za nasprotovanje marksizmu v šoli, ampak za nasprotovanje predmetu, za zahteve po njegovi preobrazbi, saj je za večino dolgočasen in tudi osovražen predmet, za nosilce pa prav tako pogosto muka in pritisk, ki jih pretvarjata najprej v »dežurne marksiste«, takoj za tem pa v dežurne šolske ideologe. V nasprotovanju obstoječemu predmetu, posebej pa njegovi apologetski vlogi, igra pomembno vlogo motiva kritičnosti deprivilirani družbeni položaj pedagoga, še posebej pa učenca. Oba sta namreč, ob velikanskih

govorih o pomenu procesa vzgoje in izobraževanja, predvsem objekta tujih načrtov, pa naj sta za to nekaj tudi sama kriva ali ne. V obstoječem družbeno ekonomskem položaju učenca in učitelja je povsem »naravno«, da je predmet »Samoupravljanje s temelji marksizma« dojet kot laž in Potemkinova vas, tudi neodvisno od take ali drugačne izvedbe predmeta, saj njuna lastna družbena realnost govori bolj nazorno in tudi zahteva več kritičnosti in dialektike, kot jo je sposoben vtepti v glavo še tako dobro zasnovan predmet.

Četrta kritika, ki pogosto navezuje tudi na že omenjeno drugo, je humanistično vedoslovna. Nemogoče je z obstoječim predmetom nadomeščati filozofijo, sociologijo, psihologijo in druge posebne družboslovne predmete. V sklopu boja za rehumaniziranje šole sodi tudi zahteva, da se od obstoječega predmeta vrnemo ponovno k osnovam filozofije in drugega družboslovja, medtem ko bi eventualno marksizem, pa tudi samoupravljanje, bila tista zaključna krema na vse to, »dressing«. Ta kritika trdno sloni na starem šolskem sistemu predmetov in z njimi povezanih nujnih znanj, obenem pa gradi svoje argumente na dveh dejstvih: da ni mogoče dojeti marksizma brez znanj o temeljih družboslovnih ved, in da ni mogoče osnovnih metodoloških prijemov in stališč zgodovinskega materializma podajati ločeno od celote družboslovja in v psihološko prezgodnjem obdobju osebnostnega zorenja.

Peta kritika se vzdržuje v večini dokumentov in resolucij. Osnovna vsebina teh kritik je, da obstoje neke pomanjkljivosti, ki jih bomo odpravili, ko bodo imeli vsi učitelji ustrezno izobrazbo, ko bodo narejeni pravi učbeniki, ko bodo boljše materialne možnosti, ko bomo do konca izvedli reformo celotnega šolstva in vsake šole posebej, in tako dalje. Ta vrsta kritike prevaja vse probleme predmeta v neproblematične kvantitativne ali manj pomembne vrzeli in pomanjkljivosti, ki jih je mogoče z nekaj subjektivnega truda popraviti in zapolniti. Njeno izhodišče je, da je celoten predmet od izhodišč do metod in programa v glavnem v redu, problematična pa je le izvedba. Tovrstne kritike, in v tem je tudi njihov motiv, izrekajo pretežno tisti, ki so za stanje na področju predmeta neposredno odgovorni. To je zelo pogosto dobrodušna in samozadovoljna »kritika« s pozicije uprave, ki si je pripravljena priznati nekatere kvantitativne in subjektivne napake, ne more pa razkriti, da je moteči družbeni moment uveljavljanja predmeta kaj pogosto ravno njena lastna oblastvena vloga, ki zakonito teži h katekizaciji vsebin in zakrnitvi metod.

Nobene od teh kritik ne zavračamo, nobene tudi v celoti ne sprejemamo. Njihovi motivi so v glavnem očitni, toda samo po sebi jih to niti ne verificira niti ne falsificira. Kritiko je vendarle treba, ne glede na možno »razredno pozicijo kritike« jemati resno in kompletno kot kritiko, torej kot teoretični in praktični argument, če nam je kaj do resne analize izkušenj predmeta. Tudi z izkrivljene in zainteresirane družbene pozicije je mogoče razkrivati probleme, in tudi zainteresirana razredna zavest je moment resnice. Zato menim, da ob zavedanju, kako zainteresirani so

dejansko motivi kritik predmeta, na osnovi takih ugotovitev ne moremo nad eno ali drugo kritiko kar zamahniti z roko in jo prepustiti v obravnavo arhivskemu prahu ali celo enostavnemu etiketiranju. Vsaka kritika zasluži svojo kritiko tudi sama.

JOŽE ŠTER

Enodimenzionalnost smotrov pouka marksizma

Pouk marksizma – ali v rednem šolstvu¹ ali v različnih oblikah političnih šol – lahko označimo kot uspešnega šele, če dosega zastavljene učinke. Če poslušamo učence in študente, slišimo, da je pouk marksizma po njihovem preveč neživljenjski, daleč od njihovih problemov, nezanimiv, odvraten, komedija itn. Tudi absolventi političnih šol pogosto očitajo, da programi premalo upoštevajo praktične probleme in naloge; poleg tega je v teh šolah zelo velik osip (ponekod tudi 50%) in odklonilnih stališč do političnih šol je po končanem šolanju celo več kot na začetku. Kaže torej, da sam pouk marksizma povzroča več škode kot koristi, da bolj demotivira, kot pa motivira. Kako je to mogoče, če smo prepričani, da so le redki posamezni izvajalci pouka, ki bi take učinke tudi zavestno hoteli?

Naj se ta podoba zdi komu črna ali ne, v vsakem primeru bi morali za pravo vedenje razpolagati tudi s primerjalnimi podatki o drugih predmetih (recimo o matematiki, jeziku, zgodovini, geografiji ipd.), da bi tako dobili tudi relativno dimenzijo o priljubljenosti ali nepriljubljenosti in preostalih učinkih pouka marksizma. Šele tedaj bi lahko resneje govorili o uspešnosti ali neuspešnosti tega pouka.

Toda teh očitkov ne dajejo le udeleženci. Tudi različni teoretiki, politični organi in drugi imajo vrsto kritičnih pripomb k pouku marksizma. Če eni pogosto poudarjajo, da je pri tem pouku preveč pragmatizma, drugi menijo, da je preveč teoretiziranja. (Drugo vprašanje je, ali ni enim pragmatizem že vsako analiziranje perečih družbenih dogajanj in drugim teoretiziranje že vsako frazarjenje.)

Mnogi pa se sklicujejo na pridobljeno znanje učencev kot dokaz potrebnosti in uspešnosti pouka marksizma; znanje pa je moč. Učitelji tudi zatrjujejo, da imajo ta predmet učenci radi (zlasti v osnovni šoli), ali pa vsaj enako neradi kot katerikoli drug predmet, ki se ocenjuje, oziroma da velja isto kot za vse druge predmete – največ je odvisno od učitelja,

¹ Mislim predvsem na predmet Družbeno-moralna vzgoja v osnovni šoli in Samoupravljanje s temelji marksizma v srednji šoli.

dober učitelj lahko navduši učenca za vsak predmet, slab učitelj pa bo naredil vsak predmet učencem odvraten. Ta teza je najbrž zato utemeljena. Če pa je to točno, potem se je treba tudi vprašati, ali se pri pouku marksizma ne kažejo tolikeri problemi in vprašanja samo zato, ker se pač toliko ukvarjamo prav z njim!

Skratka, sodbe o učinkih in uspešnosti pouka marksizma so precej različne in tudi nasprotujoče. Naj te sodbe govorijo o majhni ali večji učinkovitosti, o pozitivnih ali negativnih učinkih, ostaja vprašanje, kdaj in kje so sploh resno ugotavljali ali celo merili učinke in morda poglavitno vprašanje, kaj je sploh merilo uspešnosti.

Merilo uspešnosti so lahko le smotri pouka. Seveda smo lahko kritični do učinkov ali neučinkov pouka, vendar se je najprej treba zavedati, kaj *sploh lahko* je smoter in kaj so *dejanski* (ali če hočete predpisani – z učnim načrtom) smotri pouka marksizma. Je realno, če se pričakuje, da se bo bistveno spremenila praksa političnih organizacij v neki delovni organizaciji, če pošljejo enega ali dva svoja člana v neko 200 ali 300 ur trajajočo politično šolo? Je realno pričakovati, da bomo s sto ali dvesto urami pouka marksizma premenili vrednostno zavest učencev? Učinki oziroma uspeh pouka so *seveda* poglavitni, ocena² o uspešnosti pa je bistveno odvisna od ocenjevalčevih predstav o smotrih pouka. Absolventi političnih šol često trdijo, da so jim te dale premalo za prakso, da so se premalo usposobili za dnevno politično delo, kar pa še nič ne govori o uspešnosti ali neuspešnosti teh šol. Vprašanje je, ali ni v tem očitku prikrita želja po receptih za vsakodnevno delo, vprašanje je, ali niso bili smotri te konkretne oblike politične šole predvsem teoretično usposabljanje slušateljev itn. Nazori o smotrih seveda določajo tudi metode in način dela, oblike in sredstva ter seveda samo vsebino pouka marksizma. Kako celovito je vprašanje o smotrih, se pokaže tudi v čestih dokazovanjih, da so neustrezni učinki rezultat neustreznega pedagoškega procesa, čeprav je pri teh očitkih pogosto le napačno, nerealno predstavljanje smotrov pouka. Zaradi množstva dejavnikov, ki vplivajo na učinke, je mogoče pač katerikoli dejavnik »obtožiti« za neuspeh pouka in tako ostati pri nerealnih predstavah o smotrih pouka.

Vprašanje smotrov je tako zelo pomembno in daljnosežno, pa naj se s tem ukvarjamo s pedagoško-praktičnega vidika, z vidika izvajanja ali pa z vidika raziskovanja, z vidika študijsko-analitičnih namenov.

Na žalost razprave o smotrih tega pouka nismo nikoli dovolj resno začeli, kaj šele končali, čeprav se zastavlja že cela desetletja (vsaj od uvedbe družbeno-moralne vzgoje v predmetih osnovne šole) naprej. Težko je učencem, slušateljem, pa tudi učiteljem in drugim izvajalcem pouka, če nismo razčistili niti tega, kaj je poglavitni smoter tega pouka, *učenje marksizma ali le motiviranje za študij marksizma*. Težko je, če se ne moremo odločiti, ali je ocenjevanje potrebno ali ne. Težko je, če se

² To so res le ocene, kajti v Sloveniji se doslej nihče ni resneje ukvarjal z merjenjem učinkov.

moramo še prepirati ali so učbeniki zlo, nujno zlo ali pa morda celo nuja.³ Težko je, če se stalno ponavlja očitek, da je ta predmet nujno politični katekizem.⁴ Itn.⁵

Sodim, da imajo didaktiki prav, ko tudi za pouk marksizma določajo enake smotre kot za vse druge predmete, tj. izobraževalne, vzgojne in praktične, oziroma razvijanje znanj, oblikovanje stališč in prepričanj ter usposabljanje za politično (samoupravno) aktivnost. Tudi konkretni učni načrti bolj ali manj obsegajo vse tri navedene vrste smotrov. Kljub temu se ob tem poraja vsaj dvojje bistvenih vprašanj: 1. Ali so ti smotri dovolj razčlenjeni (specificirani)? 2. Ali so razmerja med posameznimi vrstami smotrov ustrezna?

Grob pregled večine konkretnih učnih načrtov pokaže, da je v njih 80 ali celo 90% zapisanih smotrov izobraževalnih, ostanek pa je odmerjen preostalima skupinama smotrov; povrh vsega pa so smotri iz teh dveh skupin pogosto tudi zelo ponesrečeno oblikovani (npr. »razvijanje čuta za enakopravnost...«), nepravilno (npr. »razvijanje pozitivnega odnosa do naše stvarnosti«) ali celo protiustavno (npr. »oblikovanje marksističnega svetovnega nazora«) itn. Ali je tako razmerje ustrezno ali ne, najbrž ni treba preveč dokazovati, četudi nam je jasno, da že z izobraževalnimi nalogami delno zajemajo preostali dve vrsti smotrov (ker je pač znanje) tudi sestavina vzgoje in del usposabljanja za praktično aktivnost).

Ta razmerja so najbrž predvsem posledica tudi tega, da so družbeno »veljavni« pravzaprav le izobraževalni smotri (ocene v spričevalih!).⁶ Uresničevanja drugih smotrov – tudi če so ugotovljivi ali celo merljivi – skoraj ne ugotavljamo, ne zapisujemo, ne raziskujemo in sploh niso »družbeno priznani«. Zato je najbrž razumljivo, da vsi dejavniki pedagoškega procesa posvečajo skrb predvsem znanju. Ker je – zdi se mi – pedagoška samodisciplina na precej nizki ravni, se tako pouk kaj lahko zreducira le na predavanja in pisne teste; to je pač najlažje.

Za to prepotenciranost izobraževalnih smotrov pa gotovo obstajajo tudi teoretični razlogi oziroma bolj zaradi slabosti ali praznin pedagoške teorije se ohranjajo taka neustrezna razmerja.

Cepprav izobraževalni smotri izrazito prevladujejo, so kljub temu *zelo enodimenzionalni*, tj. omejujejo se le na razvijanje znanj (spoznanj ipd.). To je najbrž posledica tega, da tudi v specialnih didaktikah in metodikah ta smoter ni zadosti razčlenjen. Koliko je v tem nezavednega pozitivizma

³ Drogen pripetljaj. Ko mi je neka mlajša, a prizadevna učiteljica govorila o težavah pri pouku družbeno-moralne vzgoje, je na koncu omenila, da povrh vsega nimajo niti nobenega učbenika. Učbenik seveda že skoraj desetletje je, a omenjeno tarnanje najbrž kaže, kam nas je zmeda zaradi učbenikov ali celo hajke proti učbenikom (ali proti nekemu konkretnemu učbeniku) pripeljala.

⁴ Več o paleti teh očitkov v preteklosti glej v: J. Šter, Ali se marksizma lahko naučimo? Obzorja Maribor 1983, str. 8, sedanje pa npr. B. Grafenauer, Zgodovinsko mišljenje in naš čas. Naši razgledi, 7. 10. 1983, str. 546].

⁵ Še posebno vprašanje je – ki pa ne sodi sem – kaj sta sploh marksizem in marksistična tematika. Najbrž pa učiteljem ni ravno lahko, ko morajo pogosto poslušati abstraktne očitke, kako da je v pouku še zmeraj veliko (ali celo največ) stalinizma, dogmatizma itn.

⁶ Najbrž bi bila zelo potrebna in zanimiva raziskava o tem, kako »uspevajo«, kako delujejo v praksi učenci z različnim učnim uspehom!

(ali celo nezavednega oportunizma do obstoječe šolske zakonodaje, ki, kot rečeno, spremlja predvsem le znanje) je težko odgovoriti. Gotovo pa bi podrobnejša razčlenitev izobraževalnega smotra povzročila številne spremembe v pedagoškem procesu, od vsebine in metod do oblik dela in preverjanja.

Da je potrebno znanje (dejstev, zakonov, pojmov, definicij itn.), najbrž ni treba dokazovati, vsem posebnostim marksizma navkljub. Nekaj več besed zato namenjam tistim izobraževalnim smotrom, ki so v metodikah in v konkretnih učnih načrtih zapostavljeni ali celo povsem spregledani.

Dovolj znano je, da dejstva sama po sebi še ničesar ne dokazujejo, saj jih je mogoče zelo različno povezovati, osmišljati, presojati z različnih zornih kotov itn. Poleg tega – kot je dobro znano – znanje na nekaterih področjih zelo hitro zastareva, dejstva in njihova medsebojna razmerja se v vsakdanji praksi hitro spreminjajo, navidezno enake razmere imajo lahko zelo različen ali celo nasprotujoč pomen itn. Znana je tudi teorija pozabljanja faktov. Itn. Eden pomembnih smotrov pouka marksizma je zato tudi razvijanje *kritičnega, nedogmatskega, dialektičnega mišljenja, sposobnost celovitega osmišljanja faktov*.

Ta smoter se gotovo ne realizira dovolj. Razlogov za to pa je več. Eden je gotovo že v tem, da tudi sicer v javnem življenju ni pravih polemik, ni veliko teoretičnih polemik, kjer bi zares prisluhnili tezam in argumentom drugega razpravljavca; namesto tega se vse preveč polemika končuje z lepljenjem etiket in podtalno polemiko. Ta tip kulture mišljenja je precej navzoč tudi v učbenikih in priročnikih ter končno v samem pouku. Namesto kritičnega mišljenja često prevladujejo pozitivizem, normativizem, apologetika ipd. Namesto argumentiranega zavračanja različnih idejnih in vrednostnih usmeritev, namesto prave primerjave različnih rešitev, »modelov« ipd. se vse skupaj največkrat reducira na etikete in fraze (»To je meščansko.« »To je meščanska demokracija«. »To je tehnokratizem.«). Seveda mora biti jasno, da pouk, kjer izrazito prevladujeta frontalno delo in metoda predavanja, ne more kaj dosti prispevati k uresničevanju tega smotra.

S smotrom razvijanja dialektičnega, kritičnega mišljenja je očitno tesno povezan tudi smoter razvijanja *argumentiranega mišljenja, sposobnost utemeljevanja stališč in spoznanj*. To seveda ni le izobraževalen smoter, ampak hkrati praktičen, usposabljanje za praktično aktivnost. Dialektičnost, kritičnost, argumentiranost so gotovo potrebni za vsako znanost, torej tudi za pouk marksizma. Toda tu so še dodatni razlogi za ta smoter, sama narava marksizma, ki se včasih označuje celo za kritiko vsega obstoječega, in družbena praksa – za katero moramo usposablјati učenca – je vedno polna protislovij, različnih stališč in interesov. Tu ni več tiste enoznačnosti in enodimenzionalnosti, kakršno pogosto ponujamo učencem v šoli. Če naj ga ne pripravljamo za objekt manipulacije različnih idejnih, interesnih skupin v družbeni praksi, potem je bistveni cilj pouka

marksizma usposabljanje za kritično in argumentirano mišljenje, kajti šele to je eden bistvenih pogojev za samostojno zavzemanje stališč samoupravljalca in aktivista.

Prav z vidika praktično političnih smotrov je poleg kritičnega mišljenja pomembna tudi *kultura izražanja*; jasno, enostavno, natančno izražanje je za uspešno samoupravno prakso zelo pomembno. Metoda predavanja in pretežno – menda zaradi časovne stiske – preverjanje znanja s pomočjo testov seveda lahko kaj malo uresničujeta ta smoter.

Eden pomembnih smotrov bi moral biti tudi *razvijanje sposobnosti za uporabo pridobljenih spoznanj v teoriji in praksi*. To je sposobnost kritične analize različnih teoretičnih nazorov in analize konkretnih družbenih razmer. Tako v prvem kot v drugem primeru gre najprej za *prepoznavanje različnih idejnih in vrednostnih usmeritev*. V teoriji in tudi v praksi se te idejne smeri pojavljajo v nečisti, prikriti, delni obliki in le redko v tisti »čisti« obliki, kot jo učenec sreča v učbeniku. Za realizacijo tega smotra bi morali pripraviti poseben delovni zvezek, nekakšne vaje, praktikum; gre za zbirko različnih idejnih in vrednostnih stališč v svoji vsakodnevni »nečisti« formi, pa tudi opis različnih mikro in makrosituacij. S tem bi premaknili težišče od uporabe pridobljenih spoznanj za analiziranje teorije – kot se počne zdaj – k uporabi teh spoznanj za analiziranje prakse. Ta sprememba je nujna, če hočemo oblikovati praktike, ne pa le teoretike.

Drugi in pomembnejši razlog za oblikovanje sposobnosti konkretne uporabe pridobljenega znanja je *usposabljanje za zamišljanje*. Zamišel je bistveni del vsake družbenopolitične prakse. Bistvo zamišljanja pa je prav *ustvarjalna* uporaba nakopičenega znanja in izkušenj.

Znanje in izkušnje se stalno kopičijo, zato mora biti smoter pouka marksizma tudi *motivacija za nadaljnji, stalni in samostojni študij*. Spreminjajo pa se tudi razmere; so vedno specifične (celo kadar zajemajo iste subjekte ob enakih problemih), zato jih ni mogoče nikoli obvladati zgolj po nekih receptih, le na temelju že naučenega.

Da bi bil tak študij smiseln, pa je spet treba v učencu najprej *spodbuditi potrebo* za takim študijem ter ga usposobiti, da bo znal *uporabiti literaturo*.

Tako kot sploh v naši šoli je tudi pri pouku marksizma vzgoja precej zanemarjena. Če vemo, da samo znanje, poznavanje nečesa še zdaleč ne pomeni *sprejemanja* tega in če šele *prepričanje* usmerja delovanje človeka, potem bi moral biti poglobitni cilj pouka marksizma prav oblikovanje *vrednostnih stališč in prepričanj*. Za oblikovanje vrednostnih stališč pa so potrebni ne le znanje, ampak tudi čustva in volja. Učenec mora biti sam čustveno in voljno zavzet, nek problem mora postati tudi njegov problem, da vzbudimo tudi njegova čusta in voljo. Lahko to stori metoda predavanja in ostajanje pri abstraktnih in običih problemih?

Toda, ali je ta smoter sploh realen? Ali nek pouk, daljši ali krajši, sploh lahko oblikuje vrednostna prepričanja in jih spreminja? Ali ni pri

tem odločilnega pomena stihijna vzgoja in ali je s poukom sploh mogoče spremeniti prepričanja, s katerimi učenec vstopa v pouk? Za razliko od znanj, ki so najbrž skromna, učenci (zlasti v srednji šoli in v političnih šolah) vstopajo v pouk z že oblikovanimi (bolj ali manj konfužno in protislovno sicer) vrednostnimi prepričanji. Kar je izoblikovano, pa je – kot vemo – precej težje spremeniti, kot pa izoblikovati nekaj novega, narediti nekaj, česar še ni bilo. Dvome v možnost za vzgajanje potrjujejo tudi različne empirične raziskave v Jugoslaviji, ki so praviloma pokazale le minimalno ali nikakršno spremembo vrednostne zavesti pri pouku. Za razliko od teh raziskav pa je pilotna raziskava v politični šoli CK ZKS Slovenije pokazala izrazite pozitivne spremembe v vrednostni zavesti (tudi več kot 40 indeksnih točk pri posameznih vrednostnih usmeritvah). Kje so razlogi za tako različne ugotovitve, je težko reči, ali v različnosti metod in oblik pouka, ali za razlike v načinu preverjanja dela slušateljev, ali v čem tretjem, toda rezultat kaže, da je oblikovanje (spreminjanje) vrednostne zavesti možno.

Koliko pouk marksizma vpliva na *praktično aktivnost učencev* – kar je končni in poglobitni cilj pouka marksizma – je seveda odvisno od uresničevanja vseh doslej navedenih smotrov. Vendar pri tem ne smemo pozabiti, da je *stopnja opredmetenosti* v šoli pridobljenih znanj in sposobnosti *bistveno* odvisna od splošnih družbenih in lokalnih razmer. Drugo vprašanje je, ali je vpliv pouka na praktično dejavnost učencev mogoče preveriti. Na osnovi rečenega bi torej mogli govoriti o tehle smotrih:

- 1 – pridobivanje novih spoznanj;
- 2 – oblikovanje kritičnega, dialektičnega mišljenja;
- 3 – usposabljanje za argumentirano mišljenje;
- 4 – dvig kulture izražanja;
- 5 – usposabljanje za uporabo spoznanj za analizo teoretičnih informacij;
- 6 – usposabljanje za uporabo spoznanj pri prepoznavanju idejnih usmeritev v dnevni praksi in analizi te prakse;
- 7 – usposabljanje za uporabo spoznanj in izkušenj za konkretno zamišljanje družbenega delovanja;
- 8 – oblikovanje socialistične vrednostne zavesti in prepričanj;
- 9 – motiviranje za samostojni in stalni študij;
- 10 – spreminjanje količine in kakovosti praktične aktivnosti.

Taka razčlenitev smotrov seveda zahteva tudi temeljit premislek o najustreznejših oblikah in metodah pouka kakor vseh drugih dejavnikov, ki vplivajo na učinkovitost pouka. Če hočemo zares realizirati vse navedene smotre, je prav gotovo treba radikalneje spremeniti doslej prevladujoče značilnosti pri pouku marksizma, zlasti težnjo k *enodimenzionalnosti*, pa naj bodo to samo smotri ali pa tudi oblike in metode dela ter preverjanja. Mnogostranost smotrov zahteva tudi mnogostranost v izvedbi.

Iste slabosti kot pri samem pouku so prisotne tudi v empiričnih raziskavah o učinkih pouka, pa se zato ne odkrijejo slabosti pouka oziroma njegove poglavitne naloge. Empirične raziskave obsegajo kvečjemu dve dimenziji, znanje in vrednostna stališča.⁷ Pri tem se za merjenje znanja uporabljajo testi znanja z zaprtimi odgovori (pri čemer je, recimo pri štirih ponujenih odgovorih že po verjetnostnem računu zagotovljena 25% uspešnost testiranja), ne pa tudi odprta vprašanja⁸, s katerimi se lahko ugotavljajo tudi globina, kakovost znanja, pa tudi uresničenost nekaterih drugih smotrov.

Že omenjena raziskava, pilotne narave, opravljena na politični šoli CK ZKS, je pokazala, da je znanje slušateljev na začetnem testu znanja 43,40% (samo pri zaprtih vprašanjih 55,79%, samo pri odprtih pa 29,25%), toda njihov uspeh pri testu kritičnosti je celo le 12,96%, pri merjenju sposobnosti argumentiranja pa samo 20,79%.

Različna izvedba pouka pomembno vpliva na uresničevanje posameznih smotrov; to pokaže primerjava med oddelki. Indeks rasti znanja se giblje od 122 do 145 (pri odprtih vprašanjih celo od 117 do 180), indeks povečanja kritičnosti na koncu šolskega leta pa se giblje od 152 do 241 pri najboljšem oddelku, indeks rasti sposobnosti argumentiranja stališč pa se giblje od 142 do 162. Podatek, da je v enem oddelku indeks rasti določenega znanja 117, v drugem pa 180, da je v enem oddelku dvignjena kritičnost na raven 35%, v drugem pa le na 15%, če je v enem oddelku padla dogmatičnost s 44% na 36% v drugem pa se je povečala s 30% na 40%, potem ti podatki najbrž zgovorno pričajo o delu učiteljev v enem in drugem oddelku. To ne pomeni nujno, da imajo eni učitelji dosti slabše pedagoške sposobnosti in strokovno znanje kot drugi, ampak je razlog lahko že v različni *zvesti o smotrih* ter iz tega izvirajočih razlikah v oblikah in metodah dela. Kakšne bi bile šele razlike, če bi primerjali rezultate na različnih področjih in ravneh poučevanja marksizma?⁹

Na koncu bi se morali vprašati, ali navedene težave, napake in rešitve niso enake ali zelo podobne pri večini družboslovnih predmetov?

⁷ Več o rezultatih različnih empiričnih raziskav glej v: J. Šter, Ali se marksizma lahko naučimo? Obzorja, Maribor 1983, str. 28–33.

⁸ Pri teh raziskavah je še mnogo drugih bistvenih (in nerazumljivih) napak. Tako v nekaterih raziskavah merijo znanje učencev le ob koncu pouka, ne da bi se zavedali, da s tem niti najmanj ne zremo o uspešnosti pouka, spet drugi ne znajo pravilno izračunati niti rasti znanja (glej npr. »Rezultati marksističnega obrazovanja u PŠ SKJ »Josip Broz Tito« u Kumrovcu, CDI, Beograd 1982, str. 110–112.) itn.

⁹ V zadnjem letu dni sem imel priložnost oziroma dolžnost, da sem se o pouku marksizma pogovarjal z več slovenskimi učitelji DMV v osnovni šoli, STM na srednjih šolah in predavatelji v političnih šolah. Občutek, ki sem ga ob teh pogovorih dobil, je presenetljiv: največ skrbi je namenjene STM in učiteljem tega predmeta, precej skrbijo za izpolnjevanje predavateljev v političnih šolah, najmanj pa za učitelje in predmet DMV, toda zdi se mi, da je prav pri tem predmetu pouk najboljši! Kaj je (so) razlog(i) za to?

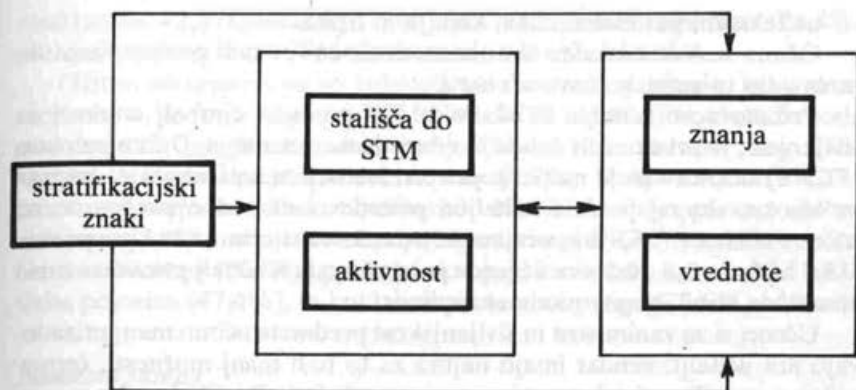
Kako ocenjujejo STM učenci?

Čeprav mora šola prispevati k oblikovanju socialistične osebnosti z vsemi predmeti in njihovimi učitelji kot tudi z drugimi aktivnostmi, predvsem pa z različnimi oblikami povezovanja z združenim delom, krajevnimi skupnostmi in širšim družbenim okoljem, je z uvedbo predmeta STM velik del odgovornosti za oblikovanje socialistične osebnosti padel nanj, vsi drugi pa so si kot oddahnili, saj se ne čutijo več neposredno odgovorni za uresničevanje te temeljne vzgojne naloge.

Predmet in njegovi nosilci so se znašli v nezavidljivem položaju. Dosti učiteljev nima primerne strokovne izobrazbe, na voljo ni (bilo) ustreznih učbenikov, učni načrti se večkrat spreminjajo, družbenopolitična odgovornost učiteljev pa je izredno velika. Mnogi posamezniki in forumi se zato »čutijo poklicani« dajati nasvete, predloge in »nadzorovati« poučevanje tega predmeta. Načeloma je moč odobravati tako zanimanje posameznikov in družbenih skupin. Pomisleki proti njemu pa temelje na ugotovitvi, da enakega »interesa« niso deležni tudi drugi predmeti, saj je STM le eden med mnogimi, ki oblikujejo osebnost mladega človeka.

Kljub takšnim ugotovitvam pa je treba podpreti vsa prizadevanja strokovnjakov – teoretikov in praktikov, posebej pa še samih učencev, da bi obstoječe razmere kritično ovrednotili in nakazali načine za odpravljanje pomankljivosti in čimbolj uspešen pouk STM. Med tovrstna prizadevanja sodi tudi raziskovalni projekt »STM v procesu oblikovanja samoupravnne socialistične zavesti« z dvema raziskovalnima nalogama, in sicer Temelji marksizma: analiza vrednot in znanja ter Metode vzgojno-izobraževalnega dela pri STM. Medtem ko se slednja ukvarja z didaktično-metodičnimi vprašanji, pa prva proučuje prispevek predmetnega področja STM na srednji stopnji usmerjenega izobraževanja k oblikovanju samoupravnne socialistične osebnosti. Njen cilj je opredeliti znanja, vrednote in družbenopolitično aktivnost mladih ljudi zadnjega letnika srednjega usmerjenega izobraževanja. Na osnovi rezultatov raziskave bo moč ovrednotiti prispevke obravnavanega predmetnega področja k oblikovanju mlade osebnosti, poleg tega pa bodo zbrani podatki tudi izhodišče za načrtovanje in pouk družboslovnih predmetov (filozofija, politična ekonomija, sociologija in politologija) na višjih in visokih šolah. Pobuda Marksističnega centra Univerze Edvarda Kardelja za raziskavo pravzaprav temelji na spoznanju, da pedagoškega procesa na višjih in visokih šolah ni moč načrtovati brez poznavanja osnov, ki ga vanj prinesejo srednješolci.

Raziskovalni model povezuje posamezne sestavine raziskovalnega problema in hkrati opozarja na njihovo medsebojno povezanost in soodvisnost.

Pilotna študija. Raziskava sicer še ni končana, pač pa je že opravljena pilotna študija na 78 učencih tretjih letnikov treh usmeritev v Ljubljani. Čeprav dobljenih podatkov ni moč posploševati, želim nekatere predstaviti zgolj kot ponazoritev pomislekom in očitkom, ki jih je predmet STM pogosto deležen.

Ugled predmeta: Med 14 predmeti SVIO imajo po mnenju učencev med učitelji največji ugled tuj jezik (družboslovna), matematika (elektro) in slovenski jezik s književnostjo (tekstilna); najmanjši pa na družboslovni in tekstilni šoli telesna vzgoja, na elektro pa umetnostna vzgoja ... STM je na družboslovni na 9., na elektro na 11. in na tekstilni na 4.–5. mestu.

ugled pri sošolcih	družboslovna	elektro	tekstilna
– slovenski jezik in književnost	1	(2)	(3)
– matematika	(3)	1	(14)
– zdravstvena vzgoja	(14)	(14)	1
– STM	10	9	11

ugled pri učencu	družboslovna	elektro	tekstilna
– slovenski jezik in književnost	1	(3)	(4)
– matematika	(3)	1	(14)
– zdravstvena vzgoja	(14)	(14)	1
– STM	10	8	10

Po mnenju učencev ima na družboslovni STM nekoliko večji ugled med učitelji (9. mesto) kot med sošolci ali pri anketiranem učencu (10. mesto), medtem ko ima na elektro najnižji ugled med učitelji (11. mesto), višji med sošolci (9. mesto) in za mesto višji pri anketiranem učencu. Na tekstilni je STM najbolj ugleden med učitelji (4.–5. mesto), mnogo manj pa med učenci (sošolci: 11. mesto; anketiranec: 10. mesto).

na elektro: zdravstvena vzgoja, umetnostna vzgoja, obramba in zaščita ter biologija;

na tekstilni pa: matematika, kemija in fizika.

Očitno se šole ne ločijo le po usmeritvi, temveč tudi po sposobnostih, zanimanju in ambicioznosti učencev.

Prizadevnost učitelja STM, da bi bil predmet čimbolj zanimiv in življenjski, je pri učencih dobila izredno visoko priznanje. Dobra polovica (51,3%) učencev jo je na petstopenjski lestvici ocenila najvišje, četrtna pa visoko, skupaj je dala učiteljivi prizadevnosti nadpovprečno oceno tričetrt učencev (76,9%); tretjina je prizadevnost ocenila kot povprečno (19,2%) in le 3,8 odstotka učencev je izjavilo, da si učitelj prizadeva malo ali nič, da bi bil njegov predmet zanimiv.

Učenci si za zanimivost in življenjskost predmeta očitno manj prizadevajo kot učitelji, vendar imajo najbrž za to tudi manj možnosti, čeprav njihove manjše prizadevnosti ne gre spregledati. Razlike med ocenami lastne prizadevnosti anketiranih in prizadevnosti sošolcev (svojo prizadevnost učenci ocenjujejo nekoliko višje kot prizadevnost sošolcev) le opozarjajo, da bi tudi učenci lahko več storili za zanimivost in življenjskost STM.

Eden razlogov za manjšo prizadevnost učencev pri STM je verjetno njihovo manjše zanimanje za ta predmet v primerjavi z drugimi predmeti. Slabo polovico (47%) učencev namreč predmet zanima manj, kot pa jih zanimajo drugi predmeti, 42 odstotkov izraža približno enako zanimanje in le, morda lahko rečemo celo 10 odstotkov učencev, pa je izjavilo, da jih STM zanima bolj kot drugi predmeti. Seveda pa na zanimanje ne vpliva le vsebina, temveč tudi okolje, ugled predmeta, njegova uporabnost za delo in življenje, pa še kaj. Opozorili bomo na nekaj vidikov vsebine STM.

Vsebina predmeta

Zanimivost same vsebine STM učenci ocenjujejo dokaj ugodno. Čeprav jih dobra tretjina (35,9%) meni, da je vsebina STM nezanimiva ali celo popolnoma nezanimiva, pa je precej več (42,3%) učencev dalo zanimivosti srednjo oceno, petina (21,8%) pa jo je ocenila kot zanimivo ali celo kot zelo zanimivo.

Uporabnost znanj STM za življenje in delo komaj četrtna (25,6) ocenjuje s srednjo oceno, precej več (30,8%) učencev meni, da je mnogo ali da so skoraj vse vsebine take, ki bodo uporabne v življenju in delu; največ, čeprav ne večina (43,6%), učencev pa je do uporabnosti vsebin dokaj pesimistična. Zdi se jim, da bodo pridobljena znanja malo ali sploh nič uporabna v življenju in delu.

S tem, kar se učijo pri STM, se ne strinja 37,2 odstotka učencev, v približno enako primerih se jih strinja kot nestrinja 33,3 odstotka in 29,5 odstotkov učencev se strinja oziroma se popolnoma strinja s tem, kar se učijo pri STM.

Podatke o (ne)strinjanju nekoliko osvetljujejo ocene aktualnosti snovi STM. Tretjini (33,3%) učencev se zdi snov neaktualna ali popolnoma

neaktualna, 42,3 odstotkov jo ocenjuje s srednjo oceno, četrtna (24,4%) pa izjavlja, da je snov STM aktualna ali celo zelo aktualna.

Očitno enoznačno pa so anketirani razumeli vprašanje, kako razumejo snovi, ki se jo učijo pri STM. Podatki so razveseljivi, zlasti če bodo podobni tudi pri glavnem anketiranju! Samo 14,1 odstotka snov slabo razume (6,4%) ali pa je sploh ne razume (7,7%). Dobra tretjina (37,2%) je razumevanje ocenila kot primerno, 48,7% odstotka pa snov dobro razume (41,0%) ali jo celo popolnoma razume (7,7%). Kljub temu četrtna učencev (26,9%) predmet ocenjuje kot težak, kot srednje težak slaba polovica (47,4%), in kot lahek preostala četrtna (25,6%) učencev.

Namesto sklepa

Na podlagi teh nekaj podatkov, zbranih le pri 78 učencih tretjih razredov treh šol, sicer res ne moremo dokončno sklepati, vendar menim, da nakazujejo, če že ne optimističen, pa nikakor ne pesimističen odnos učencev do predmeta v sklopu drugih predmetov SVIO in do posameznih vsebinskih vidikov predmeta.

Bodi že kakorkoli, podatki pilotne študije nas spodbujajo k temu, da je raziskavo potrebno izpeljati na reprezentativnem vzorcu srednjih šol, na vzorcu, ki bo dopuščal primerjavo med različnimi usmeritvami in tudi primerjavo med učenci, ki se bodo po končani šoli zaposlili, in tistimi, ki bodo nadaljevali šolanje. Stališča do STM bodo sicer zanimiva za presojo uspešnosti predmeta, pomembna pa bodo tudi pri pojasnjevanju dejansko osvojenega znanja, vrednot in družbenopolitičnih aktivnosti srednješolcev.

JANEZ JUSTIN

STM z raziskovalnega stališča

Pedagoški institut pri Univerzi E. Kardelja je nosilec raziskovalnega projekta z naslovom *STM v procesu oblikovanja samoupravnih socialistične zavesti: vsebina in metode*. Projekt združuje dve raziskovalni nalogi:

- a. *Temelji marksizma: analiza vrednot in znanja*
- b. *Metode vzgojnoizobraževalnega dela pri STM*

Dvojna raziskovalna usmeritev znotraj projekta ustreza dvema temeljnima sklopoma vprašanj, ki se pojavljajo na predmetnem področju

STM. Prva raziskava preučuje vpliv vzgojnoizobraževalnega dela na oblikovanje zavesti srednješolske mladine. Skušali bomo okvirno predstaviti namen in izsledke druge raziskave, ki je pretežno usmerjena v preučevanje didaktično-metodičnih vprašanj.

V njenem okviru je bilo najprej potrebno razširiti osrednji pojem, pojem metode. Danes nam pomeni sleherno zavestno usmerjanje vzgojnoizobraževalne interakcije med učitelji in učenci. Določati je mogoče njeno *naravo* in stopnjo njene *intenzivnosti*. Na ta način se znajdemo pred vprašanji, ki presegajo pedagoško-didaktično problematiko v ožjem pomenu besede. Kakšni so pogoji, učinki in pomen te vzgojnoizobraževalne interakcije? Eden od raziskovalnih postopkov je v tem, da konkretno vzgojnoizobraževalno delo členimo glede na:

- spoznavno zahtevnost;
- problemskost pri obravnavi vsebin;
- kritičnost pri obravnavi vsebin;
- razmerje med spoznavno in vrednostno-interpretativno dejavnostjo;
- samostojnost učencev v spoznavnem in vrednostno-interpretativnem procesu.

Hkrati preučujemo odnos učiteljev in zlasti učencev do predmetnega področja Samoupravljanje s temelji marksizma kot celote in do posameznih njegovih sestavin.

Strnjen opis nekaterih rezultatov

Kar zadeva šam spoznavni proces, sodi Samoupravljanje s temelji marksizma med najbolj zahtevna področja. Kljub delni induktivni zasnovi učnosnovne zgradbe, kakršno predstavlja učni načrt, je spoznavanje družbenih zakonitosti v veliki meri odvisno od razvitosti pojmovnega mišljenja pri učencih. Tovrstni primankljaji, ki se pojavljajo ob vstopu v srednjo šolo, botrujejo številnim pretiranim poenostavitvam, shematizacijam in »vulgarizacijam« pri obravnavi učne snovi ter otežujejo izpolnjevanje druge, prav tako pomembne funkcije – vzgojne naloge, ki ne more potekati neodvisno od spoznavnega procesa.

Če na splošno lahko ugotovimo, da STM bistveno vpliva na odpravljanje omenjenega primankljaja, pa s stanjem vendarle ne moremo biti zadovoljni. Moti predvsem dejstvo, da so manj zahtevni spoznavni procesi močnejše navzoči od bolj zahtevnih. Medtem ko se učenci na predmetnem področju STM povečini dovolj intenzivno seznanjajo s temeljnimi informacijami, pojmi, izrazjem, pa na ravni vzročno-posledičnega mišljenja in spoznavanja družbenih zakonitosti še zmerom obstaja precejšen primankljaj (podrobnejše podatke bo lahko posredovala druga od omenjenih raziskav). V tej zvezi tudi opazamo, da so razlike med posameznimi usmeritvami razmeroma velike. Zanimiv je tudi odnos učencev do različ-

nih učiteljevih vlog. Važnejša je, denimo, zanje tista učiteljeva vloga, v kateri le-ta posreduje temeljne informacije, kot pa učiteljevo prizadevanje, da bi skupaj z učenci določil globlje vzroke za družbeno dogajanje. Opaziti je določeno povezavo z obstoječim načinom ocenjevanja. Sorazmerno visok odstotek učencev (42,7%) se zavzema za ukinitve številčnega ocenjevanja. Od teh jih več kot polovica (52%) navaja, da številčno ocenjevanje sili k učenju »na pamet«. Vse podatke je seveda potrebno razumeti v kontekstu celote predmetnega področja, torej v okviru določene institucionalne in programske zasnove, dinamike dela, organizacije dela, kadrovske zasedbe, didaktične razvitosti, medijske podlage itd.

Enako velja tudi za naslednje podatke. Približno polovica učencev izjavlja, da imajo težave pri razumevanju učne snovi. Med primanjkljaji predmetnega področja, ki jih učenci najostreje zaznavajo, je treba omeniti premalo aktualno učno snov (skoraj 70% učencev očita predmetu ta primanjkljaj), vendar je nesporno, da učnosnovna zgradba sama po sebi dopušča visoko stopnjo aktualizacije vsebin (navezavo na tekoče dogajanje doma in po svetu). To možnost pa v praksi zmanjšuje preobširnost učnega načrta.

Kakovostni razvoj spoznavne funkcije predmetnega področja je neposredno odvisen od metod vzgojnoizobraževalnega dela: dialoška organizacija dela, ustrezna delitev vlog in učinkovita uporaba učnih sredstev privedejo do izjemno kvalitetnih pedagoških položajev. Res je, da so premalo pogosti. Njihov razvoj ovirajo številni dejavniki: togost urno-predmetnega sistema, preobremenjenost učiteljev, preveliko število učencev v oddelkih, premajhna povezanost šole z družbenim okoljem, formalizmi v sistemu šolske samouprave itd. Vendar kakovostni položaji dokazujejo, da z združitvijo več pozitivnih dejavnikov na tem predmetnem področju lahko pride do zelo pomembnih rezultatov.

V vzgojnoizobraževalnem dialogu se praviloma uveljavlja tudi samostojna kritična zavest učencev, včasih celo kot nekakšna »nezakonita« sestavina. V tej zvezi zaznavamo cepitev vgojnoizobraževalne interakcije na dva ne dovolj povezana dela. Prva različica je povezana s sistematičnim, vendar togo omejenim posredovanjem učne snovi in vodi k nekakšni institucionalizaciji predmeta. V njej je manjši delež pobude učencev in njihove globlje ter kritične spoznavne aktivnosti, pri drugi različici pa gre za izrazite vsebinske aktualizacije učnovzgojnega dela. Njihov pobudnik so pogosto učenci sami. Praviloma sprožijo dinamične interakcije, ki so tako na spoznavni kot na vrednostno-interpretativni ravni povezane z aktivnim in samostojnim deležem učencev. Značilno je dejstvo, da obe različici pogosto nastopata v istem oddelku in v okviru iste šolske ure. Čeprav ta pojav največkrat obstaja zgolj kot tendenca, ki je včasih bolj, drugič spet manj izrazita, pa govori o določeni kvalitetni možnosti, ki je predmetno področje še ni uresničilo. Kar se nam namreč kaže kot neizbežni institucionalni okvir (učni načrti, učbeniki itd.), ima hkrati trdno pojmovno in teoretsko zgradbo. Prav takšna zgrajenost in razvita metoda

spoznavanja ter vrednotenja družbenih pojavov pa primanjkuje tistim aktivnostim, v katerih so učenci in učitelji delno neodvisni od vnaprej načrtanih shem. Plodno sodelovanje obeh različic bi nedvomno pomenilo višjo kakovost vzgojnoizobraževalnega dela.

Na podlagi analize konkretnega vzgojnoizobraževalnega dela je moč trditi, da je pri STM na splošno bolj poudarjena spoznavna kot vrednotenjska ali akcijska komponenta. Razmerij med njimi ni mogoče kvantitativno opredeliti, saj se vse tri sestavine dela medsebojno prekrivajo. Zanimive pa so ugotovitve v zvezi z njihovim funkcionalnim povezovanjem. Tako je, denimo, akcijska komponenta premalo povezana s spoznavno funkcijo predmetnega področja. Do številnih spoznanj bi namreč učenci lahko prišli med aktivnostjo v šolski in oddelčni samoupravi. Podobno velja za vrednotenjske aktivnosti. Vrednostne sodbe pogosto nastajajo neodvisno od nujno potrebnih preliminarne spoznavnih aktivnosti. Med samoupravljalskimi oziroma družbenimi aktivnostmi učencev in njihovo vrednostno orientacijo nedvomno obstaja pomembna zveza, ki pa jo vzgojnoizobraževalno delo pri STM premalo izrablja. Zanimiva zveza med spoznavno in vrednotenjsko komponento se pojavlja znotraj tiste različice vzgojnoizobraževalnega dela, za katero smo maloprej rekli, da pomeni težnjo k institucionaliziranju predmeta. Posamezne vrednotenjske aktivnosti učencev namreč v njenem okrilju večkrat doleti usoda, da jih nadaljna interakcija označi kot čiste spoznavne aktivnosti (netipična vrednostna sodba je na primer v nadaljevanju lahko označena kot spoznavna zmota). Prevladujoča kognitivna usmerjenost pouka pa sama po sebi vendarle ni nikakršna pomanjkljivost. Resnično avtonomna vrednostna orientacija ali praktična dejavnost učencev se lahko razvije le na podlagi kakovostnega spoznavnega procesa, ki ga predmetno področje vsaj omogoča, če že ne v celoti uresničuje.

Nekaj več kot tretjina učencev ugotavlja, da STM ugodno vpliva na njihovo zanimanje za družbeno dogajanje. Pomembno je dejstvo, da so tisti učenci, ki so pri STM vključeni v uspešnejši učnovzgojni proces od svojih vrstnikov, hkrati tudi bolj kritični do posameznih sestavin tega procesa. Uspešno vzgojnoizobraževalno delo očitno pospešuje tudi razvoj kritične zavesti pri učencih. Od tod izhaja sklep, ki ima pravzaprav polemično težo. Najbolj utemeljeno kritiko stanja na predmetnem področju STM lahko opravi sama pedagoška praksa, in sicer z razvijanjem kakovostnih oblik dela, ki lahko preidejo v nov koncept in model vzgojnoizobraževalnega dela na tem področju. Prav modelsko vrednost najboljših dosežkov vzgojnoizobraževalne prakse zaenkrat nemara še premalo upoštevamo.

Učenci, ki so pri STM vključeni v sorazmerno uspešen učnovzgojni proces, imajo bolj aktiven odnos do posameznih didaktičnih sredstev kot njihovi vrstniki. Više ocenjujejo vrednost skoraj vseh pripomočkov, kar pomeni, da je bolj kot sredstvo samo pomemben način njegove uporabe pri vzgojnoizobraževalnem delu.

Dvosmerna učna komunikacija izrinja enosmeren, predavateljski odnos. Močno so uveljavljene zlasti razgovorne oblike dela. Kljub temu pa učenci z njimi niso zasičeni, saj ravno v zvezi z razgovorom in diskusijo še zmerom občutijo izrazit primanjkljaj. Kakor po eni strani opažamo pri učencih tradicionalno medijsko orientacijo (navezanost na tekstualna gradiva), pa je pri samem pouku metoda dela s teksti ena najbolj zapostavljenih. Prav tako je šibko uveljavljeno skupinsko in individualno delo. Kar zadeva predloge učencev za izboljšanje dela pri STM, jasno stopajo v ospredje naslednje potrebe (primanjkljaji): večja vsebinska aktualnost, raznovrstnejša uporaba učnih sredstev, bolj zanimiv učbenik, večji vpliv učencev na izbiro učne snovi. O zadnji potrebi govori več podatkov. V primerjavi z aktiviranostjo učencev v fazah realizacije in vrednotenja vzgojnoizobraževalnega dela je njihovo sodelovanje v fazi načrtovanja dela na zelo nizki stopnji. Končno je treba opozoriti še na en primanjkljaj. Predmetno področje je kljub jasno postavljenim zahtevam šibko povezano z aktivnostmi v ožjem družbenem okolju in z drugimi predmetnimi področji.

Posplošene sodbe je kljub raziskovalnim rezultatom težko izrekat. Izsledki vsekakor govorijo o tem, da se pedagoška praksa pri STM giblje med ustvarjalno invencijo in institucionalno okorelostjo. S tem se seveda uvršča med vsa druga predmetna področja in hkrati reproducira temeljno dilemo slehernega izobraževalnega sistema. Večja družbena pozornost, svetovalno, teoretično-raziskovalno in razvojno delo so pri preseganju te dileme nadvse potrebna spodbuda.

MARKO KOS

Iniciativne delovne organizacije inovatorjev

(izhod iz jugoslovanske inovacijske krize)

1. Uvod

Osnova za tehnični napredek je neovirana in hitra uveljavitev inovacij v proizvodnji, pri čemer morajo biti ves čas od zamisli do uresničitve deležne pozornosti, podpore in konstruktivne analize. Če takšnih možnosti nimajo, ni možno govoriti niti o upravičenosti njihovega obstoja niti samih inovatorjev. Za uveljavitev inovacije je potrebno izpolniti določene zahteve v prilagojenem sistemu, ki izvaja in pospešuje celoten inovacijski proces. Na osnovi analize inovacijskega sistema v industrijskih državah predlagamo oblikovanje iniciativnih delovnih organizacij inovatorjev kot izhod iz sedanje neinovacijske družbe.

2. Analiza inovacijskega okolja v razvitih državah

V visoko razvitih državah je povsod pričujoča zavest, da živijo od inovacij in da si lahko le z njimi zagotovijo prvenstvo na svetovnem tržišču. Ker mislijo tako o inovacijski dejavnosti vsi, od politikov do gospodarstvenikov, so vsi organizacijski ukrepi usmerjeni v to, da se povečuje število inovacij v inovacijskem podsistemu¹, da se potencialni inovatorji motivirajo za nove, še večje napore, da se združujejo v skupine oz. da imajo vso rutinsko pomoč pri ustvarjalnem delu. Vodstva podjetij sprejmejo vsako inovacijo z največjo pozornostjo. Takoj proučijo kakšna je njena tržna vrednost, testirajo tržišča in začnejo priprave na redno proizvodnjo. Prav tako skrbno spremljajo inovacijsko dejavnost svobodnih oziroma prostih inovatorjev. Ob inovaciji, ki se jim zdi zanimiva, napnejo vse sile, da si jo pridobijo z nakupom vseh pravic, ki iz nje izvirajo.

¹ Z inovacijskim podsistemom mislimo razvojno-konstruktivne in raziskovalne oddelke v proizvodnem sistemu.

V razvitih državah je torej celoten industrijski sistem prilagojen inovacijski dejavnosti in čimboljši izrabi vseh njenih možnosti. Celotna industrija je že inovacijski sistem. Inovacije so neločljivo povezane z gospodarskim sistemom – oz. industrijsko-proizvodnega sistema brez inovacij ni. Če pri nas včasih nostalgичno govorimo o nujnosti pospeševanja inovacijske dejavnosti, je to ekonomski absurd, ki kaže na pomanjkanje znanja kot najpomembnejšega sredstva. V ta namen ni nobenega posebnega sistema in ne moremo govoriti o inovacijski organizaciji, ki bi jo bilo mogoče izluščiti iz splošne industrijske organizacije. Poglavitna skrb vseh služb v podjetjih je skrb za inovacijsko dejavnost.

Konstrukcijski biro snuje nove izdelke, služba trženja pa raziskuje tržišče in opozarja konstrukcijski biro na nove inovacije konkurenta, ki bi lahko ogrozile lastno podjetje. Proizvodni oddelek ugotavlja težave pri proizvodnji ter sporoča svoje predloge in opažanja konstrukcijskemu biroju. Prototipni oddelek in preizkuševališče spremljata ustreznost izdelkov in sporočata rezultate konstrukciji. Servisna mreža skrbno in načrtno spremlja nove izdelke pri kupcih med obratovanjem in sporoča konstrukciji vse morebitne napake in reklamacije. Poleg tega je še vrsta pomožnih oddelkov, ki vso svojo pozornost posvečajo inovacijam, novim izdelkom konkurence ter spremljajo vso strokovno literaturo. To pa patentni oddelek, informacijski oddelek, trženje, planiranje razvoja podjetja itd. Hkrati spremljajo pravniki vse konkurenčne izdelke in takoj začnejo spore ob morebitnem kršenju patentnih pravic oz. uvedejo postopke za osnovno ali dodatno zaščito lastnih inovacij, takoj ko pridejo iz konstrukcijskega biroja. Vodstva podjetij tako rekoč neprestano posvečajo pozornost razmeram v inovacijski dejavnosti, saj je od tega odvisen obstoj podjetja. Hkrati z uspehi podjetja niha tudi dobiček podjetja. Če ima podjetje težave ali celo izgubo, je praviloma vselej vzrok za to nezadovoljiva inovacijska dejavnost. To pomeni, da vodstvo podjetja ni dovolj hitro poslalo na tržišče novih izdelkov.

Vzrok za izredne uspehe na tržišču so izredni inovacijski dosežki in hitra in drzna izraba teh inovacij. Izredno poučen primer so japonska podjetja, ki so si z novimi izdelki pridobila trg in prisilila stara evropska in ameriška podjetja, da so poiskala njihovo pomoč (Siemens, Philips, Grundig itd.).

Inovatorji so v takšni industriji privilegirani. Njihovemu delu in rezultatom, počutju in željam, predlogom in nasvetom je posvečena največja pozornost. Proučujejo in uporabljajo se metode za pospeševanje ustvarjalnega dela, metode za hitrejša in racionalnejša ustvarjalna dela. Posamezniki so nagrajeni po rezultatih svoje ustvarjalnosti, o čemer pa se ne ve veliko, ker o tem brez publicitete odloči vodstvo razvoja in podjetja. Napredovanje v hierarhiji podjetja je odvisno predvsem od ustvarjalnih rezultatov. To dvoje ima izredno motivacijsko moč.

Vodstva v industriji imajo izreden posluš za inovacije ter za njihove možnosti. Nimajo časa za počasno poslovanje, ker pomeni en sam mesec

izgubo prednosti. Neverjetno hitro presodijo možnosti in pripravijo načrt izkoriščanja vseh prednosti. Glede na možnosti povečajo proizvodnjo in prisotnost na tržišču. Dostikrat zgrade nove tovarne za izdelke, s katerimi naenkrat preplavijo trg in povečajo svojo proizvodnjo za nekajkrat. Pri tem običajno vložijo veliko kapitala, a računajo, da se jim bo bogato obrestoval. Za izgradnjo novih obratov sta osnova in povod vselej edinole inovacija in nič drugega.

Strategija izkoriščanja inovacije ni odvisna od velikosti podjetja. Znano je, da so iz majhnih podjetij z nekaj deset delavci s pomočjo inovacij zrastle velepodjetja. Inovacijska dejavnost tudi ni odvisna od velikosti države. Poznamo švicarska, danska in nizozemska podjetja, ki so z inovacijami dosegla svetovni ugled ter razširila svoj kapital na velika ameriška in azijska tržišča². Če izredne inovacije spremljajo izredna organizacijska sposobnost, kvaliteta, točnost, solidarnost, je uspeh toliko večji. Skoraj vedno lahko ugotovimo, da je to medsebojno povezano na osnovi nekih notranjih zakonitosti dobre in podjetniško sposobne organizacije.

3. Jugoslovansko inovacijsko okolje

Iz tega prikaza, kaj pomeni poslovnemu svetu inovacija in kaj z njo doseže, lažje razumemo naše razmere in ugotavljamo pogoje, v katerih žive pri nas inovatorji. Pogoje delimo na subjektivne in objektivne. Prvi so odnosi do inovacij in novatorjev, drugi so tržni, proizvodni in sistemski.

Na vsak način morata biti izpolnjena dva pogoja, da bo inovacijska usmerjenost realizirana. Prvič, inženirji morajo biti pripravljeni na inovatorstvo, na čimbolj ustvarjalno delo. Drugič, vodstvo podjetja mora priznavati inovacijo kot osnovno metodo razvoja podjetja. Oboje je med seboj povezano. Brez enega ali drugega ne bo rezultatov, čeprav je seveda odvisnost neenakovredna. Tehniški strokovnjaki sami bodo uresničili nekaj inovacij kljub volji vodstva. Takšnih primerov je pri nas mnogo, lahko celo rečemo, da prevladujejo. Vodstvo brez tehniških strokovnjakov pa je v svoji pozitivni usmerjenosti brez moči.

Vodstveno osebje meni o inovacijah, da se pojavljajo tu in tam kot nekaj eksternega, nikako pa ne tako, kot da so nekaj internega, nekaj kar mora biti na vsak način prisotno in kar je treba nenehno vzdrževati. Nihče ni zaskrbljen, če ni razvita inovacijska dejavnost. Za naše razmere je torej značilen neaktiven, celo pasiven in brezbrizen odnos do inovacijskega podsistema. Kot da je to nek pojav, ki je potreben od časa do časa bolj zaradi reklame.

Enako ravnodušen je tudi odnos do inovatorjev. Takšno vzdušje ne pozna izjemnih delavcev. Ob morebitnih konfliktih z inovatorji je vselej

² Tvrdke ASEA, Hägglunds, Volvo (Švedska), Munck (Norveška), Burmeister (Danska), Kone, Valmet (Finska), Philips (Nizozemska), so razširila svoj vpliv in kapital daleč po svetu. Spisek njihovih patentov je neverjetno bogat.

inovator tisti, ki naj zapusti podjetje. Inovacije so nek izoliran pojav, nad katerim ni nobene moči, katerih ni mogoče priklicati ali jih spodbujati in katerih odsotnost ni nekaj slabega. Inovacije se kupujejo kot vsako uvozno reprodukcijsko blago, ki ga je treba plačevati in ki omogočajo običajen obstoj in poslovanje. Inovacijska dejavnost je permanentno labilna in zasilna.

Vodstva delovnih organizacij ne snujejo svojega razvoja na inovacijah. Z njimi ne pripravljajo naložb, z njimi si ne skušajo pridobiti tržišča. Perspektive novih naložb grade na nekakšnem pragmatičnem predvidevanju dosedanje prakse in poslovanja. Niso zmožni presenetiti tržišča, ga pridobiti. Ne računajo na tehnična odkritja, ki lahko spremene celoten odnos na tržišču. To je zanje le trenutna kriza, ki ji nihče ne ve imena in je ne zna predvidevati. Vodstva niso zmožna poslovne podjetnosti, ker se tveganje in drznost nimata na kaj opirati. Nobeno podjetje pri nas ne snuje svojega prodora in rasti na odkritju. Nad lastnimi inovacijami v raziskovalnih in razvojnih oddelkih niso navdušeni, previdni so, oziroma jih celo zavračajo, ker niso toliko drzni, da bi lahko na njih snovali svoj bodoči razvoj. Zaradi tega so vodstva naših podjetij neoperativna, niso vodstva taktike in pohoda v bodočnost.

Objektivni pogoji delovnih organizacij slone na delitvi na dva podsistema: tržnega in proizvodnega. Poleg njiju obstaja še inovacijski podsistem, ki pa ni prepleten z njima, temveč živi neko svoje življenje ali pa se sploh ne razvija. Pri nas ni tako kot v razvitih podjetjih, kjer sta omenjena podsistema del inovacijskega podsistema in od njega odvisna. Vsi produkcijski podsistemi so konservativni, to je, nadaljevati žele nespremenjeno, utečeno in zato nemoteno proizvodnjo z delavci, ki so privajeni, z vodstvi, ki so jim znani organizacijski in tehnološki postopki. Tržni sistem pa je pri nas nefunkcionalen in ne zapoveduje inovacijskemu podsistemu, kot zahtevajo razmere na tržišču. Naše tržišče je nerazvito, zaprto, lahko ga je pridobiti, ker je povpraševanje veliko večje kot ponudba. Ne spodbuja inovacij in inovatorjev. Izvoz je kampanjski in neekonomičen, ni oblikovalec lastnega poslovanja in vodenja in zato ne omogoča učinkovitega prodora.

Naši podsistemi so nefunkcionalni, nepovezani in nerazviti, zato se sistemske interakcije in povratne zveze ne morejo uveljaviti in se ne morejo razviti.

Na poslovanje vodstev delovnih organizacij vplivajo subjektivni in objektivni dejavniki.

Vodilni delavci zaradi svoje nizke tehniške izobrazbe niso zmožni dojeti izrednega pomena inovacij za uspešno poslovanje niti organizacijskih, osebnih in političnih vplivov na inovacije niti niso zmožni oblikovati bodočega razvoja in presoditi svetovnih tehničnih usmeritev niti ne zastavljati inovatorjem konkretnih ciljev.

Razvodeneli sistem tudi ne omogoča odgovornosti in odločanja v hiperinstitucionaliziranem samoupravnem aparatu, odgovornega obliko-

vanja strategije ne samo pri odločanju, temveč tudi pri opravljanju posameznih nalog za uresničitev cilja. Naš celoten sistem je izredno inerten in nedosleden. Nikoli ni možno reči, da tudi pri potrditvi načelne odločitve ne bodo ovirani posamezni podsistemski ukrepi, ki so logika prve odločitve in njen prvi pogoj. Pri uresnitvi jih ovirajo delni interesi, ki se čutijo mnogokrat ogroženi ter bi morali pred končnim ciljem popustiti. Kdor oblikuje inovacijsko strategijo, bi moral biti odgovoren predstavnstvu delavcev, vendar ga ne bi smel nihče ovirati pri izpolnitvi načrta do končnega uspeha niti ne pri posameznih stopnjah, ko uspeh še ni viden. Pomembnost inovacije se presoja po končnem učinku, ki se kaže v pridobitvi tujih tržišč, povečanju naročil, dobička in podobnem, torej tedaj, ko se pokaže, korist od vloška, izrednih ukrepov za koncentracijo osebja, oblikovanja inovacijskih udarnih skupin, naložbe sredstev za prototipe, preizkuševališča itd. – torej tedaj, ko lahko naredimo bilanco odločitve in njene uresnitve.

Odnos do inovacij in inovatorjev je popačen. Nobene podrobnosti ni med ravnanjem naših podjetij in med ravnanjem svetovnih podjetij. Inovatorji so pod prevelikim pritiskom in vplivom svoje okolice, in sicer v slabem pomenu. Ker je neprilagodljiva, jih navadno ne sprejme, se ne poistoveti z njimi in jim ne pomaga. Običajno je v opoziciji, kritična, vidi samo slabe strani.

Inovatorji želijo na različne načine pritegniti sodelavce, vendar brez-uspešno. Čutijo, da so izolirani. Mnogokrat tega ne morejo prenesti, zato se prenehajo ukvarjati z inovacijo in si ne prizadevajo za njeno uveljavitev ter se pritaje. Vodstveni sistem običajno potegne z večino, ki je tako kritična do inovacije, da zamori vsak študij in prilagoditev inovacije na optimizacijo, kjer bi se pokazale vse prednosti.

Inovacije niso nikoli povsem tehnično-ekonomsko ovrednotene. Navadili smo se, da na vsako ovrednotenje vplivajo raznovrstne spletke, tako da ne verjamemo nobenemu ovrednotenju več.

Če se že inovacije vrednotijo, se le delno. V našem sistemu očitno nimamo vseh vrednostnih meril, zato inovacije nimajo nobene veljave in ne vplivajo na tržišče, prodajo in na potrošnike, kajti naše tržišče ni takšno, da bi se na njem lahko uveljavili konkurenčni izdelki.

4. Možnosti inovatorjev za realizacijo inovacij

Zaradi takšne nerelevantnosti inovacij za proizvodno-tržne sisteme lahko govorimo o nekompatibilnosti inovacij z obstoječim sistemom vrednotenja, sistemom delovnih odnosov in celo sistemom medčloveških odnosov in sploh s strukturo delovnih organizacij. Zato ne moremo potrditi, da je inovacijska dejavnost funkcionalno vgrajena v podsisteme odvijanja dela. Inovatorji so posebnejši, ki jih ni mogoče vključiti v normalne delovne postopke. Zelo težko uveljavijo svoje rešitve. Namesto, da bi bila v sistem vgrajena permanentna pozornost na inovacije, na

potencialne inovatorje, ki jih je treba med snovanjem nadzorovati in ob novih rešitvah takoj začeti običajne analize novosti, uporabnosti, predvsem pa tržnih lastnosti, mora inovator sam opozarjati na inovacijo, jo ponujati, iskati njene možnosti pri trženju in planirati možnosti, ki bi jih inovacija ponudila podjetju.

Inovacija ni del proizvodno-tržnega podsistema, zato mora inovator sam animirati in vzbuditi pozornost lastne delovne organizacije in uporabnikov. Kot posameznik ima malo možnosti, da zbudi zanimanje podjetniškega sistema za nekaj novega. Podjetniški sistemi so pri nas inertni in se ne zanimajo za možnosti, ki jih nudi vsaka inovacija. Čim bolj so normativizirani in institucionalizirani, tem bolj so okorni in konservativni; ne konservativni po svojem mišljenju, temveč po težnji k ohranjanju obstoječih odnosov, postopkov in struktur. Inovacija ogroža vse to tem bolj, čim pomembnejša je. Posega v delovna mesta, v zahtevano izobrazbo, v delo in naloge posameznih delavcev, v strukturo podjetja in njegovo organizacijo.³

Podobno velja tudi za skupino inovatorjev, ki so ponudili bolj ali manj pomemben izdelek. Tudi takšna skupina zamenj terja, da bi bila del sistema podjetniškega odvijanja poslov. V obstoječi institucionalizirani strukturi samoupravnega in vodstvenega sistema delovne organizacije nimajo nobene možnosti, da bi bili enakopraven partner, da bi uveljavljali inovacijo, ki bi lahko delovni organizaciji omogočila hitrejši razvoj in prodor na tržišče. Praksa kaže, da se takšni poizkusi za inovatorje večinoma slabo končajo. Inovacije se ne uveljavijo v proizvodnji ali pa se, vendar so potisnjene na rob. Inovatorji so razočarani, zlasti če so trdno prepričani, da ima inovacija izredne možnosti za uspeh v svetovni tehnologiji.

Inovatorjem preostaneta samo dve možnosti. Prvič, da poiščejo zainteresenta zunaj svojega matičnega podjetja in se zaposlijo pri njem. Tak način je v svetu običajen, pri nas pa ne, ker ni nobeno podjetje tako elastično kot tuje, temveč so si vsa enaka. Drugič, da inovator odide v tujino, se zaposli pri podjetju, ki prevzame tudi njegovo inovacijo. To je v skrajnem primeru edini način za tistega, ki je trdno prepričan v svojo ustvarjalnost. Veliko naših intelektualcev, ki so se v tujini povzpeli s takšnim prepričanjem na vodilna mesta v industriji, inštitutih in po univerzah, je dokaz, da je to resnično edina možnost za uveljavitev. Vendar je to za našo državo skrajno negativno.

5. Inicativne delovne organizacije inovatorjev

Za zaščito inovacij bi morala družba zagotoviti možnost, da skupina inovatorjev, ki ne morejo nikjer uveljaviti svojih idej, dobi družbena

³ Inovativnost je pri nas v obratnem sorazmerju z velikostjo delovne organizacije in z intelektualno naravnanoostjo delovne organizacije. Tako je prijav patentov iz organizacij združenega dela samo 13% (preostalo so individualni izumitelji) in vsi jugoslovanski inštituti so med 1979–1981 registrirali samo 16 izumov, t. j. 3% od vseh.

finančna in proizvodna sredstva in neodvisno od katerekoli delovne organizacije prične uveljavljati svoje inovacije. Tega ni mogoče uresničiti v sistemu tozdov in pozdov (ki združujejo zasebni kapital, ki ga inovatorji nimajo), temveč edinole v »iniciativnih delovnih organizacijah inovatorjev« (IDOI). To je edini način za uveljavitev inovacijske dejavnosti v naši družbi. Inovacije bi se razvijale doma, omogočile bi razvoj novih panog, od česar bo imela družba korist zaradi vplivanja na svetovno tehnologijo, zaradi povečanja izvoza in zaradi dodatnega zaposlovanja. Ne smemo pozabiti na ogromen vzgojni vpliv dobrega zgleda na vse delovne organizacije, ki bodo zaradi tega spremenile svoj odnos do inovacij, kar pa bo tudi velik prispevek k nadaljnjemu razvoju družbe. Čeprav ima v svetu inovatorstvo zelo velik vpliv, so naši vodilni ljudje do tega neprizadeti, kot da se to nas ne tiče ali pa kot da smo prepričani, da je to pri nas nemogoče. Zagnani inovatorji bodo pokazali vsakomur, da je to tudi pri nas mogoče.

Pri nas ustanovljamo nove delovne organizacije formalno s splošnim sklepom vse skupnosti, sicer pa dejansko na pobudo nekega posameznika, ki največkrat za to ni povsem pristojen. Delovna organizacija je opredeljena kot proizvodna enota za zaposlitev lokalnih delavcev, ki so brez dela. DO je seveda večinoma velika, ker o manjših delavnicah nismo navajeni misliti. To je stvar zasebnikov in njihove pobude. V velikih DO se ne more razmahniti inovatorstvo, ker so prevelike in ne dovolj prilagodljive.

To ni nič novega. Tudi v industrijskih državah se v zadnjem času najpomembnejše inovacije ne uvajajo in razvijajo v velikih podjetjih. Države se tega dejstva zavedajo in so zato razvile poseben sistem inovacijskih skladov, ki ne delujejo kot običajne banke z inovacijskimi posojili, temveč prevzemajo pri vsaki inovaciji morebiten riziko.

V analizi inovacijskih prizadevanj ameriške industrije, ki jo je objavil G. Gilder⁴, je ugotovljeno, da celo največje ameriške družbe v inovacijskem pogledu niso hitre, iznajdljive in operativne pri izrabi vseh koristi inovacij, temveč da so inertne, konservativne, počasne. Inertnost raste z velikostjo, tako da so multinacionalke najbolj inertne in sklerotične⁵.

Z vidika tehnoloških inovacij so ti velikani za gospodarstvo manj pomembni. Če bi ta industrija vse obvladala, bi bilo gospodarstvo statično, kajti prerasla je že svojo fazo »hitre zgodovine«. Ameriška avtomobilska industrija se je že konec 30-tih let omejila samo na tri ogromne in izredno produktivne družbe in od tedaj se niso bistveno spremenili niti njihov položaj niti njihovi izdelki. Razvoj so te družbe prepustile Japoncem in Evropejcem. Zakaj? Tako dolgo so se posvečale oblikovanju nekega popolnega industrijskega sistema za proizvodnjo in prodajo določene vrste avtomobilov, da se niso mogle prilagoditi spremembam. Na samem vrhuncu produktivnosti so izgubile celoten prostor za manevriranje.

⁴ G. Gilder v *American Spectator*, 1980.

⁵ Pogovor med J. K. Gulbraithom in G. Guilderjem v »Public Opinion« (1981), kjer J. K. G., zagovornik velikih sistemov, priznava njihovo inovacijsko sklerotičnost.

Burton Klein⁶ z vrsto primerov dokazuje, da nova odkritja nikoli ne nastajajo v vodilnih družbah neke industrije. Nov izdelek običajno začno uveljavljati manjša podjetja, ki so jih osnovala skupine raziskovalcev, ki so se oddvojili od matične firme.

Sam proces racionalizacije in velika birokracija, s pomočjo katere postane družba najproduktivnejša v neki industrijski veji, želita narediti to družbo manj fleksibilno in manj inventivno. Izključna statistična produktivnost – enostavno razmerje med tistim, kar pride v proizvodnjo in tistim, kar iz nje izhaja, lahko pripelje do togega in v skrajnem primeru neproduktivnega gospodarstva.

Revolucijo v mikroprocesorjih je pričela skupina dvanajstih znanstvenikov, ki so jih zbrali inovatorji E. H. Hoff, Gordon Moore in Robert Noyce ter si nadeli ime Intel. Svojih idej niso uspeli uresničiti v družbi IBM, ker je bila preveč toga, da bi začela raziskovalni projekt. Po treh letih so leta 1971 dosegli uspeh s prvim mikroprocesorjem na svetu. Pet let kasneje je postala ta skupina vodilni svetovni proizvajalec mikroprocesorjev. Imela je osem tisoč zaposlenih v Silicon Valleyu (Silikonski dolini).

Lahko se zgodi, da zaradi velike publicitete, ki vedno spremlja medsebojne boje velikanov, nove generacije zlahka prevzamejo splošno iluzijo, da so velike družbe glavna udarna sila večine novih tehnologij. Razen komunikacijskih satelitov ni dokazov, da se je tehnološki razvoj bistveno spremenil v korist velikih firm.

Industrija mikroračunalnikov ni nobena izjema od neke navidezne bistvene sodobne vladavine, veličine in birokracije. Takoj za mikroprocesorjem sta prišli še dve tehnologiji na področju laserja in mikrobiologije, ki nudita velike, toda še nepredvidljive možnosti. Razvijajo ju majhne skupine mladih znanstvenikov, ki ne pripadajo nobeni veliki birokratski družbi. Takšne skupine imajo izredno eksplozivno rast. Analize kažejo, da v mladih, tehnološko visoko razvitih podjetjih raste zaposlovanje s stopnjo 40% letno, okrog štirinajstkrat hitreje kot v »starih firmah«. Te družbe nimajo mnogo kapitala na zaposlenega, kot je to značilno za težko industrijo. Njihovo pravo bogastvo so ideje in ljudje. Proizvajajo z izredno nizkimi realnimi stroški, storilnost ljudi in strojev pa je nekajkrat večja.

Podobno se dogaja sedaj v drugi inovacijsko najmočnejši državi na svetu, na Japonskem.

Nova tehnologija se razvija v majhnih podjetjih, ki so jih izumitelji ali skupine izumiteljev ustanovile prav v ta namen. Dejstvo, da so se kasneje vključili v kakšno ogromno družbo, ničesar ne spremeni. Hoteli so svojo idejo uresničiti in preizkusiti najprej sami, ne da bi jih pri tem oviral ogromen organizacijski in bolj ali manj tog sistem. Sem sodijo Sony (ing. Morita), Honda (dr. ing. Honda), Canon (dr. Mitarai), Casio (ing. Kashio) itd.

⁶ B. Klein: *Dynamic Economic*. New York, J. Wiley, 1979.

Pojavlja se nova generacija ambicioznih inovatorjev, ki prenašajo riziko v visoko tehnologijo, kjer niso potrebni dragi stroji, temveč znanje. Vsi ti ljudje so mladi, inovativni in neortodoksni. Vse znajo gledati s povsem nove strani in na svojstven način, ki človeka razoroži, če se z njimi pogovarja. Nova tehnologija je omogočila tudi izreden podjetniški razcvet. Tako je bilo na Japonskem v letu 1981 ustanovljenih 100 000 novih podjetij, kajti vedno več inženirjev in managerjev zapuša velike družbe in odpira svoje delavnice. Značilne so zlasti za mikroračunalniško področje. Imajo po dužat software inženirjev in so zelo konkurenčne v novi tehnologiji. Svetovno znani Sord Computer Systems je ustanovil dr. Shiina (28 let) leta 1970 s 3000 dolarji (danes 150 000 din, toliko kot rabi pri nas zelo majhen obrtnik) za majhne pisarniške in osebne računalnike.

Danes obvlada 15% svetovnega tržišča in ima tovarno na Irskem in Singapuru. Na svojem področju je na vrhuncu svetovne tehnologije.

Te družbe rastejo s stopnjo 50% letno in so izrazito inovacijske. Njihov kapital je know-how, njihovo znanje je enkratno in enostavno nedosegljivo. So izredno ozko specializirane in zato tako prodorne. Sami pravijo, da je njihova tehnologija konkurenčna in ostra kot rezilo noža. Izreden razcvet je doživela po zaslugi softwara, kar je izrazito področje inteligence brez kapitala, toda z vrhunskim znanjem. Ustanovljenih je bilo na tisoče majhnih podjetij z večinoma nekaj diplomiranimi inženirji, ki zadovoljujejo rastoče povpraševanje po računalniškem programiranju. Kaj vse so izumili! Seveda jih mnogo ostane vedno majhnih in nima niti takih ambicij. Vendar trdijo zase, in tega se vsi zavedajo, da so na konici tehnologije.

Ta prikaz kaže na instrumente, s katerimi lahko razpolgajo inovatorji celo v tako inovacijskih in razmišljajočih industrijsko razvitih sistemih. Ti sistemi se razvijajo skladno, generacijsko in celo inovacijsko zavestno pospešeno. Vendar tudi ob epohalnih odkritjih, ki lahko na mah omogočijo prodor celih industrijskih vej in jim podele svetovni monopol (kot vsako prelomno odkritje), se lahko zgodi, da tudi takšen sistem ne dá skupinam inovatorjev tiste ekskluzivne podpore, kot si jo sami zamišljajo.

Vse to je vodilo najnaprednejše industrijske sisteme, ki vidijo v inovacijah svojo strategijo uveljavljanja vloge v svetovni trgovini – kot so ZDA, ZRN, Japonska, Francija pa vse do manjših držav kot so Kanada, Švedska itd., da so v državni administraciji za pospeševanje gospodarstva, raziskav in razvojnih projektov predvideli neposredno pomoč inovatorjem, ki lahko edinole v lastni gospodarski organizaciji uspešno uresničijo svoje ideje. Tako so v zadnjem desetletju vsa velika odkritja, ki vplivajo na bodoči tehnični napredek, zrasla iz takšnih skupin in iz majhnih podjetij, ki so po zaslugi njihovih odkritij zrasla v industrijske in poslovne velikane. Ti velikani so v trenutku, ko so dosegli takšno razvejanost in velikost, postali inovacijsko interni – in ponovno se bo skupina inovatorjev izločila iz njihovih raziskovalno-razvojnih centrov ter pričela samostojno uresničevati novo idejo.

Po tem prikazu inovacijskih težav inovacijsko vodilnih držav nam mora biti jasno, kako kritične so šele razmere v našem gospodarstvu, ki ne temelji na inovacijski dejavnosti. Skoraj nemogoče je glede na dosedanje dvajsetletne izkušnje pričakovati, da se bodo DO v doglednem času preusmerile v inovacijsko strategijo. Z drugimi besedami, ne moremo pričakovati, da se bosta produkcijski in tržni podsistem podredila inovacijskemu podsistemu. Zato bi morali omogočiti inovatorjem, da ob pomoči družbenih sredstev in s prevzemom inovacijskega rizika ustanavljajo delovne organizacije, v katerih bi uresničevali inovacijske zamisli do tržne sposobnosti in do tržnega uspeha, ki bo omogočil tem delovnim organizacijam veliko rast in prehod na višjo raven gospodarstva. To bi bil dolgoročno tudi dober zgled za vse preostale »stare« delovne organizacije, ki so danes do inovacij nevtralne. Na ta način bi obstajala vrsta delovnih organizacij, v katerih bi se rojevala, razvijala in utrjevala bodoča proizvodnja vsega gospodarstva. Zanje bi morala veljati drugačna pravila, drugačna organizacija in struktura, predvsem elastična in visoko operativna. Vse bi moralo biti podrejeno osnovnemu cilju – uresničitvi inovacijske ideje.

Njihov kapital bi bil družben, zato je vsak strah odveč. Zakaj jim ne bi dali sredstev, saj to ne bodo zasebne firme! Dali jim bomo v roke odgovornost zase in samostojnost za odločitve pri iskanju novega.

Oglejmo si še, kaj je sililo inovatorje, da so se izločili iz velikih podjetij in kakšne delovne razmere so zanje idealne. Inovatorji niso prenesli morečih pravil administracije, za katero so porabili večino svojega dragocenega časa. Obrazložitve, sestavljanje poročil, pregledov, ocen, predračunov so po mnenju vseh raziskovalcev prava nadloga in povečujejo frustrirajoč občutek njihove jalovosti. Sprašujejo se, zakaj bi morali pojasnjevati koristi in pričakovani učinek neznanim odborom in osebam. Inovacijo gledajo celovito, ne omejeno samo in zgolj na teoretično plat, temveč tudi njeno uveljavljanje v svetu, njeno razširitev, vzpon in zmago v svetu konkurence.

Zato skupina noče imeti nikogar nad seboj. O svojih odločitvah hoče odločati sama. Nikomur noče odgovarjati za to strategijo. Hoče snovati sama, sama sestavljati načrt in določati posamezne razvojne stopnje. Skupina si razdeli delovna področja. Med seboj so enakopravni, odločajo na osnovi konsenza, vendar na delovna področja partnerja ne posegajo, temveč mu priznavajo absolutno avtoriteto, ker se zanesejo drug na drugega. Če bi preverjali stališča partnerja, bi izgubili preveč časa in udarnosti. Zlasti je značilno, da sovražijo razlago strokovnih stvari nestrokovnjakom, samo zato da bi jih prepričali. Nestrokovnjake prepričata edino uspeh na tržišču in dobiček. To jih bolj prepriča, pravijo, kot da bi jih udaril po glavi.

Do sodelavcev pa so nestrpni in nekomunikativni in zahtevajo, da so absolutno poslušni. V inovacijskem projektu je treba ravnati dosledno in brezkompromisno, kar ga vzporeja z vojaško akcijo, v kateri vodje

odrejšajo vsako fazo in ni prostora za pomisleke. Znano je, da so inovatorji ekstremisti, da pri delu ne poznajo počitka. Njihovi sodelavci so izpostavljeni ogromnim naporom, vendar prejemajo za to visoke dohodke. Že omenjeni izumitelj mikroprocesorja T. E. Hoff pravi, da ni spal več kot 5 ur in da ni poznal dneva počitka, dokler ni bil izdelan prvi procesor. A tudi kasnejši prenos know-howa v druga podjetja in eksplozivna razširitev lastnega podjetja do končnega uspeha sta zahtevala od vseh strahotne napore, ki si jih povprečni ljudje sploh ne morejo zamisliti.

Tudi pri nas si povprečni ljudje teh naporov inovatorjev ne morejo predstavljati ne razumeti. Inovatorji so tem povprečnežem izročeni na milost in nemilost. Dokler bodo odvisni od njih, naša družba ne bo imela nobene možnosti za inovacijsko rast. Obsojeni bomo na ekonomsko životarjenje, na čedalje večje tehnološko zaostajanje in na odvisnost od razvitih multinacionalk, naj bodo naše politične želje še tako pristne in energične.

FRANE ADAM

Sociologija kot uporabna znanost? (I)

*Nekaj temeljnih značilnosti in dilem aplikativnega in akcijskega raziskovanja**

Kljub temu, da je namen tega prispevka informativen, ga lahko razumemo tudi kot povabilo k razmisleku o mejah sociološkega aplikativnega raziskovanja (tako v svetu kot pri nas). Težko je zanikati potrebo po določeni splošni seznanjenosti s svetovno sociološko produkcijo, še posebej, ker je trenutno organizirano in sistematično informiranje skoraj popolnoma »na psu«; po drugi strani pa je bilo v zadnjih letih tudi pri nas narejenih nekaj aplikativnih in tudi akcijskih raziskav, o katerih bi bilo treba podrobneje razmisliti. Omenimo lahko še, da je iz številnih referatov na zadnjem svetovnem sociološkem kongresu v Mexicu (leta 1982) moč razbrati, kako ireverzibilen je proces preobrazbe sociologije v kritično-aplikativno znanost. O tem, da je ta proces lahko problematičen in protisloven, pa ne more biti nobenega dvoma.

Za sociologijo aplikativnih in akcijskih raziskav

Da bi naznačeni proces transformacije sociologije ostal pod kontrolo sociologov, je potrebna sociologija aplikativnih in akcijskih raziskav, to je (samo)refleksija o produkciji, difuziji in deseminaciji sociološkega znanja. Zlasti je treba odgovoriti na vprašanja, kot so: Kdo je naročnik? Kako se sociološko znanje uporablja (in zlorablja)? Kakšne so negativne (stranske) posledice posamezne praktične sociologove intervencije? itd.

Po drugi strani pa so uporabne raziskave relevantne tudi za bogatitev teoretskih konceptov. Res pa je tudi, da v sociologiji ne obstaja fond teoretskih znanj, ki bi bil »kar tako« na voljo pri praktični intervenciji (ta

* Pričujoči prispevek je sestavljen iz dveh delov: v prvem (avtor F. Adam) je govor o splošnih značilnostih in razvrstitvah aplikativnih ter še posebej akcijskih raziskav; v drugem delu (avtorica je D. Podmenik) pa gre za poskus s tremi ekstremnimi primeri akcijskega raziskovanja ilustrirati rezultate, kot so jih reflektirali raziskovalci, vključeni v raziskave. Članek je nastal v okviru projekta »Teorija in metodologija evaluativnih raziskav in kvaziekperimentalnih dizajnov v sociologiji«, nosilec F. Adam.

fond znanja ni niti apodiktichen niti univerzalen in večkrat tudi ne zadosti operacionalen in specifičen). Pomemben pa je tudi tretji moment, ki se nanaša na klasično metodologijo in instrumente oz. raziskovalno strategijo. Gre namreč za vprašanje, koliko so le-ti primerni za razvijanje aplikativnih in akcijskih raziskav.

Kot že rečeno: pred sociologijo se postavlja zahteva po angažiranju ne samo pri reševanju konkretnih družbenih problemov, temveč tudi pri odpiranju nekonvencionalnih horizontov in optik in s tem v posrednem aktiviranju potencialnih zmogljivosti in socialnih inovacij v družbenem razvoju.

Aplikativni in akcijski raziskovalec je nenehoma v nevarnosti, da se spremeni v socialnega inženirja, tehnokratskega (scientističnega) manipulatorja, ali pa v političnega aktivista oz. »ljubitelja družbenih vprašanj«. Odpoved samorefleksiji in samoanalizi (v smislu sociologije aplikativnega in akcijskega raziskovanja) bi lahko imela katastrofalne posledice...

Verjetno je odveč pripomniti, da mora tovrstna samorefleksija sloneti na primerni profesionalni zavesti in profesionalni etiki (kar je možno le ob avtonomiji sociologije in obstoja profesionalne skupnosti in kritične javnosti, tako strokovne kot »laične«).

Kaj je aplikativno in akcijsko raziskovanje ter kakšna je pri tem vloga raziskovalca?

Najbolj splošno rečeno gre pri aplikativnem raziskovanju za »transfer« (teoretskih) spoznanj in informacij v »prakso« (namen tega prenosa je učinkovati na družbene oz. institucionalne strukture in procese v smislu korekcije, reforme ali radikalnih sprememb) ter za kontrolo oz. za povratne informacije o tem učinkovanju. Na spoznavni ravni imamo opravka s fondom fundamentalnih raziskav, ki se da operacionalizirati in uporabiti v praktičnih razmerah, na interpersonalni oz. institucionalni ravni pa z instanco raziskovalca (znanstvenika) ter naročnika (klienta). Od slednjega (in od konkretnih razmer) je seveda odvisno, ali se bo aplikativno znanje transformiralo v aplikabilno.¹

V aplikativno raziskovanje bi lahko uvrstili vse oblike – od navadne ekspertize (ki jo raziskovalec naredi na zahtevo oz. prošnjo naročnika) in svetovalne dejavnosti do najbolj radikalno pojmovanega akcijskega raziskovanja, kjer je raziskovalec navzoč v vseh fazah – od diagnoze do implementacije in legalizacije predlaganih sprememb.

Za akcijsko raziskavo bi lahko rekli, da je to taka kritična aplikativna raziskovalna strategija, pri kateri je raziskovalec soodgovoren za svojo

¹ T. Hribar loči tudi v družbenih vedah med: 1. med temeljnimi raziskavami, 2. uporabnimi raziskavami, 3. razvojnimi raziskavami. Aplikabilne so razvojne raziskave. Primeri razvojnih raziskav v sociologiji so: prognoziranje in projektiranje, izdelovanje scenarijev (v smislu napovedovanja prihodnosti). Prim. T. Hribar: Vloga znanosti pri oblikovanju strategije razvoja SR Slovenije, Anthropos, št. 1-2, 1982.

ekspertizo oz. diagnozo tako, da se udeležuje akcije, da skratka sodeluje pri implementaciji nameravanih sprememb, ter da to tudi oceni in po možnosti sodeluje pri legalizaciji (institucionalizaciji) doseženih sprememb. Pri tem pa poizkuša v raziskavo vključiti vse zainteresirane oz. vsaj del tistih, ki so »objekti« raziskave, oz. ki jih intervencija sociologa neposredno zadeva (delavci in drugi člani delovne organizacije, prebivalci lokalne skupnosti itd.). Ne omejuje se torej le na formalnega naročnika ter na njegovo definicijo oz. »zahtevo« po intervenciji, temveč skuša zaznavati ugotovitve in interese vseh prizadetih (tu se lahko pokaže, da so ti »navadni« ljudje proti posegu sociologa in v tem primeru sociolog odstopi od svojega namena, ni pa s tem rečeno, da je raziskava neuspešna; nasprotno, pridemo lahko do zelo pomembnih podatkov in informacij).

B. Cuningham² loči 4 tipe raziskovalnih postopkov:

1. čiste bazične raziskave, ki se ukvarjajo z reševanjem, pojasnjevanjem in obravnavo teoretičnih vprašanj;

2. objektivne bazične raziskave, ki se ukvarjajo s problemi, vezanimi na praktične aplikacije, vendar se z apliciranjem ne ukvarjajo;

3. operacionalne raziskave, ki rešujejo specifične organizacijske probleme, omejujejo pa se na definiranje rešitev oz. predlogov ter analizo povratnih informacij;

4. akcijske raziskave, ki delno uporabljajo strategijo operacionalnih raziskav, se pa od teh razlikujejo glede na uvažanje in spremljanje sprememb – aplikacija rezultatov je namreč bistvena sestavina akcijskih raziskav.

Kriterij sta tu (pri zadnjih treh tipih) intenziteta in obseg vključenosti raziskovalca v akcijo (raziskovanje oz. v praktične aplikacije in evalvacije). Podoben model imata tudi Susmann in Everet,³ le da ločita med različnimi tipi akcijskih raziskav. Pri diagnostičnem akcijskem raziskovanju raziskovalec sodeluje le pri zbiranju podatkov, ki jih nato posreduje še klientovemu sistemu. Pri empiričnem akcijskem raziskovanju samo evalvira akcijo (ki je že začeta in vodena s strani klientovega sistema) ter mu vrne podatke oz. informacije. V participativnem akcijskem raziskovanju sodeluje raziskovalec pri diagnoziranju in planiranju akcije. V eksperimentalnem raziskovanju je raziskovalec navzoč v vseh fazah od priprave do evalvacije (sekvenca: diagnoza – planiranje akcije – vodenje akcije – evalvacija – specifikacija učenja).

Ob kriteriju, ki smo ga že omenili (tj. intenziteta in obseg vključenosti raziskovalca) se da aplikativno raziskovanje klasificirati po drugih kriterijih. Eden takih (pogosto uporabljenih) je vrednostni oz. participativni. Tako Gouldner⁴ deli aplikativno raziskovanje na inženirsko in klinično. Raziskovalec, ki uporablja inženirski model, kot klienta smatra le vodstveno skupino in tudi izhaja iz njenih zaznanj in definicij situacije oz.

² B. Cuningham: Action research – Toward Procedural Model, Human Relations 3/1976.

³ Susman/Everet: An Assessment of the Scientific Merits of Action Research, A S Q, št. 4, 1978.

⁴ A. Gouldner: Explorations in Applied Science, v Gouldner/Miller, izd. Applied Sociology, Free Press, 1965.

problema. Kot ekspert ponudi le določena priporočila in nasvete; njihova aplikacija je izven njegovega dometa. »Klinik« pa si nasprotno kot uvajalec sprememb (Change agent) ustvari na podlagi mnenj in zaznanj vseh članov organizacije (ki so vsi klienti) lastno interpretacijo (diagnozo). Predloge in nasvete poskuša samo aplicirati, nasprotovanje članov je zanj problem in se čuti zanj odgovoren (ne gre mu za premaganje nasprotovanja, temveč ga upošteva). Tudi W. Whyte⁵ je prišel do spoznanja o nezadostnosti inženirske obravnave, kjer je bila intervencija uspešna toliko, kolikor bolj so ključni akteriji uporabili priporočilo – nasvete raziskovalca. Whyte je ugotovil, da je treba izbrati drugo strategijo, ter da je treba sam izbor možnosti za akcijo ponuditi v razpravo in oceno vsem zainteresiranim članom organizacije. S tem se doseže dva cilja: 1) zvečamo validnost analize; 2) preprečimo, da bi bila skupina ali organizacija odvisna od evaluacije in predlogov raziskovalca-outsiderja.

Izrazito vrednostni kriterij pri klasifikaciji aplikativnih raziskav uporablja Badura,⁶ in sicer v tem smislu, da postavlja v ospredje po eni strani odnos raziskovalec-naročnik, po drugi pa odnos raziskovalec-javnost (tako strokovno kot »laično«). Tako loči tri modele. V prvem je naročnik eksekutiva, raziskovalcu gre le za vpliv na posamezne politične odločitve, svojo ekspertizo skriva pred znanstveno skupnostjo. V drugem modelu je naročnik (uporabnik) parlament ali organizacije javnega mnenja (npr. različna združenja za varstvo okolja, za državljanske iniciative itd.), raziskovalec soglaša s znanstveno kritiko in diskusijo znotraj znanstvene skupnosti. Tretji model je v bistvu antiekspertiza, pri kateri raziskovalec izdelava alternativne programe s stališča deprivilegiranih. Za ilustracijo: kombinacija drugega in tretjega modela so v zadnjem času ekspertize in programi »komiteja strokovnjakov«, ki je deloval v okviru poljske »Solidarnosti«.

Ta vrednostna ali participativna okoliščina je konstitutivna za akcijsko raziskovanje. Izražena je v različnih sintagmah: dialoško raziskovanje, participatorno raziskovanje, deobjektivizacija, demokratični kvazieksperiment, antiekspertiza itd.

Za nekatere nemške (Moser, Haag, Horn), skandinavske (Karllson, Gustavson), ameriške (Whyte in njegova skupina, Sussman) in druge avtorje je značilno to, da je ta vrednostna oz. participativna okoliščina vsaj delno vključena v sam raziskovalni postopek (ki ni le etični dodatek) v smislu diskurza (Moser) ali skupinske povratne analize.

Klasifikacija aplikativnih raziskovalnih strategij Evered-Susmana, Gouldnerja, Cunighama in Badure lahko strnemo v dva temeljna tipa: »politična raziskovanja« (»policy research«) in akcijsko raziskovanje. K tema dvema tipoma je treba dodati še *evaluativno-eksperimentalni* pristop, ki se razvija in uveljavlja v novejšem času. Opozarjamo pa na to, da

⁵ W. Whyte: Making the most of Participant Observation, The American Sociologist, št. 1, 1979.

⁶ B. Badura: Prolegomena zu einer Soziologie der Angewandten Sozialforschung v Badura, seminar: Angewandten Sozialforschung, Suhrkamp, 1976.

je navedena klasifikacija oz. tipologizacija čisto hevristične narave. V praktični izvedbi imamo večkrat opravka z mešanjem dveh ali več pristopov. Skratka, o strogi razmejitvi med temi pristopi ne moremo govoriti. Raziskovanje pa je možno in upravičeno, saj gre kljub temu za evidentne razlike v ciljih, vrednostnih izhodiščih, v odnosu raziskovalec-naročnik, delno pa tudi v metodah.

»Politično raziskovanje« (policy research) je tak pristop, pri katerem tisti, ki odločajo (decision-makers), zahtevajo od raziskovalca-strokovnjaka ukvarjanje z določenim problemom (zahteve so različne – od tega, da samo pove svoje mnenje, pa do tega, da izdela podroben program reševanja »problemov«). Raziskovalec sprejme definicijo problema, kot mu jo ponudi naročnik (management ali centri političnega odločanja v širšem smislu) in v skladu s to definicijo naredi ekspertizo in predlaga spremembe, vendar sam ostaja »nevtralen«, ima analitično funkcijo. Skratka, neposredno se ne vključuje v dogajanje oz. v uvajanje sprememb. Cilji, ki jih politični raziskovalec hoče doseči so: racionalizacija, učinkovitost, ekonomičnost, efektivno odločanje. V 70-letih je v ZDA in drugod zaznati močne glasove proti temu, da bi politično raziskovanje igralo zgolj vlogo znanstvenega servisa za potrebe establishmenta. Tako nekateri politični raziskovalci postavljajo kot legitimen element analize odnos med znanostjo in (politično) močjo. Po drugi strani pa so novejši modeli usmerjeni v modifikacije in prestrukturacije posamičnih institucij oz. administrativno-upravnih aparatov (značilen je v tem oziru Gansov model planiranja), tako da se političnim raziskovalcem ne dá kot prej očitati, da zanemarjajo institucionalni okvir, in da je postavljanje radikalnejših alternativ (ki presegajo pasivno sprejemanje definicij s strani naročnika) izven njihovega dometa.

Zelo blizu »političnemu raziskovanju« sta pristopa, imenovana »razvijanje organizacije« (»organizational development«) ter »razvijanje institucij« (institutional building).

V sklopu akcijskega raziskovanja⁷ (action research, Aktions ali Handlung – forschung, recherche – action) bi lahko razlikovali: klinično raziskovanje ali klinično sociologijo, institucionalno intervencijo, edukativno-aktivističen pristop ter sociologijo akcije (akcijsko raziskovanje kot metoda preučevanja družbenih gibanj).

Klinični pristop, ki ima svoje izvore v Lewinu, čikaški šoli, Morenu, je nekakšna kombinacija skupinske dinamike in skupinske terapije (kot jo je razvil, npr., Rogers), socialnega dela in interakcijske mikrosociologije (simbolni interakcionizem, Goffman itd.). Kljub temu, da nekateri avtorji uporabljajo izraz »klinična sociologija«⁸, pa ne gre toliko za razvijanje nove »paradigme«, temveč bolj za sistematizacijo in osmišljanje statusa,

⁷ Glej: F. Adam: Akcijsko raziskovanje in kvalitativna metodologija v sociologiji (dokt. dis.), Časopis za kritiko znanosti, št. 53–54, 1982.

⁸ Glaser/Strauss: Clinical Sociology, Longman, 1979.

metod in delovnega področja sociologov, ki so zaposleni v medicinskih, terapevtskih, penoloških in podobnih institucijah.

Pristaši tega pristopa poskušajo na novo razmejiti delovna področja strok in pri tem dokazujejo superiornost klinične sociologije nad klinično psihologijo in socialnim delom, češ da prva razpolaga z velikim fondom teoretskega znanja (kumuliranega v sociološki skupnosti) relevantnega za klinično delo (npr. teorija organizacije, teorije institucij, odnos posameznik-družba, globalne spremembe v družbeni strukturi, način oz. stil življenja, etnični-rasni problemi itd.). Kljub načelnemu poudarjanju bolj globalnih in institucionalnih vidikov in determinant pa je za klinični pristop oz. klinično sociologijo še vedno značilno nasprotje med ciljem in metodo – cilj je strukturna sprememba, metoda pa »introspektivna« (intraskupinska). Rezultati te metode so v najboljšem primeru večja odprtost subjektov (»pacientov«), večji pogum za konfrontacije in prevzemanje rizika. Ker pa ta »introspektivna« dejavnost ni uperjena v preoblikovanje obstoječe organizacijske (institucionalne) strukture, lahko pripelje do intenziviranja nemoči in pasivizacije.

Bolj »sociološki« je v tem oziru pristop, ki ga lahko poimenujemo institucionalna intervencija. Na kratko povedano gre tu za intervencijo, ki rezultira v redistribuciji moči, v prilagoditvi organizacijske strukture potrebam »članov« ali pri razvijanju alternativnih institucij.

Če ostanemo na kliničnem področju, je tu najbolj znan F. Basaglia s svojim alternativnim konceptom psihiatrične institucije (in podobni ameriški poizkusi). Na področju delovnih organizacij (torej na področju, kjer so pri uvajanju sprememb sodelovali sociologi) so znani poizkusi uvajanja (pol)avtonomnih delovnih skupin. Cilj teh skupin je nadomestiti tayloristično (ali »znanstveno organizacijo dela«) z bolj fleksibilno (mikro) organizacijsko strukturo, ki bi bolj ustrezala psihofizičnim in socialnim potrebam in zmožnostim članov organizacije, in ki bi dovoljevala večjo stopnjo samoorganizacije in samokontrole delovnega procesa.

Izkazalo se je, da je treba biti v teh akcijsko-raziskovalnih projektih precej pozoren na ustvarjanje suportivnega (podpornega) okolja oz. legalizacijo induciranih sprememb. Basaglia je tako s svojo ekipo in ob pomoči gibanja za reformo psihiatrije ter ob pomoči nekaterih političnih strank (komunistične, radikalne) dosegel, da so v parlamentu sankcionirali in legalizirali njegov »projekt« dezinstitutionalizacije. Ameriški sociolog Whyte je podobno dosegel (sicer na lokalni ravni) v zvezi s kooperativami, skandinavski sociologi so sodelovali pri zakonski regulaciji humanizacije delovnega okolja itd.

Tretji tip akcijskega raziskovanja sem imenoval aktivistično (ali prosvetiteljsko) edukativni. Le-tega v glavnem prakticirajo v državah tretjega sveta. Pobudnik (in glavni vzorčni primer) je bil P. Freire s svojim projektom alfabetizacije, pri katerem je edukativno-prosvetiteljske cilje kombiniral z raziskovalno dejavnostjo.

Tudi pri drugih projektih v državah tretjega sveta (zlasti v Latinski Ameriki) je cilj aktivirati, ozavestiti in educirati prebivalstva oz. lokalne skupnosti. Največkrat ti akcijski posegi (ki jih spremlja raziskovalna refleksija) potekajo hkrati z uvajanjem socialnih in tehnoloških inovacij (npr. izobraževanje odraslih, ustanavljanje kooperativ, nove tehnične možnosti in svetovanje v zvezi s kmetijstvom, obrtjo itd.). Namen sociologa je, da s svojo ekipo (v kateri so poleg strokovnjakov za določena področja tudi bolj zainteresirani prebivalci oz. njihov predstavnik) najde karseda ugodno razmerje med lokalnimi (regionalnimi) kulturnimi vzorci in ekološkimi razmerami ter socialnimi in tehnološkimi inovacijami (naročnik takih projektov so običajno različna združenja, npr. zadružna, vladne institucije, sindikati itd.).

Opisani koncept akcijskega raziskovanja se v zadnjem času vse bolj navezuje na družbena gibanja kot na nosilce družbenih sprememb. (Ta trend je prišel zelo do izraza v nastopih latinsko-ameriških sociologov na zadnjem svetovnem sociološkem kongresu v Mexicu).⁹ Funkcija sociologov je katalizatorska in koordinativna: različna socialna gibanja (Indijanci, gibanje za človečanske pravice, ženska gibanja itd.) in interesne skupine skušajo integrirati, da bi tako postali močnejši dejavniki modernizacije in s tem družbenih in institucionalnih reform.

Evropsko varianto opisanega koncepta predstavlja znani francoski sociolog A. Touraine.¹⁰ Akcijsko raziskovanje se mu kaže kot najbolj ustrezna metoda za proučevanje socialnih gibanj (feminističnega, ekologiističnega, protiatomskega itd.), ki po drugi strani omogoča (ob pomoči sociologa) samoanalizo in samorefleksijo pripadnikov oz. aktivistov določenega socialnega gibanja.

Pri evaluacijskem oz. (kvazi)eksperimentalnem pristopu gre za kontrolo učinkov družbenih sprememb oz. za sistematično evaluacijo programov družbenih in institucionalnih reform. Možna sta dva načina raziskovanja: *ex ante* (se pravi pred uvedbo že planirane spremembe ali reforme) ter *ex post facto* (spremljanje učinkov že potekajoče spremembe ali socialne oz. tehnološke inovacije). V prvem primeru se uporablja eksperimentalni dizajn,¹¹ vendar s to razliko, da ne gre za naravni, temveč terenski ali kvazi-eksperiment (Lewin je uporabljal izraz »Fieldexperiment«). Cilj je pač, da se še pred splošno difuzijo določene reforme ali spremembe na manjšem vzorcu poizkuša napovedati njene pozitivne ali negativne učinke oz. »stranske posledice« (kontraindikacije). V drugem primeru gre za sistematično spremljanje in ugotavljanje manifestnih in latentnih (dis)funkcij posamezne reforme oz. spremembe in se na tej podlagi dá predloge za korekcije. Ta koncept ima precej stičišč s političnim raziskovanjem.

⁹ Veljko Rus: Bolj kritično in angažirano (s svetovnega sociološkega kongresa), Delo, 6. november 1982.

¹⁰ Alain Touraine: *La voix et le regard*, Editions du Seuil, 1978.

¹¹ Cambell/Stanley: *Experimental and Quasi Experimental Design for Research*, Rand McNally and Comp., 1968.

Zdi pa se, da je bolj kot klasifikacija in razvrščanje aplikativnega in akcijskega raziskovanja nujen razmislek o internih komponentah stroke oz. tovrstnega raziskovanja (kot sem že omenil: vprašanje ustreznosti konvencionalne strategije, odnos teorija-aplikacija) ter o eksternih momentih, kot je odnos političnih centrov odločanja do znanosti oz. njihova pripravljenost in zmožnost absorpcije strokovnih informacij in predlogov.

Zaenkrat bi se zaustavil pri prvem. Prvo vprašanje, ki se v okviru tega postavlja, je naslednje: *kako od pretežno deskriptivno analitične in eksplanativne metodologije oz. raziskovalne strategije preiti v anticipativno prognostično in eksperimentalno-evaluativno?*

Že na ravni empiričnega raziskovanja, kjer ni intervencije ali aplikacije, temveč služi to raziskovanje generiranju teoretskih konceptov, se je pokazalo, da je klasični tip empiričnih raziskav in dizajnov primeren le za dojetje in analizo stabilnih, enonivojskih in morfostatičnih lastnosti sistemov, ne pa za analizo večnivojskih, dinamičnih in morfogenetskih lastnosti. Ali drugače povedano: klasična metodologija empiričnih raziskav je narejena za potrebe zaprtih morfostatičnih sistemov, kjer gre za konstantne funkcionalne odnose oz. za stabilne kavzalne strukture. V skladu s tem sta zbiranje in analiza podatkov omejena na kratek časovni izsek, tako da morfogenetski potenciali in tendence ne pridejo do izraza. Opisano ekvilibristično metodologijo bi bilo treba nadomestiti s konfliktno metodologijo in večnivojsko analizo, kjer se upošteva zgodovinskost in kontekst. To pa operacionalno pomeni intenzivnejše prakticiranje terenskega dela oz. opazovanja z udeležbo. Observacija ali participacija raziskovalca v kriznih razmerah, ob izbruhu konfliktov ipd. omogoča dometje zgodovinskega ozadja, latentnih konstelacij moči in odnosov med subsistemi.

To je le en metodološki vidik, ki ga je treba razvijati, in ki prihaja do izraza zlasti v akcijskih raziskavah (na splošno pa v vseh raziskavah, ki se ukvarjajo z družbenimi konflikti, gibanji, ipd.). Za celotno aplikativno raziskovanje velja, da v zadnjih letih išče in razvija adekvatnejša metodološka orodja (npr. različne modele eksperimentalnih dizajnov).

Odnos med teoretskim (fundamentalnim) raziskovanjem (fondom znanja) in procesom aplikacije

Kljub temu, da je splošno znana soodvisnost fundamentalnega in aplikativnega raziskovanja (čeprav ta zveza v družboslovju ni tako razvidna kot v naravoslovju), je treba poudariti naslednje: 1. pogoj za ukvarjanje z aplikativnim raziskovanjem je visoka teoretska kultura, zlasti poznavanje specialnih teorij, ki se nanašajo na predmet raziskovanja (npr.

teorija organizacije, teorija planiranja), 2. nujna je teorija globalne družbe oziroma analitični pregled nad funkcioniranjem institucionalnega sistema, poznavanje družbenih konfliktov, družbenih sprememb itd.

Kar se tiče samega »prenosa« teoretskega znanja v »prakso«, tu skoraj vedno prihaja do kratkega stika. Eno so znanstveni postulati, ki v določenih razmerah inhibirajo raziskovalca tako, da zapade v nekakšno »habitualno (vedenjsko) konfuzijo«, zlasti če se spušča v neznane in nepredvidljive situacije in ne ve, ali bi se oprl na postulate, ali prilagodil situaciji in mu ni jasno, kako bi izvedel »redukcijo kompleksnosti«, katere situacije in dogodke bi tematiziral in katerih ne.

Po drugi strani nastopi kognitivna »konfuzija« – nasproti kompleksnim, nestabilnim, konfliktnim, praktičnim razmeram se teorija večkrat izkaže kot fragmentarna, lokalna, dezorganizirana. To pride zlasti do izraza tedaj, ko raziskovalci nastopajo pri sprejemanju zakonov in družbenih reform kot strokovnjaki. Tu so instruktivne izkušnje norveškega sociologa,¹² ki je v zvezi s projektom oziroma reformo delovnega okolja povzel rezultate akcijskih in aplikativnih raziskav. Prišel je do ugotovitve, da je treba reforme in institucionalne spremembe pojmovati kot razvojni proces, ne pa kot zafiksiran, sankcioniran akt v smislu dokončnega elaboriranja standardov in predpisov. Sociološko raziskovanje namreč ravno zaradi fragmentarne in lokalne teorije razvija rešitve »spotoma«, korak za korakom. Obdeluje pa jih lahko s tem, da na mikro ravni spodbuja aktivnost zainteresiranih in s tem aktivira lokalne zmogljivosti. Na ta način se pokažejo negativnosti in pomanjkljivosti, s tem pa tudi možne alternative. Ta pristop je v bistvu kritika »policy science« in z njo povezane politično-administrativne strategije pri uvajanju in legalizaciji institucionalnih sprememb in reform.

Mislim, da je treba zaradi specifične narave družbene oziroma sociološke teorije vztrajati pri takih delnih, postopnih, to je eksperimentalnih rešitvah. Vprašanje pa je, kako le-te integrirati v celovitejši sistem. To je po eni strani spoznavni, po drugi pa politični problem.

¹² B. Gustavsson: Legal Administrative Reforms and The Role of Social Research, *Acta Sociologica*, št. 1/1980.

ANTON VRATUŠA

VI. zasedanje Konference ZN za trgovino in razvoj

Dosežki in perspektive

I

V zgodnjih jutranjih urah 3. julija 1983 se je z zamudo dveh dni končalo šesto zasedanje konference Združenih narodov za trgovino in razvoj (UNCTAD). Cele štiri tedne je trajala v prostornem Kongresnem centru Sava zamotana in razburljiva razprava o perečih težavah mednarodnih gospodarskih odnosov in o njihovem prihodnjem razvoju.

Narodi vsega sveta, predvsem pa v deželah v razvoju, so z velikimi upi pričakovali izid pogajanj. Bili so pod vtisom, da končno le dozoreva spoznanje, kakšna nevarnost preti človeštvu, če ne bo ustavljen negativni tok dogodkov v svetu. Zato so bili pripravljeni verjeti razlagam, da se večja pripravljenost za resna pogajanja v UNCTAD, najširši organizaciji v sistemu Združenih narodov za trgovino, surovine in financiranje razvoja. O tem so govorile številne in množične priprave, kakršnih še ni bilo v dvajsetletni zgodovini UNCTAD.

Kar pogledjmo: neuvrščene države so nasvoji VII. konferenci šefov držav ali vlad v New Delhiju marca meseca vsestransko analizirale položaj v svetu in postavile idejnopolitične osnove za nadaljnji boj pri vzpostavitvi nove mednarodne ekonomske ureditve ter za delovanje na VI. UNCTAD. Na teh temeljih so ministri zunanjih zadev Skupine 77 dežel v razvoju mesec dni kasneje sprejeli vrsto dokumentov in so jih vnaprej poslali razvitim državam Zahoda in Vzhoda kot predloge skupine za prihajajočo konferenco.

Zahodne države so bile pripravljene sodelovati v svojih regionalnih integracijah – OECD (Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj) in EGS (Evropska gospodarska skupnost) – in tudi na sestanku na vrhu sedmih najrazvitejših držav v Williamsburgu maja meseca. Sicer pa so bile močno zaposlene z nasprotji v svojem taboru in niso imele časa poglobljati se posebej v odnos Sever–Jug. Toda tega takrat niso hotele priznati. Hotele so, da svet ostane v svojih pričakovanjih. Vzhodnoevrop-

ske socialistične države so namenile več pozornosti predlogom z Juga našega planeta, kazalo pa je, da so se tudi one ukvarjale predvsem s seboj v svoji Skupnosti za vzajemno ekonomsko pomoč (SEV). Dajale so videz, da bodo o teh zadevah podrobneje razpravljale na napovedanem vrhunskem zasedanju SEV, ki pa ni bilo niti konec 1983.

Generalni sekretar UNCTAD je pripravil temeljito analizo in druga gradiva in jih pravočasno poslal udeležencem konference. Na posebnem zasedanju Sveta UNCTAD aprila meseca, ki je bilo posvečeno pripravam na VI. UNCTAD, so bila načelno rešena vsa bistvena organizacijska vprašanja.

Zaradi tega in tudi zaradi dolgega zastoja pri pripravi na začetek globalnih pogajanj v Združenih narodih so tudi posplošene izjave dobre volje vzbujale nado in boljšale vzdušje ob pripravi na konferenco.

Vse to je napovedalo, da se bo zasedanje lahko začelo brez resnejših ovir. Tako se je tudi zgodilo. Zasedanje je nenavadno hitro začelo z delom po dogovorjenem dnevnem redu. Tudi med glavno razpravo na zasedanju je bilo še naprej slišati izjave o pripravljenosti za sodelovanje pri obvladovanju skupnih težav.

Toda takoj ko se je konferenca spoprijela z bistvenimi vprašanji, je bilo jasno, da ni prave politične volje razvitih držav, da bi bilo doseženo soglasje, še večja je bila med delegati nelagodnost, ko so kljub izrednim prizadevanjem dežel v razvoju in podaljšanju zasedanja morali priznati, da konferenca ni opravila osnovne naloge: ni tvorno prispevala k obvladovanju najhujših težav in ni pripomogla k sporazumevanju, povezanemu z dolgoročnimi smotri boja za vzpostavljjanje nove mednarodne gospodarske ureditve.

Naravno je, da je bilo ob vsem tem zastavljeno vprašanje, kje so vzroki za tak obrat na konferenci; ali pa so morda bila predvidevanja nerealna? Konferenca je imela opraviti s preveč resnimi zadevami in delovala je v zelo zamotanih mednarodnih gospodarskih in političnih okoliščinah, da bi bilo mogoče hitro odgovoriti. Površnosti in enostranosti si ne bi smeli dovoliti, ker je od ocene VI. UNCTAD odvisna tudi nadaljnja akcija v boju za zastavljene smotre. Omalovaževanje resnosti ovir, ki jih bo treba tudi v bodoče premagovati, bi nedvomno prineslo nova razočaranja, pretirano poudarjanje nepremagljivosti tistih sil, ki branijo sedanjo nepravilno svetovno ureditev, pa bi ubijalo vero v sposobnost naprednih sil, da z ustrezno akcijo vendarle ponovno premaknejo stvari z mrtve točke oziroma da vzdržijo pritiske in počasi krepijo lastni položaj v boju za napredek.

Zato je koristno podrobneje si ogledati razpored sil in spopad interesov v sodobnem svetu, posebej še v povezavi s problematiko, ki je bila na dnevnem redu VI. UNCTAD, smotre in taktiko glavnih dejavnikov na konferenci, specifično težo dosežkov tega zasedanja posebno s stališča vprašanj, katerih reševanje je bistveno za ožitev svetovnega gospodarstva in za hitrejši razvoj držav v razvoju.

Priprave za VI. UNCTAD je treba presojati ob upoštevanju mednarodnih odnosov in ne samo gospodarskih. Kar pogledjmo: Politika s pozicije sile in delitve sveta na bloke in interesna področja povzroča vse globlje krize v raznih delih sveta. Konfrontacija vodečih držav blokovskih grupacij povzroča vse bolj zastrašujočo oborožitveno gonjo. Pritisk na neodvisne dežele se stalno stopnjuje. Svetovno gospodarstvo drsi še naprej v krizo, ta pa še posebej prizadeva dežele v razvoju.

Za šesto zasedanje UNCTAD so bile teme izbrane. Tako je bila dana možnost, da se zasedanje osredotoči na primarne proizvode (surovine), mednarodno trgovino, finančna in monetarna vprašanja ter na program za najmanj razvite dežele. Vsa preostala konkretna problematika, ki jo na zasedanjih UNCTAD redno obravnavajo, je bila zbrana v tako imenovani »košari vprašanj«. Ključna točka dnevnega reda, ki naj bi povezovala celotno problematiko, pa je bila »Svetovni ekonomski položaj s posebnim ozirom na razvoj«. Pri tej točki naj bi bila sprejeta posebna resolucija kot izhodišče usklajenega svežnja ukrepov za oživitev svetovnega gospodarstva in za hitrejši razvoj dežel v razvoju.

Zasnova konference je bila torej dobra. Temeljila je na predpostavki, da bo mogoča vzporedna akcija po dveh tirih. Razpravljali in pogajali naj bi se o konkretnih ukrepih za skupno akcijo uresničevanja dogovorjenih ciljev, posebej še v povezavi s protekcionizmom v svetovni trgovini, s surovinami in z nujnimi spremembami svetovnega finančnega in monetarnega sistema. V splošnejšem dokumentu pa naj bi opredelili osnovne smeri skupnih kratkoročnih in dolgoročnih aktivnosti, kolikor je mogoče povezanih z uresničevanjem ciljev Mednarodne razvojne strategije za tretje desetletje razvoja.

Na podlagi zasnove za VI. zasedanje UNCTAD so ministri za zunanje zadeve Skupine 77 dežel v razvoju na konferenci v Buenos Airesu pripravili predloge skupine za vse točke dnevnega reda.

S posebno resolucijo so izrazili priznanje VII. konferenci na vrhu neuvrščenih dežel in še posebej Ekonomski deklaraciji, ki so jo šefi držav ali vlad sprejeli ob tej priložnosti. Izrazili so »upanje, da bo gibanje neuvrščenosti tudi nadalje pozitivno prispevalo k formuliranju stališč dežel v razvoju na področju mednarodnih odnosov«.

Ministri so sprejeli tudi »Poslanico iz Buenos Airesa za dialog in konsenz«. V njej so obvestili svetovno javnost, da so na sestanku v Buenos Airesu postavili skupno diagnozo o trenutnem položaju in o prihodnjem razvoju svetovnega gospodarstva, da so opredelili strategijo za pogajanja na VI. UNCTAD in oblikovali svoja stališča »v obliki konkretnih predlogov za vprašanja, ki so na dnevnem redu Beograjske konference«. Poslanica posebno poudarja nujnost, da se v Beogradu izdela usklajen in tehten program akcije z namenom, da se oživi svetovno gospodarstvo in pospeši razvoj dežel v razvoju ter dogovori za skupno

politiko na medsebojno odvisnih področjih, kot so surovine, mednarodna trgovina, denar, finance in razvoj, ter opozarja na nevarnosti, ki jih lahko povzroči sedanja gospodarska kriza, saj lahko ogrozi tudi mednarodni mir in varnost. Poslanica vabi razvite države na posvetovanja in razgovore in predlaga, naj dajo svoje predloge, da bi bilo zasedanje v Beogradu plodovitejše. Bistvo predlogov iz Buenos Airesa je predsednik ministrske konference, argentinski minister za zunanje zadeve, še enkrat osebno razložil na izredni seji sveta UNCTAD, ki je bila posvečena pripravam na VI. zasedanje.

Namesto predlogov je zahodni tabor poskrbel za dobrohotne, toda površne komentarje, kako je baje pristop dežel v razvoju načeloma pravilen toda enostranski, ker iščejo vzroke za težave le drugod, ne pa tudi pri sebi; kako so baje njihovi predlogi preveč podrobno razčlenjeni, da bi lahko pripomogli k tvorni razpravi in pogajanjem na konferenci; kako so vključena tudi področja (npr. financiranje), o katerih je treba razpravljati v pristojnih organih (MMF, MB), ne pa na UNCTAD, in podobno. Odgovor, zakaj se ne lotijo tudi bistva, je bil, da pač morajo počakati na sestanek na vrhu sedmerice najrazvitejših v Williamsburgu. Po tem sestanku pa so zahodne razvite države – predvsem pod vplivom ZDA – svoje izgovore strnile v stališče, ki v bistvu pomeni, da ukrepi niso potrebni, ker bo oživitev zahodnega, zlasti ameriškega gospodarstva baje sama po sebi odgovorila na vrsto vprašanj in pospešila gospodarski razvoj tudi v DVR. Države SEV-a so to menjavo sporočil opazovale dokaj pasivno in brez posebnega poglobljanja.

To ni bilo dobro znamenje za uspeh zasedanja v Beogradu. Edini racionalen odgovor dežel v razvoju na tako ravnanje razvitega sveta je bilo: še odločneje nadaljevati na osnovah dokumentov iz New Delhija in iz Buenos Airesa. LR Kitajska je kot država v razvoju aktivno podprla program iz Buenos Airesa, kar je bila prava ohrabritev. LR Kitajska tudi na prejšnjih zasedanjih UNCTAD ni nasprotovala stališčem Skupine 77, tokrat pa je bila prvič aktivna. Med drugim je sodelovala kot opazovalka tudi na ministrski konferenci v Buenos Airesu.

III

Umestno je vprašanje, od kod tolika zadržanost razvitega sveta zaradi prejšnjih izrecnih izjav o pripravljenosti na dialog z neuvrščenimi in drugimi deželami v razvoju. Saj so države Juga že v New Delhiju in Buenos Airesu napredovale pri iskanju skupnega jezika z razvitimi državami. V mislih imam predvsem dejstvo, da so namesto prejšnje odločne zahteve za globalnimi pogajanjmi postavile zdaj na prvo mesto program kratkoročnih ukrepov, ki naj bi se realiziral z globalnimi pogajanjmi v OZN, kjer naj bi seveda reševali tudi dolgoročnejša vprašanja o spreminjanju sedanje mednarodne gospodarske ureditve.

Za lažje razumevanje bistva problemov je treba opozoriti na spremembe, ki so v sedemdesetih letih nastale pri mednarodnih gospodarskih odnosih, predvsem pa v odnosih med razvitim in nerazvitim delom sveta. Kljub temu da se pogloblja prepad med razvitimi in nerazvitimi državami, pa so nekatere dežele v razvoju – kakih 15 jih je – ob izrednih razvojnih prizadevanjih na osnovi lastne akumulacije, pa tudi ob dodatnih mednarodnih sredstvih, pri razvoju proizvodjalnih sil tako napredovale, da so z blagom široke potrošnje, posebej tekstilne, kovinske in elektronske industrije, postale konkurentne industriji razvitih držav, te pa so razvile vrsto carinskih in necarinskih ovir za tuje blago na svojem trgu. Pri tem so seveda imele pred očmi tudi vse večja nasprotja v svojem taboru. Tako so sprožile pravo trgovinsko vojno, kar je mednarodno trgovino močno prizadelo.

Mednarodna blagovna menjava zadnja leta stalno upada in si še ni opomogla. Najhuje so seveda prizadete dežele v razvoju, kajti njihova mlada nacionalna gospodarstva so zelo občutljiva za preobrate na mednarodnem trgu. V razvitih deželah se tako povečujeta subvencioniranje nekonkurenčnih vej gospodarstva in brezposelnost, v deželah v razvoju pa poleg stagnacije v razvoju nastajajo še resni socialni potresi in nemiri.

Tudi pri cenah so glavne žrtve dežele v razvoju. Znano je, da v nekaterih med njimi delež izvoza surovin presega celo 90% skupnega izvoza. Njihove cene pa so v preteklih dveh letih najnižje po drugi svetovni vojni. In tudi količinsko je njihov izvoz manjši, ker v razvitih državah ne upada le proizvodnja, ampak tudi investiranje v nove gospodarske dejavnosti. Razen tega razviti svet, posebej pa transnacionalna podjetja in drugi monopolisti na mednarodnem trgu uporabljajo vrsto drugih oblik za rušenje cen in razbijanje nacionalnega gospodarstva.

Pri denarnih tokovih je sorazmerno najhuje. Razvite zahodne države, posebej pa najmočnejše med njimi, so se zatele k izrazito deflacijski politiki, da bi zaustavile val inflacijskega gibanja, ki je bil zajel mednarodno gospodarstvo. Kot glavni ukrep predvsem ZDA uporabljajo politiko izredno visokih obresti in drsečega tečaja dolarja, ki povzroča gospodarsko stagnacijo in seveda brezposelnost. S tujim kapitalom, ki ga pritegnejo z visokimi obrestmi, poravnajo vse višje proračunske in trgovinske primanjkljaje in tudi skokovito naraščajoče izdatke za oboroževanje.

Dežele v razvoju so tako trikrat prizadete. Prvič, ker so se izredno povečali stroški za odplačevanje prej najetih posojil, drugič, ker so pogoji za nova posojila v rastočem nesorazmerju z njihovimi odplačilnimi zmogljivostmi, in tretjič, ker se zmanjšuje pritok sredstev na osnovi mednarodne solidarnosti. Poseben problem za dežele v razvoju so odnosi z zasebnimi bankami, ki so med konjunkturo razmeroma lahko dajala posojila. Sorazmerno s poglobljanjem krize v mednarodnem gospodarstvu pa najeta posojila zasebnih bank vse bolj delujejo kot mlinski kamen za vratom dežel v razvoju. Ne samo zato, ker so pogoji za odplačevanje

obveznosti tem bankam praviloma mnogo težji kot pogoji za vračanje državnih posojil, ampak tudi zato, ker so se zasebne banke zatele po pomoč k mednarodnim finančnim institucijam, posebno k Mednarodnemu monetarnemu skladu, ki postavlja deželam v razvoju kot pogoj za svojo podporo diktat velikega kapitala. Mednarodni kapital bi rad poleg tega z zadolženimi državami obračunaval posamično. Zato ga moti tudi navadno medsebojno obveščanje med dolžniki o pogojih za povrnitev dolgov; akcije za spreminjanje mednarodnega finančnega sistema in za demokratizacijo odločanja v obstoječih institucijah tega sistema pa preganja kot nelojalna in nedopustna dejanja.

IV

Vzroki za težave, ki so nastale že pri pripravah na VI. UNCTAD, imajo torej globoke družbenoekonomske korenine, neprimerno globlje, kot bi se dalo presoditi na osnovi površnih pripomb k dokumentom iz Buenos Airesa. Zato so težnje, ki so se pojavljale ob pripravah na VI. UNCTAD, vse bolj obremenjevale celotni tok zasedanja. Poleg tega je bil VI. UNCTAD bolj kot katerikoli prejšnje zasedanje Organizacije ZN za trgovino in razvoj pod pritiskom tako imenovanih ideoloških argumentov. Značilno je, da so predstavniki ZDA tako imenovane ideološke argumente večkrat tudi uporabili kot obrazložitev svojih stališč.

Ne bo pretirano, če rečemo, da pod vplivom stališč gospodarsko najmočnejše države Zahoda ni bilo pobud, o katerih so nekatere delegacije zahodnih razvitih držav razmišljale pred začetkom zasedanja. V najboljšem primeru so jih »spravile« za boljšo priložnost.

Vprašanja, pri katerih bi zasedanje moralo najti skupni jezik, da bi bilo sposobno kaj spremeniti vsaj na nekaterih področjih, so bila predvsem: kateri so vzroki za globoke mednarodne ekonomske depresije in kakšna je družbenoekonomska narava gospodarske krize; kakšna je specifična teža gospodarskega napredka v razvitih zahodnih državah, predvsem pa v ZDA; kaj je bistvo sodobnih družbenoekonomskih odnosov v svetu, posebej s stališča rastoče medsebojne odvisnosti; kateri ukrepi so potrebni za oživitev svetovnega gospodarstva in zagotovitev hitrejšega razvoja dežel v razvoju v interesu razvoja celotnega svetovnega gospodarstva.

Znano je, da razvite zahodne države ne sprejemajo ocene, po kateri je glavni vzrok za sedanjo svetovno ekonomsko krizo v nasprotju med razvojem proizvodnih sil in družbenoekonomskimi odnosi, v ustroju sodobnega mednarodnega gospodarstva ter v deflacijski politiki razvitih držav, ki zapira svetovni trg in neposredno zavira nemoten razvoj dežel v razvoju. Zato nasprotujejo vsaki globlji spremembi v sedanjem mednarodnem ekonomskem sistemu. Pri tem nekatere sicer dovoljujejo možnost za določena prilagajanja in dopolnjevanja obstoječega sistema, v ZDA pa zanikajo, da bi sploh imeli krizo. Trdijo, da so določeni pojavi recesije

zadnjih let v ameriškem gospodarstvu le odraz njihovega intenzivnega prilagajanja zahtevam tretje industrijske revolucije z množičnim uvajanjem mikroprocesorjev in robotike ter podobno. Značilno je, da vodilni v gospodarsko najmočnejših državah, ki so se nekoč odločno bojevali zoper »politizacijo strokovnih vprašanj«, zdaj vse bolj napadalno deželam v razvoju vsiljujejo svoj sistem in trdijo, da dežele v razvoju ne uspevajo, ker ne upoštevajo izkušenj »svobodnega sveta« oziroma privatnega tržnega gospodarstva. Postavljajo zahtevo, naj sprejmejo tuji kapital in naj razvijajo tak družbeni sistem, ki bo privlačen za zasebni kapital. Kot »dokaz« za svoje trditve radi navajajo tudi težave, s katerimi se danes srečujejo države, ki gradijo družbo na socialističnih osnovah.

Zaradi takih splošnih izhodišč delegacija ZDA na VI. UNCTAD ni bila pripravljena sprejeti stališča ogromne večine na zasedanju – v tej večini so bile tudi delegacije nekaterih razvitih zahodnih držav – da je osnovni pogoj za trajnejšo obnovo svetovnega gospodarstva – globalnost in skupni program političnih in ekonomskih akcij in ukrepov, pri katerih naj sodelujejo vse države, razvite in nerazvite. Namesto tega ponujajo politiko »lokomotive«, češ, omogočiti je treba, da se začne gospodarska obnova v razvitih zahodnih državah oziroma v središču svetovnega gospodarstva in blagodejne posledice se bodo avtomatično razširile tudi na ostali svet. Kot živ dokaz za to so že na zasedanju neumorno navajali prve znake gospodarskega napredka v ZDA in nekaterih drugih zahodnih držav. Pri tem jih ni prav nič motilo, da tudi v teh državah pri proizvodnem investiranju praktično ni nobenih sprememb, da se proračunski primanjkljaj povečuje, da se trgovinski deficit in tudi obrestne mere ne zmanjšujejo, da je izboljšanje razmer v zaposlovanju še daleč. Res je, pri boju za inflacijo so bili doseženi pomembni rezultati; vprašanje pa je, ali bo ta proces trajen, ko se spremeni sedanja rigorozna deflacijska politika in ko bo zmanjkalo sape prevrednotenemu dolarju.

V razpravi o bistvu mednarodnih gospodarskih odnosov prav tako ni bilo skupnih stališč. Idejo o medsebojni odvisnosti v sodobnem svetu so načelno sprejele tudi dežele v razvoju, toda pri tolmačenju bistva tega odnosa so ostale globoke razlike. Razviti so – razen nekaterih izjem – razlagali, da ta princip pomeni nujnost za medsebojno prilagajanje, seveda v povezavi z obstoječimi trgovinskimi, tehnološkimi in finančnimi prevladami razvitih. To stališče seveda ni sprejemljivo za tiste, ki so v mednarodnem gospodarskem sistemu zapostavljeni. Dežele v razvoju upravičeno zahtevajo, naj se najprej vzpostavi resnična enakopravnost. Dokler je ni, vlada volja močnejšega in razvitejšega, drugi pa so nujno v podrejenem položaju. Bistveno je, da bi odpravili razmere in politiko, ki povzročajo neenakopravnost med državami. Boj za emancipacijo dežel v razvoju torej ni v nasprotju z demokratičnim povezovanjem in z integracijskimi procesi v sodobnem svetu. To je prvi pogoj, da se tudi dežele v razvoju osamosvojijo, da bodo lahko enakopravno sodelovale v sodobnih tokovih mednarodnega povezovanja.

Z drugimi besedami, mednarodni ekonomski sistem je treba osvoboditi okovov prevlade in monopola peščice močnih, da bi lahko postal osnova za resnično demokratično povezovanje in pristno enakopravno sodelovanje v interesu vseh. Izhodišče za to pa je lahko le neodvisno narodno gospodarstvo, ki se razvija s pomočjo vseh gmotnih in ljudskih virov, ob ustreznih družbenih reformah, ki naj zagotovijo široko sodelovanje ljudskih množic pri urejanju družbenih poslov in povezovanju vseh dežel med seboj.

Ker razlik o vseh teh bistvenih vprašanjih na zasedanju ni bilo mogoče premostiti, je bilo nerealno pričakovati pomembnejše skupne pobude za ukrepe, ki naj bi spodbudili oživitev svetovnega gospodarstva in nujno obvladovanje težav, s katerimi se v neenakem boju spopadajo dežele v razvoju. Zato zasedanje tudi ni moglo preveč prispevati k ustvarjanju razmer za ustrezno pomoč mednarodne skupnosti prizadevanjem nevrščenih in drugih dežel v razvoju pri pospeševanju medsebojnega gospodarskega sodelovanja, ki je posebna oblika boja za krepitev njihove gospodarske samostojnosti in za napredek mednarodnega sodelovanja sploh.

Pokazalo se je torej, da ni dovolj samo spoznanje, da po starem ne gre več, in da nihče ni želel prevzeti odgovornosti za polom šestega zasedanja UNCTAD v Beogradu. Potrebna je predvsem politična volja za iskanje skupnega imenovalca pri prizadevanjih za spreminjanje sedanjih razmer v svetu.

Tudi če dežele v razvoju zavzemajo šele približno 11% svetovne industrijske proizvodnje, jih razvite države vse bolj obravnavajo kot tekmece v trgovini. Eden od elementov take politike je tudi težnja industrijsko razvitih držav h kategoriziranju dežel v razvoju. Po tem principu naj »novo industrializirane«, to se pravi sorazmerno razvitejše med deželami v razvoju, ne bi bile deležne obstoječih oblik mednarodnih preferencialov, torej naj ne bi imele ugodnejšega položaja na trgu industrijskih držav. Še več, te dežele – Jugoslavija je tudi med njimi – naj bi obenem z deželami v razvoju, izvoznici nafte, enako kot razvite države, sodelovale pri pretoku sredstev v korist manj razvitih držav in naj bi svoj trg odprle svobodnemu prodiranju blaga in kapitala iz razvitih držav. To bi pomenilo, da bi se pridobitve dežel v razvoju iz sedemdesetih let izničile za mnoge med njimi, mednarodne obveznosti razvitega sveta pa bi se zožile v bistvu le na dežele v razvoju, ki so dosegle do 300 \$ družbenega bruto proizvoda na prebivalca. Uresničitev teh zahtev razvitih držav bi pomenila resen udarec tudi programu akcije v boju za vzpostavljanje novega mednarodnega gospodarskega sistema. Zato Skupina 77 vse take poizkuse zavrača, pri tem pa sama v svojih vrstah že dalj časa sprejema določene ukrepe za pomoč najmanj razvitim državam med DVR, ki jih je po kriterijih OZN 36.

Šesto zasedanje UNCTAD torej ne bo ostalo v analih Organizacije združenih narodov kot konferenca, kjer so bili doseženi prodorni uspehi, kot sta na primer II. zasedanje v New Delhiju 1968. leta in IV. zasedanje v Nairobiju 1976. leta. Na II. zasedanju je bila sprejeta znana Splošna shema preferencialov kot koncesija razvitih držav o ugodnejšem položaju industrijskih in polindustrijskih izdelkov dežel v razvoju na tržiščih razvitih, 1976. pa je bil izdelan Integralni program za primarne proizvode in sprejet sporazum o ustanovitvi Skupnega sklada za primarne proizvode.

Zasnova VI. zasedanja UNCTAD je bila drugačna: razprave so bile obširne, osnovna pozornost pa je veljala trem ključnim tesno povezanim področjem: surovinam, mednarodni trgovini in financiranju razvoja. Po sedanjem razmerju sil, pa tudi po naravi problemov je na vseh treh področjih mogoče le postopno napredovanje. Medtem ko je bil v prej omenjenih dveh primerih pomemben predvsem napredek v količini, so zdaj pomembne predvsem spremembe v kakovosti.

Na zasedanju ni bilo mogoče sprejeti posebnega političnega dokumenta – Deklaracije o svetovnem gospodarskem položaju in pristopih k rešitvi tekoče krize, čeprav se je posebna delovna skupina – sestavljali so jo predstavniki vseh regionalnih skupin – predvsem zadnji teden dan in noč trudila, da bi izdelala besedilo, ki bi bilo sprejemljivo za vse. Zasedanje je sprejelo le poročilo predsednika te skupine, ki mu je bilo priključeno neusklajeno besedilo kot aneks. Sicer pa velja kot politični dokument zasedanja tudi sklepna beseda predsedujočega Lazarja Mojsova, zveznega sekretarja za zunanje zadeve Jugoslavije, ki je bila sprejeta s konsenzom. Toda to je bil minimum, ki ga je zasedanje v političnem pogledu moralo dati, sicer bi zares bilo v celoti neuspešno.

Pomembno je, da neusklajeni del besedila vsebuje predvsem stališča iz Deklaracije Skupine 77 in da – razen delegacije ZDA – stališče nobene delegacije ali regionalne skupine do njega ni bilo izrecno odklonilno. Tudi ne izjava, ki jo je dala delegacija Velike Britanije v imenu delegacij Japonske, Velike Britanije in ZR Nemčije. Ni se mogoče otresti vtisa, da je bil smisel te izjave tudi v tem, da bi se omilila osamljenost stališča ZDA, ki je bilo dejansko v očitnem nasprotju s splošnim razpoloženjem na zasedanju. Predstavnik Nemške demokratične republike je v imenu skupine D podprl stališča sestanka na vrhu neuvrščenih držav v New Delhiju in dokumente Skupine 77 in Buenos Airesa. Enako tudi predstavnik LR Kitajske.

Lahko torej ugotovimo, da VI. zasedanje UNCTAD v Beogradu sicer ni sprejelo končnega dokumenta, ki bi bil skupna politična osnova za nadaljnjo aktivnost UNCTAD in celotne svetovne organizacije v okviru Strategije ZN za razvoj, je pa vendarle opredelilo vrsto elementov za skupna izhodišča in sprejelo nekaj pomembnih sklepov, povezanih s surovinami, mednarodno trgovino, denarno-finančnim sistemom, najmanj

razvitih dežel in nekaterih območij iz »košare«. Vse to skupaj utegne biti pomembna osnova za prihodnje delovanje UNCTAD in tudi širše, če bo le politična volja, da se končno začne z obvladovanjem nakopičenih težav.

Izidi pogajanj o surovinah so predvsem sprejete resolucije o Skupnem skladu za primarne surovine, Integralnem programu za blagovne sporazume ter o kompenzatornem financiranju v primeru padca dohodkov od izvoza. Škoda, da se je pri resoluciji o kompenzatornem financiranju deset delegacij vzdržalo – med njimi 7 iz skupine D – delegacija ZDA pa jo je odbila. Bistvo je v tem, da je skupni sklad za surovine do VI. zasedanja ratificiralo le 54 držav s skupno 172 milijoni dolarjev prispevkov.

Za njegovo uveljavitev pa je potrebna ratifikacija najmanj 90 držav z $\frac{2}{3}$ neposrednih prispevkov, kar znaša 313 milijonov dolarjev. Zato resolucija predvsem poziva države članice, naj pohitijo z ratifikacijami.

Če bi ga ratificirale ZDA in države skupine D, bi se bistveno približali premostitvi težav. Odpor ZDA ima svoje korenine v splošno znanem odklonilnem stališču te države do multilateralnih blagovnih sporazumov, države skupine D pa ne želijo sodelovati s sredstvi v akcijah OZN, kjer med plačniki ne bi bile tudi Združene države Amerike. Druga možnost je ratifikacija evropske deseterice (EGS), saj je ta skupina danes najmočnejša gospodarska skupnost na svetu.

Pri uporabi Integralnega programa utegne precej pripomoči doseženi sporazum o upravičenosti sklepanja tako imenovanih začasnih sporazumov, ki naj bi v bodoče delovali kot obramba proti spekulantskemu zniževanju cen za surovine.

V mednarodni trgovini so predvsem štiri bistvena vprašanja: protekcionizem in strukturno prilagajanje, mednarodni trgovinski sistem, splošna shema preferencialov, storitve v mednarodni trgovini. Pogajanja o vsem tem so bila dolga in zapletena, ker so nekatere razvite države sprožile pravi napad na dosedanje pridobitve DVR. Med drugim so ponudile t. i. »odprt multilateralni trgovinski sistem«, po katerem naj bi razvitejše dežele v razvoju med drugim posebej prispevale k »liberalizaciji lastnih režimov uvoza«. To bi pomenilo izničenje ukrepov, ki vsaj nekoliko ščitijo dežele v razvoju pred napadalnostjo mednarodnega kapitala in svetovnih monopolov. Akcija v svojem bistvu pomeni vsiljevanje vsemu svetu prevlado najmočnejše gospodarske velesile na svetu pod parolo »svobodne trgovine«, ki pa jo močno kršijo tudi sami nosilci takih zasnov, kadar branijo svoje egoistične interese.

Da bi premagale koncentrični pritisk razvitih držav in prispevale k iskanju skupnih rešitev, so dežele v razvoju usmerile svojo dejavnost predvsem k naslednjemu: odpravi naj se protekcionizem v mednarodni trgovini; gospodarstvo razvitih držav naj se strukturno prilagodi razvoju dežel v razvoju; razvija naj se stabilnejši univerzalni sistem trgovine; naj se razvija in dosledno izvaja splošna shema preferencialov pri uvozu iz dežel v razvoju.

Šesto zasedanje UNCTAD torej ne bo ostalo v analih Organizacije združenih narodov kot konferenca, kjer so bili doseženi prodorni uspehi, kot sta na primer II. zasedanje v New Delhiju 1968. leta in IV. zasedanje v Nairobiju 1976. leta. Na II. zasedanju je bila sprejeta znana Splošna shema preferencialov kot koncesija razvitih držav o ugodnejšem položaju industrijskih in polindustrijskih izdelkov dežel v razvoju na tržiščih razvitih, 1976. pa je bil izdelan Integralni program za primarne proizvode in sprejet sporazum o ustanovitvi Skupnega sklada za primarne proizvode.

Zasnova VI. zasedanja UNCTAD je bila drugačna: razprave so bile obširne, osnovna pozornost pa je veljala trem ključnim tesno povezanim področjem: surovinam, mednarodni trgovini in financiranju razvoja. Po sedanjem razmerju sil, pa tudi po naravi problemov je na vseh treh področjih mogoče le postopno napredovanje. Medtem ko je bil v prej omenjenih dveh primerih pomemben predvsem napredek v količini, so zdaj pomembne predvsem spremembe v kakovosti.

Na zasedanju ni bilo mogoče sprejeti posebnega političnega dokumenta – Deklaracije o svetovnem gospodarskem položaju in pristopih k rešitvi tekoče krize, čeprav se je posebna delovna skupina – sestavljali so jo predstavniki vseh regionalnih skupin – predvsem zadnji teden dan in noč trudila, da bi izdelala besedilo, ki bi bilo sprejemljivo za vse. Zasedanje je sprejelo le poročilo predsednika te skupine, ki mu je bilo priključeno neusklajeno besedilo kot aneks. Sicer pa velja kot politični dokument zasedanja tudi sklepna beseda predsedujočega Lazarja Mojsova, zveznega sekretarja za zunanje zadeve Jugoslavije, ki je bila sprejeta s konsenzom. Toda to je bil minimum, ki ga je zasedanje v političnem pogledu moralo dati, sicer bi zares bilo v celoti neuspešno.

Pomembno je, da neusklajeni del besedila vsebuje predvsem stališča iz Deklaracije Skupine 77 in da – razen delegacije ZDA – stališče nobene delegacije ali regionalne skupine do njega ni bilo izrecno odklonilno. Tudi ne izjava, ki jo je dala delegacija Velike Britanije v imenu delegacij Japonske, Velike Britanije in ZR Nemčije. Ni se mogoče otresti vtisa, da je bil smisel te izjave tudi v tem, da bi se omilila osamljenost stališča ZDA, ki je bilo dejansko v očitnem nasprotju s splošnim razpoloženjem na zasedanju. Predstavniki Nemške demokratične republike je v imenu skupine D podprl stališča sestanka na vrhu neuvrščenih držav v New Delhiju in dokumente Skupine 77 in Buenos Airesa. Enako tudi predstavnik LR Kitajske.

Lahko torej ugotovimo, da VI. zasedanje UNCTAD v Beogradu sicer ni sprejelo končnega dokumenta, ki bi bil skupna politična osnova za nadaljnjo aktivnost UNCTAD in celotne svetovne organizacije v okviru Strategije ZN za razvoj, je pa vendarle opredelilo vrsto elementov za skupna izhodišča in sprejelo nekaj pomembnih sklepov, povezanih s surovinami, mednarodno trgovino, denarno-finančnim sistemom, najmanj

razvitih dežel in nekaterih območij iz »košare«. Vse to skupaj utegne biti pomembna osnova za prihodnje delovanje UNCTAD in tudi širše, če bo le politična volja, da se končno začne z obvladovanjem nakopičenih težav.

Izidi pogajanj o surovinah so predvsem sprejete resolucije o Skupnem skladu za primarne surovine, Integralnem programu za blagovne sporazume ter o kompenzatornem financiranju v primeru padca dohodkov od izvoza. Škoda, da se je pri resoluciji o kompenzatornem financiranju deset delegacij vzdržalo – med njimi 7 iz skupine D – delegacija ZDA pa jo je odbila. Bistvo je v tem, da je skupni sklad za surovine do VI. zasedanja ratificiralo le 54 držav s skupno 172 milijoni dolarjev prispevkov.

Za njegovo uveljavitev pa je potrebna ratifikacija najmanj 90 držav z $\frac{2}{3}$ neposrednih prispevkov, kar znaša 313 milijonov dolarjev. Zato resolucija predvsem poziva države članice, naj pohitijo z ratifikacijami.

Če bi ga ratificirale ZDA in države skupine D, bi se bistveno približali premostitvi težav. Odpor ZDA ima svoje korenine v splošno znanem odklonilnem stališču te države do multilateralnih blagovnih sporazumov, države skupine D pa ne želijo sodelovati s sredstvi v akcijah OZN, kjer med plačniki ne bi bile tudi Združene države Amerike. Druga možnost je ratifikacija evropske deseterice (EGS), saj je ta skupina danes najmočnejša gospodarska skupnost na svetu.

Pri uporabi Integralnega programa utegne precej pripomoči doseženi sporazum o upravičenosti sklepanja tako imenovanih začasnih sporazumov, ki naj bi v bodoče delovali kot obramba proti spekulantskemu zniževanju cen za surovine.

V mednarodni trgovini so predvsem štiri bistvena vprašanja: protekcionizem in strukturno prilagajanje, mednarodni trgovinski sistem, splošna shema preferencialov, storitve v mednarodni trgovini. Pogajanja o vsem tem so bila dolga in zapletena, ker so nekatere razvite države sprožile pravi napad na dosedanje pridobitve DVR. Med drugim so ponudile t. i. »odprt multilateralni trgovinski sistem«, po katerem naj bi razvitejše dežele v razvoju med drugim posebej prispevale k »liberalizaciji lastnih režimov uvoza«. To bi pomenilo izničenje ukrepov, ki vsaj nekoliko ščitijo dežele v razvoju pred napadalnostjo mednarodnega kapitala in svetovnih monopolov. Akcija v svojem bistvu pomeni vsiljevanje vsemu svetu prevlado najmočnejše gospodarske velesile na svetu pod parolo »svobodne trgovine«, ki pa jo močno kršijo tudi sami nosilci takih zasnov, kadar branijo svoje egoistične interese.

Da bi premagale koncentrični pritisk razvitih držav in prispevale k iskanju skupnih rešitev, so dežele v razvoju usmerile svojo dejavnost predvsem k naslednjemu: odpravi naj se protekcionizem v mednarodni trgovini; gospodarstvo razvitih držav naj se strukturno prilagodi razvoju dežel v razvoju; razvija naj se stabilnejši univerzalni sistem trgovine; naj se razvija in dosledno izvaja splošna shema preferencialov pri uvozu iz dežel v razvoju.

Doseženi kompromis pri teh osrednjih vprašanjih za oživitev svetovnega gospodarstva in pospešitev razvoja dežel v razvoju je izražen v resoluciji o mednarodni trgovini, ki je bila sprejeta s konsenzom – ob določeni zadržanosti predstavnika ZDA. Pomen te resolucije je predvsem v tem, da so razvite dežele odnehale vztrajati pri tem, naj dežele v razvoju sprejmejo nove obveznosti. S tem je okrepljena pogajalska pozicija dežel v razvoju. Dvoma pa ni, da bodo razvite države ob prvi priložnosti ponovile svojo akcijo.

Temeljna stališča dežel v razvoju in razvitih držav Zahoda so še vedno zelo oddaljena, prav tako stališča razvitih držav Vzhoda in Zahoda glede upravičenih zahtev skupine D, naj Zapad ukine ukrepe, ki diskriminirajo države SEV na tržišču zahodnih držav. Vsi udeleženci pa so se izrekli za nadaljevanje dialoga. To je dobro, toda prihodnja pogajanja ne bodo nič lažja. Zato je pomembno, da dežele v razvoju še naprej krepijo svojo akcijsko enotnost v boju proti protekcionizmu kakor tudi pri prizadevanjih za strukturne spremembe.

Pri finančnih in monetarnih vprašanjih so dežele v razvoju zahtevale predvsem časovno usklajene ukrepe za financiranje razvoja obenem s krepitvijo tokov javne pomoči deželam v razvoju, krepitvijo kapitalne osnove mednarodnih finančnih ustanov, povečanjem mednarodne likvidnosti z večjo načrtno porazdelitvijo posebnih pravic (SDR) in nujnih ukrepov za splošno olajšanje bremena dolgov mnogih dežel v razvoju.

Razlikam pri vseh bistvenih vprašanjih tega področja se je pridružilo še vprašanje razvitih držav Zahoda o pristojnosti UNCTAD, da se sploh ukvarja s finančnimi vprašanji, češ da bi morali o tem razpravljati v Mednarodnem monetarnem skladu in Mednarodni banki. Na koncu vroče razprave je bila vendarle s konsenzom sprejeta resolucija, ki med drugim poziva razvite države, naj ukrenejo vse potrebno, da se »do 1985. leta oziroma ne kasneje kot v drugi polovici tega desetletja doseže cilj za pretok sredstev v DVR na ravni 0,7% BDP oziroma 1% takoj ko bo to mogoče, naj se do leta 1985 podvoje tokovi uradne pomoči za razvoj (ODA) v odnosu na pretok v obdobju 1976–1980, v okviru novega programa pomoči najmanj razvitim deželam pa naj dosežejo izločanje sredstev v višini 0,15% BDP ali pa podvoje uradno pomoč za razvoj ODA najmanj razvitim deželam (NRD) do 1985 ali čimprej po tem«. Razen tega resolucija ponovno poudarja temeljne principe pri pomoči, med katerimi je tudi ponovljena zahteva, »naj bodo tokovi ODA postavljeni na trdne in stalne temelje in naj ne bodo z ničemer pogojevani«. Naj dodam, da so delegacije skupine D tudi ob tej priložnosti ponovno zatrjevale, da so oblike tehničnega sodelovanja in pomoči, ki jo socialistične države dajejo deželam v razvoju, višja in trdnjša oblika mednarodnega sodelovanja, kar vsekakor ni pospeševalo usklajevanja na osnovah univerzalnosti akcije.

Resolucija med drugim poziva, naj se nadaljuje proučevanje možnosti za 5%-no letno povečevanje programa posojil Mednarodne banke. Ni pa

bilo mogoče doseči sporazuma o zahtevi v dokumentu iz Buenos Airesa, naj banka opusti politiko gradacije, na osnovi katere se sorazmerno razvitejšim med državami v razvoju onemogočajo »alternativni viri dolgoročnega financiranja«. Vendar je bilo dogovorjeno, naj se ta merila banke začasno ne uporabljajo.

Ob zahtevi DVR, naj Mednarodni monetarni sklad razširi olajšave za kompenzacijsko financiranje izgube dohodka ob padcu cen surovin, je sprejet le poziv tej mednarodni finančni instituciji, naj hitro konča razpravo o teh olajšavah, češ da bi vsako bolj obvezujoče besedilo pomenilo mešanje v pristojnosti MMS.

Pri zunanjih dolgovi ni bilo posebnih sprememb, pa tudi večjih razprav ni bilo, kajti razvite zahodne države se niso bile pripravljene pogajati o bistvu teh vprašanj, dežele v razvoju pa tudi niso imele celovitih izhodišč. Poglavitni razlog je bil vsekakor akcija upnikov, da z največjimi dolžniki to rešujejo dvostransko. Sklic svetovne monetarne konference je bil še trši oreh in je ostal povsem na obrobju konference. Nova Zelandija in Francija sta le v glavni razpravi razložili svoja stališča. Sklep s sestanka na vrhu neuvrščenih dežel, naj se začno strokovne priprave za sklic konference ob univerzalni udeležbi, je bil sicer prisoten, toda nihče se ni posebej trudil, da bi bil sklic mednarodne monetarne konference omenjen tudi v dokumentih šestega UNCTAD. Deloma zato, ker so stališča do tega še zelo neusklajena, deloma pa zato, ker je večina menila, da čas in kraj nista ugodna za odločilno odmerjanje moči pri tem vprašanju.

Med temeljnimi vprašanji dnevnega reda je bila sorazmerno najugodnejša razprava o najmanj razvitih deželah. S konsenzom je bila sprejeta resolucija o izvedbi Novega bistvenega akcijskega programa za NRD v osemdesetih letih. Ta dokument sicer ne prinaša ničesar bistveno novega, njegov pomen pa je vsekakor v odločni in enotni zahtevi, naj se obveznosti na osnovi programa Pariške konference o najmanj razvitih deželah (1981) dosledno izvajajo in naj se dosedanja državna posojila najmanj razvitim deželam v razvoju spremene v darila.

Sprejeti sklepi o tem pravzaprav samo deloma zadovoljujejo predloge Skupine 77. Zato jih je treba jemati le kot osnovo za nadaljnjo akcijo za širše in celovitejše obvladovanje težav najmanj razvitih dežel.

Razen finančne pomoči je namreč potrebno sprožiti tudi druge ukrepe za krepitev gospodarstva teh držav, npr. razvijanje čimveč vej gospodarstva, trgovina, večja vključevanja mednarodnih institucij, vključno z MMS. Ne bo lahko, kajti razvite države ne želijo prevzemati nobenih novih obveznosti niti na tem področju. Vsekakor pa je pomembno, da LR Kitajska aktivno podpira program iz Buenos Airesa.

Kot rečeno, teme iz »košare« so bile uvrščene na dnevni red predvsem zato, da se pregleda, kako je z zadevami, in preveri, ali se sprejeti sklepi na teh področjih uresničujejo z namenom, da se sprejemajo programi bodočega dela. Tako se je tudi zgodilo. Le ponekod je bil dosežen tudi določen napredek, predvsem pri strategiji za tehnološko transformacijo

DVR. Sprejeta je bila zahteva DVR, naj se nadaljuje delo pri prenosu, uporabi in razvoju tehnologije na specifičnih področjih izjemnega pomena za DVR (živilska industrija, strojegradnja, energetika). Zagotovljeno je nadaljevanje pogajanj o kodeksu obnašanja pri prenosu tehnologije še pred koncem leta.

S konsenzom so sprejete resolucije o tehnologiji, pomorskem transportu, o otoških in celinskih državah in medsebojnem gospodarskem sodelovanju DVR.

Kot je bilo pričakovati, je bila resolucija o pomoči narodnoosvobodilnim gibanjem sprejeta z glasovanjem, ker so tej resoluciji nasprotovale predvsem ZDA.

Vprašanje, ki se nanaša na trgovino med državami različnih družbenih sistemov, ni bilo usklajeno in so ga odložili v nadaljnjo razpravo na Svetu UNCTAD. Ravno tako so bili Svetu UNCTAD priporočeni predlogi iz Buenos Airesa, povezani z institucionalnimi vprašanji. Smisel predlogov Skupine 77, povezanih z institucionalnimi vprašanji, je bil predvsem, da bi se zavarovali pred akcijami za zoževanje področja dela in odločanja UNCTAD, in da bi v organizaciji zagotovili ustanovitev svetovalnega telesa za spremljanje mednarodnega gospodarskega položaja in uresničevanje sklepov zasedanja.

VI

Šesto zasedanje UNCTAD je samo majhen korak na strmi poti boja za premagovanje perečih težav mednarodne trgovine in razvoja ter za spreminjanje obstoječih neenakopravnih mednarodnih ekonomskih odnosov. Ob danem razmerju sil je kljub vedno večji medsebojni odvisnosti v svetu nerealno pričakovati skokovite prodore ali spremembe.

Pomembni so realizacija sklepov in ukrepov VI. UNCTAD, odnosi sil v svetu in sploh družbenozgodovinske razmere, v katerih poteka akcija. Predvsem zaradi materialnih obveznosti za pospeševanje razvoja razvite države niso hotele sprejeti nobenih časovnih določil, še manj pa prevzeti kakršnegakoli širjenja teh obveznosti. Veliko sklepov v bistvu ne prinaša nič novega in pomeni često le poboljšanje besedil, sprejetih že na predhodnih zasedanjih. Sklepi, sprejeti z glasovanjem, imajo le moralno moč. Vloga UNCTAD je načelno sicer okrepljena, ni pa okrepljeno tudi materialna osnova za njegovo delovanje. Pogajalski položaj držav v razvoju je manj ugoden kot pred nekaj leti in ni pričakovati, da bi se kmalu popravil. Boj na šestem zasedanju UNCTAD je sicer ponovno potrdil njihovo voljo in sposobnost za enoten nastop. Ni dvoma, da jih čakajo nove preizkušnje in kos jim bodo samo, če bo njihov program akcije dosledno izhajal iz skupnih interesov in če mu bo tudi v praksi temeljno izhodišče naslanjanje na lastne sile in pospeševanje medsebojnega sodelovanja dežel v razvoju, to se pravi krepitev ekonomske in

politične neodvisnosti vsake države in njene usposobljenosti, da nastopa kot samostojni mednarodni dejavnik.

Pomembni sta predvsem dve odliki šestega UNCTAD. Prva je njegova usmerjenost h krepitvi dejavnosti, ki prispevajo k nacionalni neodvisnosti dežel v razvoju in druga – poudarjanje politike skupnega naslanjanja na lastne sile. S tega stališča je posebej pomemben napredek pri stališčih do pospeševanja ekonomskega in tehničnega sodelovanja med deželami v razvoju in organizirane strokovne pomoči generalnega sekretarja pri uresničevanju takega programa. Seveda bo to odvisno predvsem od dejavnosti samih dežel v razvoju in od njihove gospodarske politike, to se pravi od tega, koliko bodo s svojo politiko omogočale tako medsebojno sodelovanje.

Dežele v razvoju so upravičene do strokovne pomoči UNCTAD. Toda že na prvem sestanku sveta UNCTAD, komaj tri mesece po Beogradu, so se ponovila nasprotovanja taki praksi razvitih zahodnih držav, predvsem ZDA, češ, da bi bilo zavzemanje sekretariata za koristi ene skupine držav članic v nasprotju z univerzalnostjo organizacije. Nihče ne trdi, da bi bil UNCTAD organizacija za dežele v razvoju. To je organizacija v sistemu Združenih narodov za trgovino in razvoj in naj se tako tudi razvija ter deli odgovornost z drugimi organizacijami na tem področju, predvsem pa z GATT, MMF in MB. Toda pomoč strokovne službe UNCTAD, se pravi njegovega generalnega sekretariata deželam v razvoju pri njihovih prizadevanjih za poglobljanje medsebojnega gospodarskega sodelovanja, bi bila le potrdilo, da so tudi razvite države resno mislile, ko so v Generalni skupščini OZN glasovale za resolucijo, ki priporoča državam članicam, naj podpirajo pospeševanje sodelovanja med deželami v razvoju in naj ne počenjajo ničesar, kar bi oteževalo ta prizadevanja. Razen tega pa bi bil uspeh takega sodelovanja v neposrednem interesu samih razvitih držav, saj bi krepil gospodarsko moč dežel v razvoju in tako širil tržišče za izdelke iz razvitih držav.

Skupina 77 dežel v razvoju ima torej vso pravico, da vztraja pri svoji zahtevi. Hkrati pa je prav, da s konkretnimi pobudami širijo in utrjujejo temelje medsebojnega gospodarskega in drugega sodelovanja in delovanja v vseh organizacijah sistema OZN, kajti samo s trobentanjem okrog trdnjave Jerihona ne bi bilo mogoče načeti zidovja, s katerim razviti svet skuša podaljšati vek svojih prednosti v sedanjem mednarodnem gospodarskem sistemu.

Drugi dejavnik, ki omejuje sodelovanje med deželami v razvoju, utegne biti njihova lastna gospodarska politika. Razumljivo je in naravno, da dežele v razvoju ščitijo svoje še nerazvito narodno gospodarstvo pred vdori neprimerno močnejšega gospodarstva razvitih držav. Toda pri medsebojnih odnosih dežel v razvoju bi moralo biti več prožnosti, sicer jih bo razviti svet s svojo tehnološko, trgovsko in denarno premočjo drugo za drugo še bolj podredil svojim interesom.

Tretji omejevalni dejavnik je objektivni položaj dežel v razvoju: vsem manjkajo devize za morebitno medsebojno kreditiranje ali pa za uvoz opreme in tehnologije iz razvitega sveta. V sedanjih razmerah je težko pričakovati, da bi se kmalu dokopale do potrebnih deviz. Dežele v razvoju nekaterih izdelkov skoraj ne morejo prodajati na trgu razvitih zahodnih držav zaradi protekcionizma. Mednarodni denarni sklad zaradi uravnoveženja plačilne bilance dežel v razvoju omejuje njihov uvoz, namesto da bi jim pomagal pri izvozu. Politika visokih obresti na posojila tudi onemogoča oziroma izredno otežuje najemanje tujih posojil, saj nekatere dežele v razvoju komaj odplačujejo le obresti za prejšnja posojila.

V takih razmerah se vse resneje razmišlja o posebnih multilateralnih bančnih in drugih dogovorih na klirinški osnovi med deželami v razvoju, ki naj bi omogočili medsebojno gospodarsko sodelovanje tudi brez konvertibilnih plačilnih sredstev. To je zamotana operacija; zahteva čvrste medsebojne obveznosti, določeno stabilnost in dolgoročnost. Zato zahteva dalj časa, medsebojno zaupanje in skupno zaščito pred zunanji udari.

Neuvrščene in druge dežele v razvoju niso neoborožene za napredovanje v tej smeri. V mislih imam predvsem nekatere njihove lastne in tudi druge dokumente in sklepe. Na prvem mestu so vsekakor deklaracije in drugi dokumenti gibanja neuvrščenosti, na drugem pa skupna izhodišča iz Arushe in Buenos Airesa. Ti dokumenti delujejo kot temeljni kašipot za nadaljevanje organiziranih skupnih prizadevanj. Pomemben je tudi program akcije iz Caracasa (1981), ki lahko preraste v učinkovit inštrumentarij nerazvitega sveta ob prizadevanjih, da postopoma spreminja v akcije ideje, ki so dozorevale dvajset let in še več. Vsestranska analiza in ocena doseženega na letnih zasedanjih Medvladne konference za kontrolo in koordinacijo izvrševanja programa iz Caracasa lahko postane učinkovit pripomoček za širjenje in utrjevanje podlage strategije razvoja. Posebno pozornost zasluži širša uporaba Tripartitnega sporazuma o sodelovanju med Indijo, Jugoslavijo in Egiptom, ki je odprt tudi za tretje dežele v razvoju. In končno, tu so dokumenti VI. UNCTAD, ki so kljub svojemu skromnemu uspehu vendarle osnova za nove pobude.

Povezovanje kratkoročnih in dolgoročnih vidikov problema, obnova svetovnega gospodarstva ter uresničevanje smotrov novega mednarodnega ekonomskega sistema ostane vsekakor tudi v bodoče temeljna strateška naravnost neuvrščenih in drugih dežel v razvoju in potreba celotnega svetovnega gospodarstva. Zato morajo tudi v nadaljnji akciji ostati kot izhodišča skupni interesi razvoja, miru in varnosti, vključno z bojem za zmanjšanje nesmiselne oborožitvene tekme.

Jasno je, da poglobljanje krize zaupanja in nadaljevanje blokovske konfrontacije ne more pozitivno vplivati na prizadevanja za obvladovanje akutnih težav v svetovni gospodarski krizi in njenih izredno težkih posledic, predvsem za dežele v razvoju.

Na drugi strani poglobljanje prepada med razvitimi in nerazvitimi spodbokpava tudi možnosti za ustalitev miru in varnosti na svetu.

VII

Jugoslavija je v prvih vrstah boja za odpravo vzrokov svetovne gospodarske krize ter za oživitev mednarodnega gospodarstva in hitrejši razvoj dežel v razvoju. To je v interesu njenega lastnega razvoja in vsestranskega povezovanja s svetom na temeljih enakopravnosti in medsebojnega spoštovanja interesov. Tako je spomladi 1982 na soglasni predlog nerazvitih in razvitih dežel, članic UNCTAD prevzela odgovornost, da se šesto zasedanje Organizacije ZN za trgovino in razvoj organizira v Beogradu. Za priprave je bilo na razpolago manj kot leto dni časa. Zato je bilo treba takoj začeti z delom in zagotoviti tudi sredstva.

Zvezni izvršni svet je jeseni 1982 imenoval odbor za pripravo in potek konference in izvršni sekretariat. Odbor je imel dve delovni skupini, eno za politične in drugo za organizacijsko finančne priprave. Po devetih mesecih naporenega dela je bilo vse nared, sodelovalo pa je nekaj desetih strokovnjakov, od finančnikov, ekonomistov, pravnikov, diplomatov do organizacijskih tehnikov.

Lahko rečemo, da je bila naloga uspešno opravljena in da se je naložba politično in tudi gospodarsko splačala. Tako je Jugoslavija kot neuvrščeni mednarodni dejavnik pomembno prispevala k skupnim prizadevanjem. Tisočem udeležencev na zasedanju so bili zagotovljene ugodne delovne razmere in prijetno bivanje. Vrsta domačih kadrov, predvsem mladih, je imela možnost preizkusiti svoje znanje in uriti sposobnosti bodisi pri organiziranju in skrbi za konference in delegacije – bodisi v jugoslovanski delegaciji na konferenci ali pa ob neposrednih srečanjih jugoslovanskih organizacij združenega dela z zainteresiranimi predstavniki držav, ki so sodelovale na zasedanju. Tako so bili navezani pomembni stiki za gospodarsko in tehnično sodelovanje posebej z deželami v razvoju. Tudi finančni izid konference ni nepomemben. Računajo, da se je skupni devizni priliv približal štirim milijonom dolarjev, kar presega državne izdatke za to konferenco.

Ne bo pretirano, če rečemo, da sta bili neuvrščena Jugoslavija in njena dosledna politika prijateljskega sodelovanja na načelu enakopravnosti med odločilnimi dejavniki, ki so prispevali, da se je kljub izredno težkim mednarodnim razmeram na konferenci razpravljalo strpno in z medsebojnim upoštevanjem tudi o vprašanjih, kjer so globoka nasprotja. Ob širokem sodelovanju združenega dela, državnih, družbenopolitičnih in strokovnih organov proizvodnih in znanstvenih in organizacij združenega dela je VI. zasedanje UNCTAD samo po sebi zgovoren primer za podružbljanje jugoslovanske zunanje politike. Pomembno je, da tako ostane tudi pri uresničevanju sklepov zasedanja. Le tako bodo izkušnje šestega UNCTAD lahko pomagala tudi pri nadaljnjih prizadevanjih Jugos-

slavije za razvoj narodnega gospodarstva, za utrditev lastnega mednarodnega položaja in v skupnih prizadevanjih za spreminjanje sodobnega mednarodnega gospodarskega sistema.

Interesi lastnega svobodnega razvoja, uravnovešenega mednarodnega ekonomskega sodelovanja in aktivne udeležnosti – v mejah lastnih možnosti – v mednarodnih odnosih nalagajo razvijanje akcije v več smereh, ob dvostranskem in večstranskem sodelovanju, od trgovine, proizvodnega, znanstvenega in tehničnega sodelovanja pa do skupnih vlaganj.

Dvostransko sodelovanje z državami različnih razvojnih stopenj in raznih družbenih sistemov in skupno nastopanje v tretjih deželah dajeta jugoslovanskemu gospodarstvu in znanosti izredne priložnosti za preverjanje lastnih zmogljivosti in kvalitete z mednarodnimi merili. Doseženi so pomembni uspehi, kažejo pa se tudi praznine in slabosti.

V novejšem času je pogosto nekritično sprejemanje celo postopkov in tehnologije industrijskega razvitega sveta, ki bi jih zmogli sami. Za tuja posojila sta se množično kupovali tuja oprema in tehnologija pretežno za domačo potrošnjo, namesto za izvoz, domači strokovnjaki pa odhajajo v svet s trebuhom za kruhom.

Uporaba tuje tehnologije je bila pomemben dejavnik pri našem dosedanjem razvoju. Ne smemo pa pri tem pozabiti poglobitnega smotra: prenost tuje tehnologije mora prispevati k hitrejšemu razvoju lastne znanosti in tehnologije ter kadrov in za hitrejše povezovanje Jugoslavije z mednarodnim tržiščem. V nasprotnem primeru bi se prej poglobljala naša odvisnost od razvitega sveta, kot pa krepila gospodarska razvojna osnova proizvodjalnih sil in nacionalne neodvisnosti.

Pri nas smo do dežel v razvoju često preveč samozadovoljni in podcenjujemo zmožnosti drugih dežel v razvoju. To ovira sodelovanje z drugimi deželami v razvoju in otežuje medsebojno sodelovanje. Posledica je nadaljevanje ali pa celo poglobljanje skupne tehnološke in druge odvisnosti od razvitih držav. Niso le možnosti za zagotovitev več surovin iz drugih dežel v razvoju in večje zaposlovanje naših delavcev gradbeništva v teh državah. Vse več je tudi možnosti za industrijsko kooperacijo in tehnično sodelovanje vse do skupnega vlaganja posebno v energetiki in pri pridobivanju hrane, vključno s pomorskim ribolovom, predvsem za vzpostavitev pomorske ekonomske cone na osnovi nove konvencije o pomorskem pravu.

O bodočnosti naših gospodarskih odnosov z državami SEV s stališča VI. UNCTAD ni kaj posebnega pripomniti. Pri jugoslovanskih mednarodnih ekonomskih odnosih s svetom pa je sodelovanje z državami SEV vzporedno z odnosi z EGS izredno pomembno.

V sosednjih in mediteranskih državah so velike možnosti za boljše koriščenje jugoslovanskega sredozemskega in tranzitnega geografskega položaja med razvitim in nerazvitim, evropskim in neevropskim gospodarskim prostorom kakor tudi med Orientom in Zahodom.

Lahko bi rekli, da ima v tem pogledu jugoslovanska razvojna politika premalo planskih prvin za načrtovano in zavestno koriščenje naravnih prednosti tranzitne in pomorske države.

Jugoslovanska politika odprtih meja in dobrega sosedstva, ki je eden temeljev politike neuvrščenosti, ne bo mogla povsem zaživeti, če ne bo razvijala sodelovanja preko meja na vseh področjih, od ekonomskega in političnega do kulturnega in znanstvenega. Le tako bo mogoče širiti osnovo skupnih interesov delovnega ljudstva in narodov sosednjih držav.

Uresničevanje skupnih interesov pa pomeni utrjevanje in poglobljanje vezi medsebojnega zaupanja, vzajemnosti in solidarnosti. Socialistično samoupravljanje in politika neuvrščanja Jugoslavije sta temelj, na katerem je mogoče snovati pobude za sodelovanje z vsemi sosedi, ne glede na razlike v družbenih sistemih in na različnost mednarodnega političnega položaja, posebej če upoštevamo, da bi v sodelovanju s sosedi lažje premagovali razne omejitve na tržišču evropskih gospodarskih skupnosti. Le tako bodo tudi jugoslovanske narodnostne skupnosti v sosednjih državah lahko povsem delovale kot most prijateljstva in iskrenega sodelovanja med sosednjimi državami in tudi širše.

Posebno pozornost zaslužijo sodelovanje v Združenih narodih in drugih mednarodnih organizacijah ter načrtna poraba bogastva oblik večstranskega sodelovanja. Predvsem zato, ker je multilateralno sodelovanje, posebej še ekonomsko, pod naraščajočim vplivom svetovne gospodarske in politične krize in blokvske konfrontacije in tudi nekaterih visoko razvitih držav. Popuščanje prizadevanjem, da bi večstransko sodelovanje izločili iz svetovne organizacije in ga podredili interesom ene ali druge velesile oziroma skupine držav, bi zelo slabo vplivalo ne le na bodočnost ZN, ampak na mednarodno sodelovanje v celoti.

Zato je nujno, da Jugoslavija skupaj z neuvrščenimi in drugimi državami odločno nadaljuje z večstranskim mednarodnim sodelovanjem. Razvite zahodne države tudi po šestem zasedanju UNCTAD ne kažejo volje za resna pogajanja, kar ne pomeni, da je za to kriv UNCTAD. Točno je, da so posebno nekatere razvite zahodne države od vsega začetka nenaklonjene UNCTAD in ga svetu predstavljajo kot organizacijo »terorja večine«. Z vso silo si prizadevajo, da bi pogajanja o bistvenih vprašanjih mednarodne trgovine in financ vrnile v organizacije, kjer prevladuje manjšina – njihovemu besednjaku bi bolje odgovarjal izraz »teror manjšine«, v GATT in v Mednarodni monetarni sklad. Medsebojna povezanost in soodvisnost trgovine, surovin in financiranje razvoja pa prepričljivo dokazujeta, da pot k napredku vodi preko vseh organizacij in institucij sistema Združenih narodov, vključno s specializiranimi agencijami – kot so FAO, ILO, UNESCO in druge – seveda ob večji medsebojni povezanosti njihovega delovanja.

Če s tega stališča pogledamo naloge, ki tudi za Jugoslavijo izhajajo iz VI. UNCTAD in sploh z delovnega področja UNCTAD, dobimo zelo pestro panoramo.

V mislih imam predvsem trgovino, razvoj in finance, ne da bi podcenjeval katerekoli druge dejavnosti UNCTAD. Te so tako medsebojno povezane, da jih ni mogoče ločeno obravnavati. Mednarodni gospodarski odnosi vse jasneje potrjujejo njihovo vzajemno povezanost in soodvisnost. Temu primerna naj bo tudi akcija za odpravo vzrokov sedanje mednarodne gospodarske krize. Pri surovinah je ključ pospešitev uresničevanja integralnega programa. Odločujočega pomena so nujna pospešitev ratifikacije Skupnega sklada za primarne proizvode; hitrejša sklepanje sporazumov za surovine, ukrepi za ustalitev cen in predelavo surovin v deželah v razvoju, vključno z diverzifikacijo gospodarstva v deželah v razvoju.

V svetovni trgovini je nujno nadaljevanje odločne akcije za izvoz industrijskega in polpredelanega blaga iz dežel v razvoju pod ugodnejšimi pogoji, da bi se povečala njihova sposobnost za uvoz investicijskega in drugega blaga iz razvitih držav, kar bi gotovo prispevalo k oživitvi zaposlovanja v razvitem svetu in k večjemu uvozu iz dežel v razvoju.

V denarništvu gre predvsem za zagotovitev povečanja sredstev za razvoj: iz Mednarodnega monetarnega sklada, Mednarodne banke in Mednarodne razvojne agencije (IDA); povečanja solidarnostnih sredstev iz BNP razvitih držav z ustreznimi ukrepi, da bi čimprej dosegli cilj v višini 0,70% BNP, od česar 0,15% za najmanj razvite dežele.

Tako naj deluje akcija za povečanje specialne pravice črpanja DVR v MMF, kompenzatorno financiranje, zmanjševanje višine obresti, vzpostavitve realne vrednosti dolarja, pretvorba kratkoročnih dolgov v dolgoročne, jamstvo izvoznih posojil DRV in podobno.

Vse to naj prispeva, da se zaustavi paradoksalnost – odliv ne samo kadrov, ampak tudi sredstev iz dežel v razvoju v razvite, kar še posebej spodbkopava gospodarstvo nerazvitih dežel.

Pri tem so izredno pomembna prizadevanja za vzpostavitev Banke dežel v razvoju. Neuvrščene dežele so si začele že pred desetimi leti na konferenci šefov držav ali vlad v Alžiru prizadevati, da bi uresničile to idejo, na sestanku na vrhu v New Delhiju pa je dobila realnejše oblike – hkrati s sklepom, naj se začnejo strokovne priprave za sklic Mednarodne konference o denarju in financah.

Nujna je tudi akcija za lajšanje bremena dolgov in pogojev, s katerimi mednarodni kapital še posebej ogroža dežele v razvoju – dolžnice.

Vsak napredek pri tem bi olajšal pogajanja tudi na drugih področjih UNCTAD, posebej še pri premagovanju težav najmanj razvitih med deželami v razvoju.

RADO GENORIO

UDK 323.1:354(71)

Kanadski federalizem in nacionalno vprašanje

Kanada je po svoji državni ureditvi federalna država,¹ v kateri se glavne osi socialno-ekonomske, politične in etnične diferenciacije pokrivajo s teritorialnimi linijami. Njene bistvene komponente so relativno specializirane regionalne ekonomije z različno stopnjo razvoja in prosperitete ter koncentracija velikega dela prebivalstva v eni od dveh zgodovinsko pomembnih provinc. Na podlagi te teritorialne partikularnosti včasih celo najbolj integralen del nacionalne organiziranosti zaostaja za konglomeratom posameznih regionalnih interesov.

Konfederacija kot politični izraz kanadske zvezne države je v svoji relativno kratki zgodovini trpela zaradi napadov različne socialne, ekonomske in politične vsebine, do katerih je prihajalo znotraj države same: nemalokrat so na federalni ustroj in na notranje probleme vplivali tudi eksterni dejavniki – slednji predvsem v obliki tujih investicij in odlokov britanske krone.² Namen pričujočega prispevka je osvetliti nacionalno problematiko, ki je v kanadski federalni politiki vseskozi igrala pomembno vlogo in po svoje prispevala k njenemu sedanjemu ustroju. Da bi tako pomemben dejavnik kanadske stvarnosti razumeli v celoti, je potrebno najprej na kratko poseči v njeno preteklost – v način poselitve in priseljevanje dveh temeljnih etnokulturnih skupnosti: angleške in francoske.

Med državami »Novega sveta« je Kanada po svoji družbenopolitični ureditvi in odnosu do britanske krone še najbolj podobna Avstraliji, vendar pa jo zaradi specifičnega družbenega razvoja (ki je povezan s priseljevanjem Francozov iz Normandije in drugih območij zahodne Francije) od prvih odkritij v začetku 17. stoletja pa do danes le težko v celoti primerjamo z drugimi čezmorskimi državami. Po površini je med največjimi državami na svetu, saj ne zaostaja veliko za Sovjetsko zvezo; po številu prebivalstva jo lahko postavimo ob bok srednjevelikim državam, medtem ko je po gostoti prebivalstva med državami, ki jih najdemo

¹ Pričujoči prispevek je nekoliko skrajšana in prirejena verzija naloge, ki je nastala v okviru podiplomskega študija.

² Konfederacija je pomenila v času izglasovanja prve kanadske ustave (The British North America Act) federalno državo z večjimi pristojnostmi centralne (federalne) vlade!

prav na repu demografske lestvice. Prav v vrhu svetovne lestvice je tudi po pestri etnični strukturi prebivalstva. Ne glede na omenjene značilnosti lahko njen razvoj v zadnjih dveh stoletjih primerjamo z eksponentno krivuljo. V sodobnem svetu kljub temu še vedno velja za deželo neslutelnih razvojnih možnosti.

I

Prvih 150 let po odkritju lahko spravimo v okvir zgodovine »francoske« Kanade (mišljeno je obdobje po letu 1600). V tem času se je v Kanado oziroma na njeno današnje ozemlje priselilo okrog 10.000 Francozov. Poselili so predvsem območje Atlantskih provinc (njihovi potomci v tem območju so znani kot Akadijci), Ontaria in Quebeca (znani kot Frankofoni). Ob podpisu tako imenovane »Treaty of Paris« med Angleži in Francozi leta 1763 je bilo v Kanadi že okrog 65.000 Francozov. Istočasno pa se je v deželi nahajalo tudi okrog 20.000 angleško govorečih prebivalcev, medtem ko število Indijancev po vsej verjetnosti ni preseglo 200.000.³ Zaradi angleške osvojitve manj znane francoske kolonije se francosko prebivalstvo s priseljivanjem ni več številčno krepilo. Po besedah voditelja partije Quebeca (Parti Quebecois), ki je leta 1976 prišla na oblast v tej provinci, Rénéja Levesqueja, se je teh nekaj tisoč Francozov in njihovih potomcev vztrajno borilo za svoj obstoj več kot dve stoletji, njihova navzočnost in duh v britanski formi pa sta se ohranila vse do danes.⁴ Število angleško govorečih priseljencev se je močno povečalo po sprejemu Deklaracije o neodvisnosti Združenih držav Amerike. Takrat se je v Kanado iz sosednje države priselilo okrog 30.000 »lojalistov«, zvestih britanski kroni. Kmalu zatem je sledila zakonska razmejitev med francosko ali Spodnjo Kanado in angleško ali Zgornjo Kanado. Do prve formalne združitve obeh delov pa je prišlo leta 1840.

V začetku 19. stoletja je že opaziti vse večji priliv prebivalstva iz Velike Britanije. Priseljevanje je postalo važna skrb kolonialne uprave in britanske vlade, ki je temu pojavu sprva sicer ugovarjala, pozneje pa je videla v njem zmanjšanje bede, nezaposlenosti in splošne obubožanosti. Tako se je v obdobju 1815–1840 priselilo v Kanado krog 500.000 Britancev; ob združitvi kolonij v konfederacijo leta 1867 je njihovo število že krepko preseglo milijon. V času prvega uradnega popisa prebivalstva leta 1871 je imela Kanada že 3,689.257 prebivalcev.⁵ Precejšnje število prišlekov se je kasneje preselilo v Združene države Amerike, še posebej v času ekspanzije ameriškega Zahoda. Ob koncu prejšnjega stoletja so se začeli priseljevati tudi pripadniki drugih zahodnoevropskih in južnoevropskih narodov. Etnična struktura priseljencev se je postop-

³ J. Overbeek, *Population and Canadian Society*, Toronto 1980, str. 10.

⁴ R. Levesque, *For an Independent Quebec*, v. *Canadian Federalism: Myth or Reality*, Toronto 1977, str. 483.

⁵ R. Genorio, *Jugoslovani v Kanadi. Razvoj imigracijske politike in imigracija Jugoslovancev*, v: *Naši razgledi* 29. št. 2, Ljubljana 1980, str. 60.

poma spreminjala, in sicer kljub očitni togosti imigracijskih zakonov, ki so s svojo anglofilsko zaznamovanostjo forsirali predvsem priseljevanje iz Velike Britanije. Delež slovenskih priseljencev, pa tudi celotno priseljevanje iz Avstro-Ogrske v tem času, sta bila sila neznatna.

Sredi 19. stoletja so bile že dovolj zrele okoliščine, ki so omogočile poznejšo združitev kolonij. To je bil čas industrijske revolucije in ob tem korenitih tehnoloških ter socialnih sprememb v svetu. Omenjene spremembe so postopoma osvajale tudi kanadska prostranstva. Rojstvo nove države – temu bi lahko rekli tudi začetek združevanja provinc – sega v leto 1867, ko je britanski parlament izglasoval prvo kanadsko ustavo (The British North America Act). Ta ustava je bila vse do nedavnega predmet spotike kanadske javnosti in parlamentarcev, ki so videli v njej glavno zavoro za nadaljnji razvoj federalizma. V novonastali državi so bile združene najprej štiri province: Ontario, Quebec, Nova Škotska in New Brunswick. Prva ustava je zagotavljala, da se druge kolonije lahko pridružijo federaciji ob vsakem času. Toda natanko 82 let je preteklo, da so se različne britanske kolonije in teritoriji severno od 49. vzporednika pridružili ustanovnim provincam. Nazadnje se je leta 1949 priključil k federaciji Newfoundland.

Geografska različnost kanadskih prostranstev je vtisnila tej novi državi poseben pečat. Hkrati s tem je že prva združitev angleške in francoske skupnosti postavila pred očete kasnejše konfederacije probleme brez primere. Eden od očetov kanadske federacije in njen prvi ministrski predsednik John Mac Donald se je trudil, da se ameriški način porazdelitve moči med federalno vlado in vladami posameznih zveznih držav v Kanadi ne bi ponovil.⁶ Trudil se je, da bi čim več moči obdržala močna centralna vlada. Omenjeno naravnost se očita tudi novi ustavi, ki je bila izglasovana predlansko leto in je z njo Kanada postala tudi formalno samostojna.

Tej obliki porazdelitve moči se je uprl predvsem Quebec, kar je vsekakor povezano z etničnimi okoliščinami. Angleško govoreči Kanadčani so lažje sprejemali vrednote, ki jih je prinašala centralizacija oblasti. Slednje je mogoče ugotavljati tudi na ameriškem in avstralskem primeru, kjer je zaradi večje homogenosti prebivalstva (če izvezemo imigrantske etnične skupnosti) očitna težnja po določeni integraciji, medtem ko v Kanadi predvsem provinca Quebec s francosko govorečo večino odklanja pretirano centralizacijo oblasti.

Čeprav je bila Kanada že od vsega začetka soočena z nacionalno problematiko oziroma bikulturalizmom (omenjeni termin se je prvič pojavil v letih po prvi svetovni vojni) – to še toliko bolj, ker ustava Frankofonom ni zagotavljala podpore v smislu ohranjanja kot distinktivne skupine – lahko o pojavnosti tako imenovanega »neonacionalizma« v

⁶ V. Tomović, The Problem of New Constitutional Formulae in Canada, referat na seminarju o federalizmu v Tallahasseeju (Florida), december 1979, str. 2.

Quebecu in o njegovem vplivu na razvoj federalizma govorimo predvsem v zadnjih dveh desetletjih. Nacionalističnim in separatističnim težnjam Frankofonov pred dvajsetimi leti še niso namenjali veliko pozornosti, nagle družbene spremembe v začetku šestdesetih let pa so povzročile, da so različni avtorji označili novejšo obdobje kot specifično fazo v razvoju kanadskega federalizma.⁷ To še toliko bolj, ker je ob poudarjenih separatističnih težnjah v Quebecu, rasnih izgredih v metropolitanskih območjih in uveljavljanju bilingvizma pojavila še politika multikulturalizma – leta 1971 izglasovana kot uradna politika na ministrski ravni.

II

Francoska Kanada, kakor nekateri popularno imenujejo provinco Quebec, kjer živijo potomci francoskih priseljencev kot večina (po številu), je namreč preživela bolj zaradi ohranjanja nacionalnega mita, ki je nastajal v posebnih socialno-ekonomskih razmerah, ob močni katoliški tradiciji in politični moči, kot pa ob ustavnih zagotovilih o globalni zaščiti. K slednji trditvi je potrebno dodati tudi dejstvo, da tudi sodišča pri iskanju pravic in aspiracij francosko govorečega prebivalstva niso odigrala bistvene vloge, česar, na primer, ne moremo trditi za vlogo vrhovnega sodišča v Združenih državah Amerike. Kanadska ustava se je omejevala, če hočemo biti dovolj kritični, v glavnem na porazdelitev moči med različnimi vladnimi ravni – poudarek je na zakonodajnih pravicah. Je bližja ustavi Velike Britanije oziroma Tocquevillevi označbi: »ell n'existe point«.⁸

Omenjeni vidik je vsekakor vplival na to, da so se Frankofoni zavzeli za strategijo ohranjanja svojih pravic in razvoj provinc kot nekakšne trdnjave. Obstajajo trditve, da je bila to edina možna politika nasproti anglosaksonskemu etnocentrizmu. Še vedno se namreč dogaja, da celo najbolj liberalni krogi angleško govorečega prebivalstva sprejemajo »francoski fakt« kot vir nevšečnosti in neugodja. Prevladuje mnenje, da je francoščina anomalija na angleško govorečem kontinentu, kar je v skladu z nazadnjaško trditvijo, da je dobro državo v novem svetu mogoče zgraditi le z izkoreninjenjem kulturnih elementov »tujcev«.

Proti tem pritiskom se je francoska politična reakcija v Kanadi borila na različne načine. V preteklosti se je borila predvsem proti vplivom dvajsetega stoletja na prebivalstvo. Zaostalo agrarno prebivalstvo z izjemno visokim naravnim prirastkom in ob močni rimsko-katoliški cerkvi je bilo po njihovem mnenju trden branik pred posvetnimi in integracijskimi silnicami urbano-industrijske družbe. S politiko imobilizma so skušali stati čim dlje od federalnih programov. Deloma jim je to uspelo vse do začetka petdesetih let, ko je sanjarjenje o idiličnem preživetju zamenjala elitna

⁷ J. Mallory, *The Five Faces of Federalism*, v: *Canadian Federalism: Myth or Reality*, Toronto 1977, str. 19–30.

⁸ Če bi posegli na izčrpano analizo nove kanadske ustave, bi presegli namen pričujočega prispevka. Ustavno urejanje nacionalne problematike je v tem primeru vredno posebne obravnave.

skupina menežerjev in tehnokratov, ki je izzvala tradicionalne liderje z novimi pogledi. Predvsem so se trudili, da bi razvili lastno ekonomijo, ki bi bila trdna podlaga drugemu razvoju. To bi bilo mogoče doseči le v novi samostojni državi Quebec in ne v Ottawi. Nova elita je želela sodelovati pri upravljanju nove družbe, hkrati pa je trdila, da ima Quebec možnosti za to, da se izravna z drugimi območji Kanade.⁹

Rastoča centralizacija od formalne združitve kolonij v konfederacijo pa vse do prve polovice dvajsetega stoletja ni povzročala večjih nacionalnih problemov. Frankofoni so v tem času iskali rešitve zunaj dejanskega prostora in časa. Z nacionalnim prepородom na začetku šestdesetih let pa so se pojavili problemi, ki so narekovali spremembe federalnega ustroja. Praktično je bil to tudi čas, ko se je Kanada začela odpirati v svet in je postala imigracijska družba v sodobnem pomenu besede.

O vprašanju »neonacionalizma« v Quebecu je bilo v zadnjih letih že veliko napisanega. Postavljalo se je nešteto vprašanj. Kaj želi Quebec? Zakaj se nekateri Kanadčani v Quebecu počutijo tako, kot da vlada v Ottawi ni njihova? Zakaj je čutiti sovražno razpoloženje do provincijske vlade? »Ta vprašanja so zastarel kliše v kanadski politični folklori,« trdi René Levesque, lider »Parti Quebecois«. Po njegovem mnenju jih lahko razvrščamo od časa britanskega zavojevanja neznane francoske kolonije pred Deklaracijo o neodvisnosti Združenih držav Amerike pa do ustanovitve ter nadaljnega razvoja kanadskega federalizma.¹⁰ V tem času pa se je francoska skupnost ohranila ter številčno toliko okrepila, da sestavlja danes že tretjino kanadske populacije in je druga najštevilčnejša skupnost v deželi.

V obdobju »neonacionalizma« so se pojavile predvsem tri različne interpretacije v zvezi z legitimnostjo Quebeca:

- interpretacija »totalne družbe«,
- institucionalna in
- individualistična interpretacija.¹¹

Prva interpretacija temelji na dejstvu, da je provinca Quebec »naravni« dom za francosko govorečo katoliško večino – v nasprotju z izoliranimi enklavami francoskih skupnosti, razmeščenih široko po Kanadi (Akadijci, Frankofoni v Ontariu in Metisi – mešanica Francozov in Indijancev itd.), ki so na nezadržni poti v asimilacijo z angleško večino. V tem primeru gre za homogeno kulturo, ki povezuje družbo prek vezi, kot so: jezik, religija, sorodstvo, zgodovina in »globalna ideologija«. Medtem ko so jezik, religija in sorodstvo še vedno važni dejavniki samobitnosti, je mišljen pod pojmom globalna ideologija integracijski sistem, v katerem se pripadniki družbe socializirajo v nekakšni kolektivni zavesti.

⁹ J. Mallory, op. cit., str. 19–30.

¹⁰ R. Levesque, op. cit., str. 483.

¹¹ D. Glenday, *Federalism in Canada: Problems and Prospects or the Limits of Legitimacy* (The Parti Quebecois and the Federal State in Canada), referat na seminarju o federalizmu v Tallahasseeju (Florida), december 1979, str. 2.

Politična zgodovina Quebeca pozna v zadnjih sto letih tri globalne ideologije:

a) Prva je znana kot »preživetje« in je tesno povezana z ideološko vlogo rimskokatoliške cerkve v Quebecu, ki je krojila nacionalno zavest in usmerjala nacionalne aspiracije te kolektivnosti. Časovno je vezana na obdobje od leta 1840 (Zakon o združitvi Spodnje in Zgornje Kanade) pa do leta 1960, ko nastopi tako imenovana »tiha revolucija« oziroma obdobje »razcveta«, ki se je navzven najprej kazalo v terorističnih akcijah Fronte za osvoboditev Quebeca (FLQ – Front de Liberation Quebecois), v vojaškem separatizmu Združenja narodne samostojnosti (RIN – Rassemblement pour l'Indépendance Nationale), v legalnem separatizmu republikanske partije (Parti Republicain du Québec), kasneje pa v gibanju vodilne struje v okviru partije Quebeca (Parti Quebecois) za neodvisni Quebec in v močnem protiseparatističnem gibanju pripadnikov za uveljavljanje francoskega fakta v okviru federacije.¹² Omenjeno ideologijo je pozneje močno kritiziral tudi sedANJI ministrski predsednik Kanade Pierre Elliott Trudeau.

b) Druga globalna ideologija je v žargonu znana kot »ratrapage« (nekakšen lov na podgane). Njen začetek časovno nekako sovпада z letom 1960, ko je na volitvah v Quebecu zmagala Lesagova liberalna partija. Ta si je prizadevala z revolucionarnimi spremembami dvigniti Quebec iz močne zaostalosti ter v razvoju ujeti (ratrapage) razvitejši Ontario. Vlada je v ta namen nacionalizirala ključne industrijske panoge. Z ustanovitvijo Ministrstva za izobraževanje leta 1964 je posodobila izobraževalni sistem, ki je bil v cerkveni domeni. Omenjena ideologija je imela močnega nasprotnika v gibanju za neodvisni Quebec.

c) Iz neznatne skupine v petdesetih letih se je v šestdesetih razvilo močno socialno in politično gibanje za neodvisni Quebec, ki je njeni nosilki – Parti Quebecois pod vodstvom Renéja Levesqueja – prineslo zmago na volitvah leta 1976. Nastopilo je novo obdobje, znano kot »tiha revolucija«, nekateri pa so ga imenovali kar »razcvet«. Nosilci tega gibanja so se zavzeli za splošno blagostanje in napredek kapitalizma ter za politično suverenost Quebeca.

Omenjena grupacija je s svojim delovanjem hitro osvajala frankofonske množice v Quebecu – še zlasti v sedemdesetih letih, ko je prišla na oblast. Čeprav si je pred tem liberalna partija pod vodstvom Roberta Bourasse na moč prizadevala zavreti nacionalistično-separatistične težnje Frankofonov, ji to ni uspelo. In to kljub dejstvu, da se je lotila reforme šolskega sistema. Leta 1974 je bil namreč izglasovan zakon, ki je spodbujal vpisovanje otrok tujih priseljencev v francoske in ne v angleške šole (to je v času, ko je bilo v Quebecu 80% prebivalcev francoskega izvora, 10% britanskega in 10% drugih imigrantskih etničnih skupnosti ter je le Montreal imel pestrejšo etnično strukturo prebivalstva). Po zmagi »Parti

¹² A. Anderson in J. Friederes, *Ethnicity in Canada. Theoretical Perspectives*, Toronto 1981, str. 90.

Quebecois« na volitvah leta 1976 je le-ta v svoji Beli knjigi v zvezi z zakonom o rabi francoskega jezika sprejela še ostrejške ukrepe. Zavzela je stališče, da se morajo vključevati v šole s poukom v francoščini tudi prišleki iz drugih kanadskih provinc in ne samo tujci; podobno stališče je bilo sprejeto tudi glede rabe francoščine v drugih oblikah vsakdanjega življenja in medsebojnega komuniciranja. Praktično je bil izdelan načrt, ki je smelo zagovarjal »frankizacijo« Quebeca in zapostavljal uradni bilingvizem ter multikulturalizem. Še veliko smelejši načrt pa je bil narejen v zvezi s tem, kako po uradni poti izglasovati neodvisnost oziroma odcepitev od kanadske federacije. Slednje so skušali doseči z referendumom 20. maja 1980. Razne prejšnje ankete so pokazale, da je bilo razmerje sil v pripravljalni fazi na tako imenovani »oui« oziroma »non« referendum v nekakšnem ravnotežju, medtem ko je okrog 20% populacije ostalo neopredeljene.

Vzroke za to, da kasnejši referendum separatistom ni prinesel željenega rezultata (40,5% udeležencev na referendumu se je zavzelo za neodvisni Quebec), je potrebno iskati ravno v dokončni opredelitvi pred tem neopredeljenih za Quebec v okviru Kanade. Analitiki so kasneje ugotovili, da je 48% Frankofonov podprlo federaliste in 52% separatiste, medtem ko je samo 4% prebivalstva podprlo idejo o neodvisnosti Quebeca.¹³ Postal je jasno, da precejšnje število Frankofonov podpira federalizem – vendar pa mora biti le-ta »prenovljen«. Koliko bo to uspelo sedanji liberalni politiki s Trudeaujem na čelu, ki je z novo ustavo dosegla pomemben rezultat, pa bo pokazala že bližnja prihodnost. Ob vsem tem pa ostaja nesporno veljavno dejstvo, da je nacionalizem Frankofonov odigral v federalni politiki Kanade in ne samo v Quebecu pomembno vlogo.

Če potegnemo črto pod temi razglabljanji in jih primerjamo s kanadsko politično prakso zadnjih dvajsetih let, lahko ugotavljamo, da so vse omenjene globalne ideologije intenzivno kritizirali – še posebej pristaši Quebeca v okviru Kanade. Navsezadnje je to potrdil tudi referendum, ki je pristašem liberalne partije, ki se še posebej zavzemajo za obnovljeni federalizem, sicer prinesel določen uspeh, kljub temu pa jim ni prinesel ponovne politične zmage na volitvah. Tako ostaja partija Quebeca z Renéjem Levesquejem na čelu še naprej na oblasti, Quebec pa del Kanade z legitimnim telesom izvoljenih predstavnikov v Ottawi. Pri velikem delu Frankofonov pa ostaja kanadski politični sistem še vedno dualistične narave. Na eni strani vidijo Quebec, na drugi pa vse druge kanadske province in oba teritorija. Tej interpretaciji je analogna teorija o dveh družbah: francosko govoreča in angleško govoreča oziroma teorija o »francoskem duhu v britanski obliki«. Realni bilingvizem pa je mit, je nekaj, kar se ne da doseči. Tega ne more prikriti tudi uradni multikulturalizem, ki poudarja, da je v Kanadi skoraj tretjina drugega prebivalstva

¹³ A. Anderson in J. Friederes, op. cit., str. 92.

(pripadniki imigrantskih etničnih skupnosti), ki ima pravico ohranjati svojo kulturo in jezik oziroma kulturo svojih prednikov.

Ob institucionalni interpretaciji, ki nakazuje rešitve s spremembo družbene strukture (ob spremenjeni institucionaliziranosti), je zanimiva zlasti individualistična interpretacija. Njeni zagovorniki vidijo rešitve v Quebecu, v familiarizaciji posameznikov znotraj kolektivnosti z jezikom in kulturo drugih. V tem pogledu je zanimiva predvsem interpretacija Pierra Trudeauja.

Že v svojih zgodnjih delih je zagovarjal stališča, da je objestnost Anglikančanov povzročila šovinizem med Frankofoni. Slednje so tretirali kot »un cohon de paysant« tudi v ekonomskem, socialnem in kulturnem pogledu. Tako je vsebina frankokanadskega nacionalizma le malo več kot obrambni mehanizem v odnosu od dominantne večine, ki si podreja manjšine v imenu imperija in pan-kanadske ideje. Značilnost Trudeaujevih argumentov je radikalni liberalizem. Seveda je tudi on opozarjal na to, da imajo Frankofoni v Kanadi dve alternativni:

- vizijo o anglokanadski državi lahko nadomestijo z vizijo o franko-kanadski državi ali pa
- se lotijo razvijanja Kanade kot multinacionalne države.¹⁴

Medtem ko se za prvo skrivajo separatistični cilji, se druga alternativa ujema s Trudeaujevo vizijo Quebeca v okviru Kanade.

Svojo politično filozofijo je razvijal v neomajni veri v razum, ki je temeljni opornik liberalizma. Progres civilizacije iz barbarstva v moderno družbo gre, po njegovem razmišljanju, pripisati samo triumfu razuma nad čustvi. Razumno bitje je center njegovega razmišljanja in temelj, na katerem se gradi progresivni politični razvoj. Progresivni razvoj je samo tisti, ki omogoča oziroma stopnjuje individualno svobodo. Prav zaradi tega je samo vizija o multinacionalni in multikulturni družbi pozitivna. Vse oblike nacionalizma temelje na podrejanju posameznika določeni kolektivnosti; so protirevolucionarne in neprogresivne.¹⁵

Trudeau poziva k vzpostavljanju ravnovesja med francosko in angleško govorečimi državljani. »V prid generacijam, ki še pridejo, moramo okrepiti občutljivo ravnovesje med pokrajinami, jezikovnimi skupnostmi... Ta naloga izziva naša srca in naš razum in bo testirala našo modrost«, je zapisal v Beli knjigi kanadske vlade. Trdi, da imajo Frankofoni v skladu z ustavo vso moč, ki jo potrebujejo za utrditev Quebeca; družbe, ki bo nudila vse možnosti za razvijanje človeških potencialov v širšem smislu. V takem Quebecu bi se posameznik udeleževal življenja v svobodi in progresu. Frankofoni se ne bi več borili za dvojezičnost, ker bi le-ta postala statusni simbol v vsakdanjem življenju.¹⁶ S temi razmišljanji je Trudeau podal svojo liberalistično vizijo urejanja nacionalnih odnosov

¹⁴ P. Trudeau, »The Conflict of Nationalisms in Canada«, v: Cité Libre, april 1962 v Scott and Oliver).

¹⁵ P. Trudeau, Federalism and French Canadians, Toronto 1968.

¹⁶ P. Trudeau, Speech to the Nation: Quebec Election November 24, 1976, v: Canadian Federalism: Mayth or Reality, Toronto 1977, str. 493–497.

v Quebecu. Očitno pa ostaja vprašljiva njegova razlaga ustavnih pravic frankofonske skupnosti.

Kakor druge je tudi navedena interpretacija doživela obilo kritik. Program kanadskega ministrskega predsednika, ki je bil označen kot utopični liberalizem, je naletel na težke preizkušnje v celotnem obdobju sedemdesetih let. Namesto večjega ravnovesja je prišla še bolj do izraza politična nestabilnost države. Gibanje za neodvisni Quebec ni bilo ukročeno, temveč se je še bolj utrdilo in skoraj izglasovalo odcepitev problematične province. Urejanje nacionalne problematike in medetničnih odnosov je liberalcem sicer prineslo nekaj pozitivnih rezultatov, zlasti na volitvah. Ob tem pa je ostala nerazrešena kopica ekonomskih vprašanj. Sunek vladne politike bi moral vsekakor delovati v smeri redistribucije blagostanja ter voditi v zmanjševanje razlik v razvitosti posameznih provinc ter posameznih slojev prebivalstva. V tej neenakosti so bile prizadete tudi številne imigrantske etnične skupnosti. Etnični in rasni izvor namreč še vedno opredeljujeta socialni status posameznih skupnosti pri dnu lestvice hierarhično razporejenih skupnosti.

III

Vzroke za to, da bilingvizem in politika multikulturalizma še nista zaživela v popolnejših oblikah in povsod v Kanadi, je potrebno iskati v samem sistemu ter v opoziciji, ki jo lahko najdemo tako v krogih anglosaksonske večine kot tudi pri Frankofonih v Quebecu. Nekateri so še vedno mnenja, da multikulturalizem še dodatno vpliva na razkroj kanadskega federalizma in povečane enotnosti. Smatrajo, da je enotnost s priznavanjem koncepta »kulturnega mozaika« le iluzija liberalnih krogov. Worthington trdi, da je že bilingvizem pokazal, kako nemogoče je razvijati državo na podlagi dveh uradnih jezikov, zlasti če se ga forsira od zgoraj navzdol. Bilingvizem bi se moral najprej uveljaviti v osnovnih šolah. »Z uvajanjem dvojezičnosti je bilo potrošeno samo ogromno denarja; oba temeljna jezika pa si nista bila še nikoli poprej tako odtujena kot ravno sedaj.«¹⁷

Nasprotniki liberalizma trdijo, da je multikulturalizem za kanadsko družbo dejansko smrtonosen. Trdijo, da s tezo, da je angleščino mogoče pobrati kar na ulici, Kanada ne more v prihodnost. Slednji sicer priznavajo kvalitete etničnih skupnosti priseljencev pri razvoju države, vendar pa vidijo za vsem tem le ključ, na podlagi katerega naj se družba prilagaja priseljencem in ne oni družbi. V multikulturalizmu vidijo le bogatenje (s podporo vlade) na račun etnokulture. »Najbolj smešno je, da se denar troši za ohranjanje folklore etničnih skupnosti, za etnične festivale in gradnjo kulturnih centrov. Dinamične kulture ni mogoče uničiti, ne glede

¹⁷ P. Worthington, Multiculturalism could destroy Canada, v St. Catharines Standard, junij 1981, str. 4.

na jezikovno območje, v katerem se znajde; nedinamični pa ni pomoči tudi ob ogromnih sredstvih«, trdi Worthington.¹⁸

Nepristanska ocena stanja pa nam lahko potrdi, da omenjeni eksperiment ni v celoti padel na izpitu. To nam potrjujejo že desetletne izkušnje in dosežki uradnega multikulturalizma. Politika »talilnega lonca« je bila v celoti nesprejemljiva in zato v državi z dvema temeljnima kulturama ter kulturami priseljencev – zavržena. Priseljencem so dane možnosti, da pokažejo svoje poreklo, in da skrbijo za lastno identifikacijo. Priznavanje kulturnega pluralizma omogoča svobodno ustanavljanje najrazličnejših institucij imigrantskih etničnih skupnosti; nekatere neposredno financira ministrstvo za multikulturo. Politika multikulturalizma je našla odmev predvsem v velikih metropolitanskih območjih s pestro etnično sestavo prebivalstva. Tako lahko najdemo v Torontu celo napise na trgovinah ter imena ulic v jeziku skupnosti, ki je številčno prevladujoča. Omenjeni vidik je velikega pomena tudi za skupnosti priseljencev jugoslovanskih narodov in narodnosti, ki so v glavnem osredotočene prav v velemedstvih južnega Ontaria.¹⁹

Vsekakor je pri razlagah dvojezičnosti in multikulturalizma škodljiva vsaka generalizacija, posebno še v Kanadi, ki je etnično tako različna od regije do regije. Upoštevati je potrebno, da anglosaksonska konformnost prevladuje v Atlantskih provincah (izjema je le New Brunswick s francosko manjšino – Akadijci); da ima bilingvizem največjo podporo med Frankofoni zunaj Quebeca in med prebivalstvom britanskega izvora v Quebecu; da Frankofoni v Quebecu kot večina podpirajo načrtno »frankizacijo«; in da ima multikulturalizem polno podporo v zahodnih provincah ter v posameznih metropolitanskih regijah, kjer je etnična sestava prebivalstva pestrejša.

Razmišljanja lahko končamo s tezo, da sta tako bilingvizem in multikulturalizem v Kanadi kot celoti dejansko navzoča. Izjema so posamezni njeni deli, kjer se omenjena praksa uveljavlja samo enosmerno – v korist vodilne skupnosti. Še naprej ostaja odprto vprašanje Quebeca, v zadnjih letih pa prihaja do izraza tudi regionalizem zahodnih provinc – predvsem Alberta, ki vodi na podlagi bogatih energetskih virov najbolj ekspanzionistično politiko. Referendum v Quebecu, spremembe v vladi ter nova ustava so potrdili, da je Kanadčanom trenutno vseeno najvažnejša ekonomska problematika, ne pa ogroženi federalizem na podlagi nacionalističnih tendenc. Zavedajo se, da je večji ekonomski napredek in enotnost mogoče doseči le v federalni državi Kanadi in ne z njeno razbitostjo.

¹⁸ P. Worthington, op. cit., str. 4.

¹⁹ Najnovejše analize so pokazale, da je v Kanadi okrog 200.000 jugoslovanskih izseljencev in njihovih potomcev; med njimi je skoraj 30.000 Slovencev. V Ontariu jih je okrog 80%. Najizrazitejša koncentracija naših skupnosti pa je v Torontu. Za boljše predstavo glej: R. Genorio, *The Post-War Emigration of Slovenes to Transatlantic Countries: Canadian Case*, *The FSU Proceedings and Reports*, Vol. 15, 1981, str. 106–118.

EDVARD KARDELJ

Socialistična zveza delovnega ljudstva

(DZS, Ljubljana 1984, 592 str.)

Pred kratkim so Državna založba Slovenije iz Ljubljane, Agencija Borba iz Beograda in Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja Edvard Kardelj iz Ljubljane izdali zbornik izbranih Kardeljevih tekstov, dopolnjen s selektivno bibliografijo na isto temo. Izbrani teksti naj bi, kot pripominja v uvodu uredniški odbor¹, »predvsem obširneje posredovali avtorjeva stališča, ideje in mnenja prav zaradi aktualnosti razprav o vlogi in delovanju socialistične zveze«.

V knjigi so teksti razvrščeni po časovnem nastajanju – z izjemo Razvoja slovenskega narodnega vprašanja. Med njimi so tudi besedila, ki so bila natisnjena prvič, za objavo v Zbranih delih pa so jih pripravili v Jugoslovanskem centru za teorijo in prakso samoupravljanja Edvard Kardelj. Skupna rdeča nit tekstov v zborniku je tesna povezanost in prepletenost ideje, organizacije in prakse boja za nacionalno in družbeno osvoboditev (Slovencev). Gre pravzaprav za revolucionarno idejo in prakso zavezništva in frontnega delovanja delavskega razreda ter najširših delovnih, progresivnih družbenih slojev v boju za neodvisen, svoboden razvoj naroda ter revolucionarne socialne spremembe.

Dialektično povezovanje razrednega in nacionalnega, revolucionarnega in demokratskega – kar so terjale konkretne zgodovinske razmere – razpoznavamo tudi prek posameznih Kardeljevih marksističnih analiz in napotkov za frontno akcijo. Kronološka razvrstitev izbranih tekstov v zborniku

omogoča razpoznavanje posebnih poudarkov v oblikah, metodah in načinu zagotavljanja zavezništva delavskega razreda s širšimi, napredno usmerjenimi družbenimi sloji v posameznih fazah priprave in izvedbe socialistične politične revolucije ter nadaljnje socialistične graditve kot procesa družbene emancipacije.

Po tem kriteriju so teksti razvrščeni v pet skupin oziroma poglavij: Za zvezo delovnega ljudstva; Narodnoosvobodilna fronta v boju za novo Jugoslavijo; Osvobodilna fronta v graditvi ljudske oblasti in socializma; Vloga socialistične zveze v razvoju socialističnih družbenih odnosov; Socialistična zveza – najširša oblika samoupravljanja delovnih ljudi in občanov. Takšno sosledje tekstov omogoča tudi doslednejše in avtentičnejše razumevanje Kardeljevega dialektičnega, dinamičnega razumevanja Lenineve teze, da se množice uče samo na svojih lastnih izkušnjah (str. 53).

Od vsega začetka se tako v zgodovinski dialektiki socialistične revolucije in narodne emancipacije ter dialektiki Kardeljeve misli prepletata komponenti socialnega in političnega. Prav frontna organizacija vseh progresivnih družbenih sil, ki se zbirajo okrog delavskega razreda spričo njegove jasne zavesti o ciljih, poteh, načinih in razrednem bistvu boja za družbeno emancipacijo, je bila in ostaja politična osnova samodejavnosti oziroma samoupravljanja vseh socialistično opredeljenih subjektivnih sil. V tem smislu govori Kardelj o frontni organizaciji kot širokem, vseljudskem parlamentu (str. 325, 446). V fronti dela in premagovanja težav vidi največjo moč nove Jugoslavije in garancijo zoper vse težave.

Seveda lahko tako funkcijo opravlja le iniciativni ljudskih množic široko odprta frontna organizacija – »fronta v naših tovarnah, na poljih, v delavnicah, povsod tam, kjer postavljajo ljudske množice s svojimi delovnimi rokami temelje sreči prihodnjih pokolenj« (str. 168). Na podlagi tega mota knjige bi lahko za potrebe današnjega časa izpostavili nekaj misli.

¹ Odbor sestavljajo dr. Marjan Rožič, dr. Bogdan Trifunović, Boris Tkačik, pri urejanju pa je sodelovala tudi Marina Hadžić.

Prav zaradi širine svoje socialne osnove je bila in mora biti frontna organizacija glavna sila socialistične politike, »glavna množična materialna sila socialistične zavesti« (str. 324) ter zaradi pluralizma socialističnih samoupravnih interesov, ki se mu z razvojem samoupravljanje vse bolj odpira, tudi oblika organiziranega demokratičnega boja mnenj enakopravnih ljudi (str. 385) ter nenehne demokratične družbene kontrole.

Socialistična zveza kot demokratična ustvarjalna sila političnega sistema socialističnega samoupravljanja »mora biti sposobna hitro in stalno obnavljati svoj akcijski program in s tem akcijskim programom nastopati kot politična sila, ki neposredno vpliva na skupščine, izvršne svete in samoupravne organe« (str. 426). Kolikor aktivira široke množice in vpliva na sprejetje določenih sklepov, toliko ustvarja tudi občutek v širokih množicah, da je demokratični mehanizem tak, da po njem lahko ustrezno vplivajo.

In na kaj nas opozarjajo Kardeljeva spoznanja o vlogi, mestu in zgodovinskem pomenu organizirane množične baze političnega sistema v obliki frontne organizacije v času, ko ugotavljamo, da se zmanjšuje sposobnost organiziranih sil socialistične zavesti za akcijsko spodbujanje množic – in da se hkrati krepijo tendence birokratizacije?

»Če nočemo, da bi se stihijsko ustvarila politična opozicija, ki nas žene v strankarskopolični pluralizem, moramo najti neko obliko, v kateri bi se izražal konstruktiven, socialističen, samoupraven boj mnenj. Z drugimi besedami povedano, v družbenopolitičnem sistemu mora biti neka oblika, v kateri se bo tak boj mnenj lahko pojavil, tako da bo včasih podpiral sklepe skupščin in državnih organov, včasih pa jih bo kritiziral. To bi predstavljalo v resnici... tudi alternativo, ki bi bila sposobna ukvarjati se z istimi problemi, zavzemati stališča, kritizirati ali podpirati, vendar pa bi bila zmeraj navzoča« (str. 461).

Dragocen vir marksističnih teoretičnih osnov in napotil za akcijo v ustvarjanju take socialistične zveze je nedvomno tudi opus Kardeljevih tekstov na to temo. Še zlasti zato, ker so nastajali in se zgodovinsko potrejevali v središču dejanskih družbenopolitičnih procesov in ustvarjanju vizije nadaljevanja socialistične revolucije kot celovite družbene emancipacije. Danes, v pogojih eko-

nomskih težav in zastoja v razvoju samoupravljanja, terjajo reafirmacijo temeljne značilnosti avtentične socialistične revolucije v Jugoslaviji – njeno socialno širino ter demokratični značaj.

Danica Fink Hafner

RADOVAN VUKADINOVIC

Osnove teorije vanjske politike

Pred nami je knjiga enega plodnejših avtorjev, strokovnjaka za mednarodne odnose, zagrebškega profesorja Radovana Vukadinovića. Založnik knjige je Center za kulturno dejavnost ZSM iz Zagreba, ki je knjigo izdal v zbirki Politične teme iz Knjižnice sodobne politične misli. Knjiga je v hrvaščini izšla leta 1981 in obsega 206 strani.

Slovenski prevod naslova knjige bi se zaradi jasnosti morda moral glasiti Teoretični temelji zunanje politike, kajti naslov Temelji teorije zunanje politike bi lahko neupravičeno zbudil predstavo, da avtor išče specifične razlike med teorijami o mednarodnih odnosih in zunanji politiki. Za to pa seveda avtorju ne gre in tudi sam poudarja, da je večina teorij zunanje politike del teorij o mednarodnih odnosih. V knjigi gre torej za to, da nam avtor poskuša teoretično predstaviti temeljne prvine tistega področja mednarodnih odnosov, ki se ukvarja z zunanjo politiko. S tem pa pripada avtorju že priznanje, saj je takšno delo v jugoslovanskem prostoru, še posebno pa na slovenskem knjižnem trgu, četudi neprevedeno, zelo dobrodošlo. In to toliko bolj, ker gre za delo strokovnjaka za mednarodne odnose, domačega avtorja, ki je med drugim odličen poznavalec Evrope in ZDA. Toda s tem že pridemo do prve stvari, ki jo lahko zamerimo pričujočemu knjižnemu delu. Vse preveč se namreč opira na zahodno literaturo; vzhodna je komajda omenjena, da o naši niti ne govorimo. Temu ustreza je seveda tudi bibliografija ob koncu knjige in naši bralci lahko upravičeno pogrešajo teoretike kakršna sta, npr., E. Kardelj, V. Benko ipd.

In kdo bi vedel, če ni morda zato v knjigi marksistična obravnava včasih kaj ortodokсна.

V prvem poglavju se avtor ukvarja z osrednjimi načini preučevanja zunanje politike, ki jih v grobem razdeli na sodobne in zgodovinske. Predvsem slednjih pa bi se lahko lotil bolj diferencirano, saj npr. ugotovitev, da so ti načini manj uporabljivi v praksi, lahko komaj drži za zgodovinsko obravnavo marksističnega nauka. Avtor sicer loči med marksističnim pojmovanjem zunanje politike in med (vsemi drugimi?) raziskovalno-teoretičnimi načini, ki so v bistvu zahodni, tj. meščanski. Slednje pogojno deli na konceptualne modele (v katerih prevladujejo dejavniki odločanja), na poskus formuliranja določenih zakonitosti (v bistvu behaviorizem) ter na kombinacijo obeh načinov. Četrti način pa po njegovem razlikuje med ideološkim in analitičnim pojmovanjem zunanje politike. Pri marksističnem pojmovanju zunanje politike govori predvsem o pojmovanju mednarodnih odnosov, točneje o pojmovanju treh klasikov marksizma in leninizma v mednarodnih odnosih. Prav na hitro pa opravi z marksistično metodologijo, ki jo po njegovem sestavlja dialektični in zgodovinski materializem. Brez faktorske analize vsebine obeh pojmov si seveda s posplošeno ugotovitvijo lahko kaj malo pomagamo.

V drugem poglavju, ki govori o odnosu med notranjo in zunanjo politiko, je prav gotovo pravilno poudarjen primat notranje politike, toda tako delo, ki je pred nami, bi gotovo zahtevalo podrobnejše obravnavanje vpliva, ki ga ima zunanja politika na notranjo. Pri tem veliko pozornosti namenja akterjem, ki jih kasneje obravnava v posebnem poglavju, še bolj pa nas začudi analiza značilnosti zunanje politike, kjer ni govora o strategijah, temveč o tipih držav in njihovi zunanjepolitični usmeritvi. Tako države loči na imperialistične, socialistične in neuvrščene. Zaradi neživljenjskosti takšne delitve so seveda tudi vse ugotovitve v nasprotju z dejstvi, ki jih mednarodna skupnost še predbro pozna. V tretjem poglavju avtor govori o determinantah zunanje politike, vendar družbene, politične in pravne strukture v posamezni državi ne analizira, temveč v bistvu kompilira teorije o determinantah zunanjenja in notranjega delovanja v politiki.

V naslednjem poglavju se avtor posveča akterjem zunanje politike. Pri tem v glavnem ostaja pri klasični (pravni) analizi državnih organov, ki državo predstavljajo navzven. Resda se posveča njihovi in ne le njihovi vlogi pri snovanju zunanje politike, toda če že omenja akterje, kot so vojska in varnostne službe, bi lahko tudi tu več pozornosti namenil multinacionalnim družbam. Poseben del poglavja je namenjen akterjem zunanjepolitičnega odločanja v SFRJ, vendar pa nekateri od omenjenih akterjev nikakor ne pomenijo specifične SFRJ. To velja, npr., za vlogo republik in pokrajin v zunanjepolitičnem delovanju, torej teritorialnih enot posameznih držav, pa tudi za vlogo DPO, kjer lahko analogijo iščemo v vlogi organizacij, strank in gibanj v mednarodnih odnosih. V svetu poznamo razna strokovna in druga društva, organizirana v nevladnih organizacijah. Seveda pa vse to ne pomeni, da ta vidik podružbljanja zunanje politike, ki govori o širjenju tvorcev in izvajalcev zunanje politike, za nas ni specifičen (v primerjavi z drugimi deli sveta). Toda to specifiko je potrebno jasneje začrtati.

V petem poglavju avtor dokaj podrobno obravnava proces sprejemanja zunanjepolitičnih odločitev, medtem ko v šestem obravnava teorije o zunanjepolitičnem odločanju. Obravnava predvsem dve: teorijo elit, kamor sodijo tudi skupine pritiska, in teorijo birokracije, kamor sodi tudi srenja okoli predsednika določene države. V sedmem poglavju so predstavljeni cilji zunanje politike. Deli jih na bistvene cilje, h katerim je treba težiti in jih ščititi v vseh okoliščinah, cilje srednjega ranga, ki postavljajo določene zahteve do drugih držav, in dolgoročne cilje posamezne zunanje politike. Zanimivo je, da avtor k dolgoročnim ciljem zunanje politike SZ prišteva to, kar danes označujemo kot proletarski internacionalizem in kar naj bi bilo stalnica sovjetske politike od leta 1920 (Kissinger to seveda poimenuje teorijo domin). V kaj se je to sprevrglo pod Brežnjevom, je seveda dobro znano, vsekakor pa nima nič skupnega z aktivnim in miroljubnim sožitjem, ki ga avtor omenja na str. 43. In mimogrede, Tunkin je bil tisti, ki je pred OZN nasprotoval jugoslovanskemu predlogu za uvedbo te terminologije. Kakorkoli že, avtor naše knjige v nadaljevanju razlikuje tri modele interakcije zunanjepolitičnih ciljev: sodelovanje, konflikt in tekmovanje.

Tematika osmega poglavja je formuliranje zunanjepolitičnih ciljev. V njem še posebno podrobno obdela subjektivne in objektivne dejavnike. Pri subjektivnih dejavnikih obravnava še posebej predstave, stališča, vrednote in prepričanja snovalcev zunanje politike. K slednjim prišteva tudi doktrine in ideologijo. Avtor gotovo upravičeno ugotavlja, da se v marksistični teoriji doslej ni namenjal velike pozornosti analizi subjektivnih dejavnikov, žal pa nato navaja primere vloge osebnosti v zgodovini, o čemer se je od Kautskega naprej razpravljalo tudi v marksizmu. Pri analizi objektivnih dejavnikov pa avtor izhaja iz strukture mednarodnega sistema, zunanjih okoliščin in sistemskih vrednot. Ob tem posebno pozornost namenja nacionalni vlogi države, domačim notranjim zahtevam, sposobnostim delovanja, javnemu mnenju ter vrednotam, zahtevam in izročilom organizacijskega aparata. Ob taki delitvi pa meja med objektivnim in subjektivnim postane odvisna od zornega kota.

Poslednje poglavje je namenjeno sredstvom zunanjepolitičnega delovanja. Ta razdeli na politična, gospodarska, propagandna in vojaška. Pri političnih sredstvih se v glavnem omejuje na diplomacijo, kjer popolnoma upravičeno namenja precej pozornosti pomenu strokovnosti in izobrazbe diplomatskega kadra. To je danes pomembno ne le zaradi t.i. mednarodne borze diplomatov, temveč tudi zato, ker se zdi, da se je iz obdobja »totalne diplomacije« razvilo obdobje popolne ali vseobsegajoče diplomacije. O tem pa bi naša družba še kako potrebovala vsaj eno sodobno knjižno delo in ne le podpoglavje študije o zunanji politiki. Gospodarska sredstva deli na neprisilna (tvoja pomoč, razvojna pomoč in trgovinski sporazumi) in prisilna (tarife, kvote, bojkot, embargo in prekinitev pomoči ter posojil). Predvsem pri trgovinskih sporazumih bi obširnejšo razlago zahtevala trditev, da evropske gospodarske integracije kot take dajejo političnim ciljem prednost pred gospodarsko logiko; kvote in tarife bi zahtevale vsaj omembo mednarodnih sporazumov, kot je npr. GATT, pri bojkotu in embargu pa bi si želeli natančnejše difference specificice. Propaganda je v knjigi obdelana precej obširno: poudarjen je pomen propagande do zunanjih naslovnikov, morda pa bi kazalo več spregovoriti o povezavi med notranjo in zu-

nanjo propagando. Začuda avtor v vojaška sredstva šteje tudi sredstva prisile, torej uporabo sile poleg vojaške. Sem prišteva diplomatsko vmešavanje v notranje zadeve, operacije nezakonite narave, kopičenje vojaške sile v bližini meje, subverzijo in celo vojaško intervencijo. Šele nato obravnava vojno, ob čemer naj bi prav neuvrščene države imele posebne zasluge pri preprečevanju vojaških spopadov, kar naj bi bila značilnost vojaških zvez. Kaže, da je stvarnost le bolj zapletena.

Ne glede na vse pripombe, ki smo jih našli v svojem kratkem prikazu, naj ob koncu še enkrat poudarimo izreden pomen knjižnega dela, ki je pred nami. Zunanja politika je v našem prostoru gotovo področje, ki je še precej zanemarjeno in nam je zato za premišljevanje o njej še kako dobrodošla knjiga našega priznanega strokovnjaka Radovana Vukadinovića. Želeti si je le, da bi še koga spodbudila k pisanju o tej problematiki.

Bojko Bučar

PUTNIK DAJIĆ

Sindikati u socijalizmu

V jugoslovanski strokovni literaturi je sorazmerno malo znanstvenih del, ki obravnavajo problematiko družbene vloge in funkcije sindikatov. Zato je knjiga Putnika Dajića *Sindikati v socializmu* dobrodošla novost. Glede na vsebino knjige bi ji pravzaprav bolj ustrežal njen podnaslov: *teorija in praksa sovjetskih sindikatov*, saj knjiga govori skoraj izključno o nastanku in razvoju sindikatov v Sovjetski zvezi oziroma še prej v Rusiji. Res pa je, da imajo sovjetski sindikati najdaljšo zgodovino med sindikati socialističnih dežel in da je bilo zato treba na njihovem primeru razrešiti tudi številne teoretične in praktične dileme položaja sindikatov v socialistični družbeni ureditvi. Knjiga z gornjim naslovom je izšla leta 1982 pri Kulturnem centru, RJ »Privredna knjiga«.

Knjiga je razdeljena na tri dele. V prvem delu je govor o važnejših etapah sindikalnega gibanja, v drugem o sodobni sovjetski teoriji sindikatov in v tretjem o vsebini in oblikah dela sindikatov.

Nastanek sindikatov v Rusiji postavljajo v čas prve ruske revolucije leta 1905, čeprav so bili v Rusiji številni delavski štrajki tudi že v prejšnjem stoletju. Začetni razvoj sindikalnega gibanja kaže podobne zakonitosti kot razvoj sindikalnega gibanja drugje po Evropi, seveda z nekaterimi ruskimi posebnostmi. Vendar se zanimivejši del zgodovine ruskih sindikatov začne z letom 1917. Čeprav je pod vplivom februarске revolucije prišlo do obnove sindikalnega gibanja, je bilo to vendarle še šibko. Obremenjeno je bilo tudi z borbo med menjševiki in boljševiki za vpliv nad sindikati. Menjševiki, katerih vpliv je bil v začetku v sindikatih dominanten, so dajali prednost ekonomski borbi, boljševiki pa so poudarjali predvsem politično borbo kot vsebino sindikalnega programa. V celoti pa so bili v času neposredno pred oktobrsko revolucijo in tik po njej sindikati organizacijsko še šibki in predvsem premalo praktično učinkoviti. Zato so v podjetjih nastali znani FZK kot organi delavskega upravljanja. Ti organi so nastali vzporedno in neodvisno od sindikatov; včasih so bili povezani s sindikati, večkrat pa tudi ne – ali pa so bili z njimi celo v konfliktu. Vendar so kasneje prišli tudi formalno pod okrilje sindikatov (kar so nekateri označili kot »samomor FZK«).

Vendar FZK niso imeli kakšnega jasnega političnega in dolgoročnega programa. Zato je razumljivo, da je po uspešni revoluciji prišlo do krepitve sindikatov, posebej ko so si pridobili v njih dominantni vpliv boljševiki. Sovjetska teorija in praksa sta morali neposredno po revoluciji rešiti tudi problem položaja, funkcij in vloge sindikatov v socializmu nasploh. Po zmagi proletarske revolucije, potem ko delavski razred osvoji politično oblast in organizira svojo državo, se v načelu spremeni položaj sindikatov, saj ni več potrebe, da bi se delavci preko sindikatov borili z državo (ki »je delavska država«). Dajić nazorno pokaže, da v času neposredno po revoluciji ni bilo enotnosti v pogledih na vlogo sindikatov. Obstajali sta predvsem dve teoretični tendenci. Po eni naj bi sindikati v socialistični državi zgubili opravičilo za svoj obstoj, po drugi pa naj bi prevzeli

nekaterе državne funkcije, zlasti je bil govor o upravljanju z gospodarstvom. Ogrevanje za različne koncepcije položaja in vloge sindikatov tudi ni bilo povezano s strankarsko pripadnostjo – tako med menjševiki kot boljševiki so bili pripadniki različnih koncepcij. Obdobje vojnega komunizma od leta 1918 do 1920 je terjalo, da sindikati prevzamejo mnogo državne (mobilizacijske) funkcije. Obdobje NEP (od 1921 do 1933 ali 1937) pa je seveda znova poudarilo pomen zaščitne funkcije sindikatov. Do izraza so prišle protislovne lastnosti položaja sindikata: sodelovanje z državo – zaščita delavcev, sodelovanje z množicami – transmisija partije, prepričevanje kot temeljna metoda – uporaba prisile, itd.

Do utemeljitve sovjetske teorije o sindikatih je prišlo v času velike diskusije o sindikatih konec leta 1920 in v začetku 1921. Kasneje, v stalinskem obdobju so bili tudi sindikati v celoti postavljeni v službo stalinizma (kot transmisija partije). Po letu 1956 pa pride do destalinizacije tudi v sindikatih, ko ti obnovijo svojo dejavnost.

V drugem delu knjige podaja Dajić temeljne sestavine sovjetske teorije o sindikatih. Najprej na kratko povzame Marxove teoretične poglede in njihov vpliv na Leninovo koncepcijo o sindikatih. Potem pa se loti analize temeljnih sovjetskih pojmovanj po revoluciji. Posebej analizira vsebino različnih »platform«, ki so prišle do izraza v diskusiji o sindikatih.

Temeljno spoznanje iz tega dela knjige je, da je diskusija o sindikatih rabila pravzaprav kot povod za razpravo o temeljnih vprašanih položaja in vloge partije ter sploh zgradbe sovjetske družbe po revoluciji. Sem sodijo vprašanja o bistvu prehodnega obdobja, o bistvu proletarske oblasti, o državi, vlogi partije, itd. Koncepcije v glavnem niso bile obarvane s strankarsko pripadnostjo, med njimi je bilo veliko prepletanja. V začetku leta 1921 so registrirali osem različnih platform, vendar so le tri med njimi dobile večjo podporo, dokler ni prevladala platforma deseterice (med katero so bili tudi Lenin, Stalin in Tomski). Bistvo te platforme je, da so sindikati »šola komunizma«; da stoje nekako med partijo in državo – da sicer prevzemajo nekatere državne funkcije, vendar pa bi bilo prehitro podržavljenje sindikatov napaka; da partija usmerja sindikate, vendar nima vloge tutorja. Ta platforma

je v bistvu ostala teoretična podlaga položaja sindikatov v sovjetski družbi vse do danes.

Za določitev položaja sindikatov v sovjetskem političnem sistemu je vsekakor potrebno najprej opredeliti temeljne značilnosti tega sistema. Dajic najprej opozarja na nekatere dileme v zvezi s tem, kaj pojmovati kot politični sistem. Nato opredeli naslednje temeljne značilnosti (povzete po opredelitvah XXI. kongresa partije leta 1959 in kasneje): 1. socialistična državnost postopno prerašča v komunistično samoupravljanje; država je še močna, vendar se demokratizira; 2. država ima centralno mesto v sistemu in je ni mogoče z ničemer nadomestiti, je glavni vzvod izgradnje socializma in komunizma; 3. vodilno vlogo v celotni družbi ima partija (kot teoretični in politični center družbe, kot vzgojiteljica množic, kot kohezivni faktor družbe) ter 4. tudi družbene organizacije so pomemben del sistema; usmerja jih partija, sodelujejo pa pri izvajanju državnih funkcij (s tem, da jih državni organi konsultirajo o posameznih vprašanjih, da opravljajo nekatere funkcije v imenu državnih organov in da država prenaša nanje nekatere funkcije).

V takšnem kontekstu delujejo tudi sindikalne organizacije. Sindikati imajo skoraj 130 milijonov članov (domala polovica prebivalstva); članstvo v sindikatih je prostovoljno (vendar nečlani nimajo nekaterih ekonomskih pravic) in imajo z zakoni določeno vsebino delovanja. So v bistvu industrijski sindikati (vsi zaposleni v isti organizaciji so člani istega sindikata); od leta 1982 dalje imajo 32 panožnih organizacij (največ jih je bilo leta 1939 – 190). Zgradba sindikatov temelji na treh načelih: na proizvodnem, teritorialnem in na načelu demokratičnega centralizma. Njihova organizacijska struktura pozna tudi vertikalno teritorialno povezavo.

O vsebini in oblikah dela sindikatov je govor v tretjem delu knjige. Celotna aktivnost sindikatov je razdeljena na tri skupine:

1. *Proizvodno ekonomska dejavnost.* V tej dejavnosti ima ključno mesto angažiranje delovnih ljudi pri upravljanju s proizvodnjo. Sovjetski sindikati organizirajo oziroma sodelujejo pri vrsti oblik udeležbe delavcev pri upravljanju: načrtujejo, sklepajo z upravo kolektivne pogodbe, organizirajo

stalne proizvodne konference, organizirajo socialistično tekmovanje itn. Delavce o mnogih stvareh vprašajo za mnenje, sodelujejo pri oblikovanju predlogov in pobud, vendar neposredno ne odločajo. Pomembno pa je tudi angažiranje sindikatov pri spodbujanju oblik tehnične ustvarjalnosti delavcev. Prav tako imajo pomembno mesto pri določanju norm in povračil za delo.

2. *Zaščitna funkcija.* To je tradicionalna funkcija sindikatov, ki pa jo danes pojmujejo kot skrb za uresničevanje zakonitih interesov delavcev in za izboljševanje njihovih življenjskih in delovnih razmer. Kaže se zlasti pri aktivnostih sindikatov glede urejanja delovnih pogojev in zaščite dela, sklepanja in prekinjanja delovnih razmerij, opravljanja inšpekcijske službe in podobnih dejavnosti. Sindikati nadalje upravljajo s socialnim zavarovanjem (na račun države) in skrbijo za stanovanjske razmere delavcev.

3. *Kulturno-vzgojno delo.* Na tem področju pripisujejo sindikatom ključne naloge pri vzgoji novih ljudi, nove komunistične zavesti, idejnosti, patriotizma, nove morale (moralni kodeks graditeljev komunizma). V ta namen imajo sindikati številne delavske klube, dvorce kulture, sindikalne knjižnice, posebno mrežo sindikalnih kino dvoran, organizirajo amatersko umetniško dejavnost, posebne oblike dela z mladino, otroki itn.

Knjigo sklenejo »končna razmišljanja«, ki se strnejo v ugotovitve, da še vedno obstaja potreba po izdelavi nove koncepcije sindikatov v socializmu.

Knjiga je za zainteresirane vsekakor zanimiva. Vsebuje vrsto originalnih dokumentov in citate iz originalne strokovne literature. Avtorju je uspelo obdržati pri obravnavi vsebine dokaj dosledno samostojno stališče, ki je vsaj včasih tudi kritično. Vendar bi pričakovali več take kritičnosti. Nekaj težav je imel s sistemizacijo vsebine: tako se, recimo, problematika upravljanja z gospodarstvom pojavlja deloma pod kronološko problematiko deloma pa v poglavju o različnih koncepcijah o sindikatih. Zato mu tudi ni v celoti uspelo, da bi se izognil ponavljanju. Prav gotovo je prednost teksta tudi v tem, da se dokoplje do nekaterih sintetičnih ocen in ne ostaja samo pri nizanju dejstev. Podane informacije pa so dovolj podrobne in dovolj dokumentirane, da so razumljive in celovite. Škoda je le, da je upošteval tako

malo že obstoječe jugoslovanske literature o tej problematiki.

Bogdan Kavčič

MARIJAN PAVČNIK

Pravni viri v jugoslovanskem pravu

Na področju družboslovne literature smo dobili s knjigo dr. Pavčnika o pravnih virih v jugoslovanskem pravu pomembno monografijo. Obravnavanje materialnih in formalnih virov se namreč izkaže kot vedno aktualna tema. Spreminjanje družbenih razmer pač vedno povzroča nove poglede na problematiko materialnih pravnih virov, kakor tudi prerazporejanje družbene funkcije tradicionalnih formalnih virov prava in pojavljanja novih.

V tem smislu se je tudi avtor lotil obravnavanja materialnih virov prava v luči spoznanj, da ljudje želijo vsakokrat sami odbirati družbene odnose, ki naj bodo pravno urejani. Vendar pri tem ne morejo mimo določene mere objektivnih danosti. Slednja je najbolj vidna pri normativni moči dejanskosti. Le-to prikazuje knjiga posebej z vidika ekonomskih razmerij ter načela delitve po potrebah. Vsakokratni produkcijski odnosi so tisti, ki bistvo pravnega sistema determinirajo v odvisnosti od razvojne stopnje proizvodilnih sil. Pravnim normam pa seveda ne gre odrekati določene kreativne moči. Ta se kaže po eni strani v večji zanesljivosti in predvidljivosti pravno normiranih družbenih odnosov, po drugi strani pa v usmerjanju ter pospeševanju objektivno možnega družbenega razvoja.

V skladu z omenjenimi družbenimi funkcijami pravnega sistema postavlja avtor merila za razporejanje predmeta pravnega urejanja med različne vrste formalnih pravnih virov. Med ta merila uvršča najprej stopnjo konfliktnosti družbenih odnosov, nato njihovo družbeno pomembnost ter teritorialno-personalno razsežnost in končno stopnjo

njihove dinamičnosti. Ob upoštevanju navedenih kriterijev naj bi torej potekalo združevanje splošnih pravnih norm v različne formalne pravne vire.

S tem v zvezi avtor uvaja razlikovanje med organiziranim in spontanim nastajanjem prava. Navedena delitev se zdi vprašljiva, saj ugotavljamo, da se pravne norme od drugih vrst družbenih pravil razlikujejo med drugim tudi po svojem organiziranem nastajanju (in organizirani kontroli nad njihovim izvrševanjem). Moralne in druge družbene norme torej nastajajo spontano oziroma neorganizirano, pravne norme pa organizirano, ko je določen za njihov nastanek poseben postopek, določeni so organi za njihov sprejem ipd. Znotraj samih pravnih norm bi tedaj delitev na organizirano in spontano nastajanje le-teh utegnila povzročiti določene nejasnosti, čeprav ji ne gre odrekati tudi določene utemeljenosti.

Ta bi bila – kot pojasnjuje avtor sam – zlasti v tem, da s spontanostjo kažemo predvsem na vsebinski nastanek pravila, medtem ko je njegova pritegnitev v pravno sfero vedno izraz človekovega načrtnega delovanja. Sicer pa se avtor omenjane terminološke dileme zaveda, saj beremo v knjigi, da »je zlasti oznaka o 'spontanem' (dajejo v navednici – op. A.I.) oblikovanju prava kočljiva in sporna«. (str. 35)

Pri razmejevanju avtonomnih od heteronomnih elementov v pravu je v knjigi uveljavljen dinamičen odnos. To pomeni, da je treba vsebinsko presojati avtonomnost določenega sklopa splošnih pravnih norm. Ni namreč nujno, da so splošni akti, ki jih zavezanci neposredno oziroma referendumsko sprejemajo, že kar avtomatično avtonomni, da pa bi bili na primer zakoni, ki jih sprejemajo predstavniška telesa oziroma skupščine, nujno heteronomni. Upoštevati kaže avtorjevo napotilo, da je potrebno v vsakem primeru analizirati socialno-interesno ozadje ene in druge vrste formalnih pravnih virov in šele na tej podlagi ugotavljati stopnjo njihove avtonomnosti oziroma heteronomnosti.

Obravnavana študija o pravnih virih vsekozi izhaja iz spoznanja o dialektični enotnosti materialnih in formalnih virov prava. Ta celovitost se izraža zlasti kot razmerje med vsebino (materialnim virom) in obliko (formalnim virom). Zato avtor opozarja, da »mora biti vsako pravo socialno in zlito z

družbo, iz katere izhaja in za katero velja«. (str. 41) Glede na takšno ugotovitev so v monografiji poglobljeno analizirani ustava, zakon, uredba, samoupravni splošni akti, morala, družbeni standardi ter sodba kot akt, ki uporablja in ustvarja pravo.

Vse te teme so obdelane z veliko teoretično širino ter ob upoštevanju širokega spiska domače in dostopne tuje literature. Dobra sistematičnost monografije zagotavlja njeno uporabno preglednost. Ob visoki jezikovni kulturi je mogoče dojeti številne ugotovitve, ki so pomembne tako za nadaljnji teoretični razvoj stroke, kot za potrebe praktične pravodajne politike.

Tako so v monografiji tudi strokovno utemeljeni predlogi za razmejitev med državnim in samoupravnim pravnim normiranjem. Poleg razredno konfliktnega vidika naj bi pri tem razmejevanju upoštevali še naravo interesov, ki so podlaga pravnim normam. Kadar v celotni globalni družbi obstajajo široki skupni interesi, se zdi najbolj racionalno pravno urejanje, ki je v rokah in v okviru družbenopolitičnih skupnosti, katerih skupščine pri nas nastopajo kot samoupravni in državni organi hkrati. Za urejanje družbenih odnosov, ki so specifični za posamezne ožje (samoupravne) organizacije in skupnosti, pa je priporočljiva pravodajna dejavnost teh mikrosubjektov samih, seveda v okviru naše ustavnosti in zakonitosti.

Takšnih – na poglobljeni znanstveni analizi – utemeljenih predlogov za praktično pravotvorno politiko je v obravnavanem delu še cela vrsta, zato ga gotovo ne smeta prezreti niti teorija niti praksa.

Albin Igličar

Part-time Farmers and their adjustment to pluriactivity

(Kmetje-delavci in njihova prilagoditev večstranski dejavnosti; publikacija Slovenske akademije znanosti in umetnosti)

Publikacija je izšla leta 1982 v dveh delih, v nakladi 500 izvodov, skupaj ima 394 stra-

ni. Glavni urednik in predsednik skupnega odbora jugoslovanskih akademij za mešana gospodinjstva akademik prof. Stane Krašovec je v njej strnil gradiva in razprave seminarja, ki je bil v Ljubljani od 21. do 24. junija 1981. leta.

Osemindvajset strokovnjakov (15 iz različnih dežel sveta – od Kanade do Japonske in 13 iz Jugoslavije) se je zbralo v Ljubljani, da bi si izmenjali izkušnje in uskladili poglede na izredno razširjenost mešanih kmetij v najbolj razvitih kapitalističnih in v tistih socialističnih deželah, v katerih je veliko obdelovalnih površin v zasebni lasti.

Število mešanih kmetij obsega od 20 do 90 odstotkov vseh kmečkih gospodinjstev v posameznih deželah ali regijah. V gradivih, pripravljenih za seminar, pa je očitno, da se njihovo število celo večja v mnogih razvitih deželah in v deželah v razvoju ali pa je še vedno izredno visoko. V Franciji jih je malo, vendar se število povečuje. V Zvezni republiki Nemčiji jih je razmeroma veliko, čeprav se število zmanjšuje. Ne glede na njihov delež v skupni kmetijski populaciji pripisujejo v obeh deželah mešanim kmetijam velik pomen v odmaknjenih hribovitih in za kmetovanje manj ugodnih predelih; hkrati pa so takšne kmetije problem v okolici urbanih središč, kmetje-delavci pa so dostikrat opredeljeni kot ovira za načrtovano izboljševanje agrarne strukture zaradi predpostavke, da zemlje ne obdelujejo dovolj učinkovito. V Avstriji, nasprotno kot v Nemčiji, se njihovo število nenehno povečuje. To se dogaja tudi v mnogih drugih evropskih deželah. V nekaterih predelih Jugoslavije se delež mešanih kmetij približuje tako visokemu številu, kot ga poznajo samo še na Japonskem. V Veliki Britaniji število mešanih kmetij narašča, vendar vsaj deloma zaradi tistih, ki kmetujejo za hobi ali pa so to novi kmetje mestnega porekla. Nedvomno se število kmetov-delavcev v kmečkih gospodinjstvih večja, prav tako pa se večja tudi njihov gospodarski učinek. Hkrati s tem pa se večja tudi nerazumevanje in nasprotujoča si stališča do tega pojava. Mnogi celo ne priznajo njihovega pomena ter družbenih in gospodarskih posledic. Situacija, ki je ni več možno tolerirati! (Krašovec: 23, 24).

Da je potrebno razjasniti pojav mešanih kmetij oziroma kmetov-delavcev utemeljuje tudi dejstvo, da v nobenem primeru to ni homogena populacija, temveč populacija, ki

se spreminja v času in prostoru. Medtem ko so kmetje-delavci v nekaterih družbah in okoljih zgolj nadležnost pri oblikovanju agrarne politike, pa so življenjsko pomembni za dežele v razvoju, ki hrano uvažajo. Zanje je pomembna vsaka vrsta in vsaka količina hrane, ki jo je moč pridelati, ne glede na to ali jo pridelata čisti kmet ali kmet-delavec. Seveda moramo še zlasti v takšnem položaju ugotoviti, kako tudi pri kmetih-delavcih doseči čim večjo pridelavo na enoto obdelovalne površine.

Kljub množici težav, povezanih s kombinacijo kmetovanja in zaposlitve, ki jih ne preučujejo le različne kmetijske stroke, temveč tudi družbene vede kot ekonomija, sociologija in pravo, se je omenjeni strokovni zbor omejil zgolj na opredeljevanje in razvrščanje kmetij z večstransko dejavnostjo ter prilagajanje kmetov takšnemu položaju.

Enotno *opredeljevanje in razvrščanje* kmetij z večstransko dejavnostjo je osnovni pogoj za spoznavanje njihove razširjenosti in primerljivosti podatkov med posameznimi deželami ali regijami. Od opredeljitve tega pojma so odvisni vsi statistični podatki. Na njej pa temeljijo tudi vse znanstvene analize, ki niso zanimive zgolj za njihove avtorje in strokovne tovariše, temveč bi jih morali upoštevati tudi politiki oziroma vsi načrtovalci družbenega razvoja. V Avstriji je po besedah avstrijskega udeleženca »v zadnjih desetih letih delno kmetovanje vedno bolj intenzivno terjalo pozornost tako ekonomske teorije kot agrarno-politične prakse« (str. 29).

V Izhodiščih za razpravo S. Krašovca, ki so jih udeleženci seminarja dobili vnaprej, da bi lahko usmerili razpravo k bistvu opredelitve in razvrščanja, avtor uvaja povsem nov izraz za to. V angleščini se to najbolj pogosto imenuje »part-time farm«, v nemščini »der landwirtschaftliche Nebenerwerbsbetrieb«, to je »mixed agricultural-nonagricultural household«, čeprav se zaveda, da se izrazu »part-time farm« ne bo moč v celoti izogniti. Udeleženci seminarja so ga tako rekoč dosledno uporabljali.

Opredelitev, ki upošteva nastanek in razvoj mešanih kmetij, uvršča v razred 1 (OECD) ali tip 1 (Japonska) tista kmečka gospodinjstva, katerih posamezni člani so se zaposlili v nekmetijstvu, da bi si pridobili dodatni dohodek, ob čemer je kmetija še

vedno glavni vir preživetja. Pozneje, včasih še v isti generaciji, običajno pa v drugi ali tretji generaciji, je postala zaposlitev pomembnejša od kmetije, ki je postala le dodatni vir dohodkov, dostikrat pa zagotavlja zgolj socialno varnost ob morebitni brezposelnosti oz. slabih časih [mešane kmetije razreda 2 (OECD) ali tipa 2 (Japonska)].

Zgolj gospodarskim vzrokom tega tradicionalnega prehajanja čistih kmetij v mešane tipa 1 in teh v tip 2 so se v razvitih deželah pridružili novi, ki povzročajo nastajanje vedno novih mešanih kmetij. Mednje sodijo strojna obdelava, ki lajša delo in hkrati zmanjšuje potrebno delovno silo; krajšanje delovnega časa zaposlenih povečuje čas, ki ostaja za kmetijo; ponovni pomen posestva kot zagotovila za socialno varnost ob večanju inflacije in nezaposlenosti; spremembe gospodarskih in tržnih pogojev večajo število majhnih kmetov, ki kot čisti kmetje ne morejo obstati. Po 2. svetovni vojni pa je opaziti tudi procese v nasprotni smeri: nekmet-kmet-delavec-kmet. Čeprav je to predvsem kmetovanje kot hobi, kmetovanje ob pokojnini ali drugem viru dohodkov, npr. domača obrt, vaška industrija ipd., ki prav tako pomenijo kombiniranje kmetovanja z nekmetijskimi dejavnostmi.

Zaradi različnih razlogov večstranske dejavnosti kmečkih gospodinjstev in tudi zaradi različnih vrst dodatnih dejavnosti je zapleteno že samo razločevanje kmetij na čiste in mešane, še bolj pa razvrščanje mešanih kmetij v tip 1 in tip 2 in morda še kakšen drug tip. Mnenja različnih avtorjev, predvsem pa izmenjava teh mnenj ter razlogi, s katerimi so posamezniki utemeljevali svoja stališča, so oblikovala *vrsto meril*, ki se uporabljajo ali bi jih bilo moč uporabljati pri opredeljevanju in razvrščanju kmečkih gospodinjstev, glede na to s kakšnimi dejavnostmi kombinirajo kmetijstvo in v kolikšnem obsegu. Naštetemo naj le tista, ki jih je upoštevalo več avtorjev in so tudi že uveljavljena v različnih deželah.

Najprej bi bilo treba omeniti *dohodek* iz kmetijstva in dohodek iz drugih dejavnosti, čeprav je dohodek težko natančno ugotavljati – deloma zaradi njegovega prikrivanja (davki), deloma pa zaradi tega, ker je izredno težko prističi k dohodku samooskrbni delež kmetijskih pridelkov.

Merilo *vloženega dela* sicer ne upošteva dohodkov rente, pokojnine, obresti ipd.,

vendar je izredno uporabno pri razločevanju mešanih kmetij tipa 1 in tipa 2, ker je z njegovo pomočjo možno določiti, katera dejavnost prevladuje: ali kmetovanje ali zaposlitev oziroma kakšna druga nekmetijska dejavnost. Seveda pa je zgolj iz podatkov o količini časa (dni v letu), namenjenega eni ali drugi dejavnosti, nemogoče sklepati o njunem deležu v skupnem dohodku. Novejše, vendar izredno pomembno merilo (kriterij) za tipologijo kmetij je vir *socialne varnosti*, ki je zlasti pomemben v deželah, v katerih je ta zagotovljena vsem zaposlenim.

Tem, najbolj pogostim merilom je možno dodati še nova, kot so delovna storilnost, specializirana kmetijska proizvodnja ipd., vendar nobeno posamezno merilo ne zagotavlja ustreznega opredeljevanja kmečkih gospodinjstev, še manj pa razvrščanja posameznih kmetij v postavljene skupine. Kateri član kmečkega gospodinjstva naj se upošteva pri opredeljevanju kmetij? Ali naj se pri tem upošteva večstranska dejavnost posameznika – morda le gospodarja ali dejavnost vseh članov kmečkega gospodinjstva? Ali naj bi se upoštevali le člani ožje družine, morda celo samo gospodarja, njegovega partnerja in naslednika? Nujno je torej treba razlikovati med posameznikom – kmetom, ki pridobiva dohodek iz kmetijstva in nekmetijske dejavnosti, in med kmečkim gospodinjstvom, ki ima različne vire dohodkov. Kakšno opredelitev bo izbrala oziroma kaj bo upoštevala kot merilo razvrščanja kmetij vsaka dežela, je pač odvisno od organizacije kmetijske proizvodnje, od tradicije in od namena, zaradi katerega se kmetije razvrščajo v različne tipe.

Vprašanje, katerega člana kmečke družine ali gospodinjstva velja upoštevati, postane še aktualnejše, ko obravnavamo *prilaganje kmetije* večstranski dejavnosti. Kljub temu da se v vsakem primeru prilagaja tisti član kmečkega gospodinjstva, ki se odloči za neko drugo (dodatno) dejavnost, se morajo njegovi dejavnosti nujno prilagoditi tudi drugi člani oziroma kmetija kot proizvodna enota. Najbolj pogoste so naslednje možnosti:

- kmetija deluje enako in v enakem obsegu, če ima družina oziroma gospodinjstvo dovolj članov;

- kmetija spremeni svojo dejavnost, tako da opusti vsakršno intenzivno proizvodnjo in začne z ekstenzivnim obdelovanjem, opu-

sti živinorejo in morda celo prodaja del zemlje;

- popolna opustitev kmetovanja – prodaja kmetije ali oddaja v najem.

Naštetim rešitvam se seveda pridružujejo tudi takšne, ki pomenijo prehod iz ekstenzivne v intenzivno proizvodnjo zaradi racionalizacije dela in zaradi vlaganja sredstev, pridobljenih iz drugih virov, v modernizacijo kmetijske proizvodnje. Takšne vrste prilagajanje omogoča tudi intenzivna, lahko celo dosledna delitev dela med člani kmečkega gospodinjstva, to je med tistimi, ki se ukvarjajo zgolj s kmetijstvom, in tistimi, ki so zaposleni v drugih dejavnostih. Najbolj pogoste so seveda različne intenzivnosti delitve dela, za katere je značilna pogostejša delitev odgovornosti kot pa delitev dela. Zlasti ob konicah kmečkih del običajno sodelujejo vsi člani družine oziroma gospodinjstva. O uspešnosti prilagoditve kmetij z večstransko dejavnostjo je moč sklepati iz dohodka, ki ga kmetija ustvarja s kmetijstvom in z drugimi dejavnostmi, kot tudi iz količine časa, ki ga člani gospodinjstva porabijo za kmetovanje in za druge dejavnosti. Predlog lestvice, ki bi bila mednarodno primerljiva, je naslednja:

čista kmetija: manj kot 10% dohodka ali dela zunaj kmetije;

mešana kmetija 1: več kot 10% in manj kot 50% dohodka ali dela zunaj kmetije;

mešana kmetija 2: 50% dohodka ali dela zunaj kmetije (str. 179).

V tem kratkem prikazu seveda ni moč izčrpati bogastva idej, predlogov in sklepov, zapisanih v dveh delih publikacije, zlasti ni možno nameniti več pozornosti drugemu delu, ki obsega poročila posameznih skupin udeležencev, ki so s spremljevalci iz Slovenije obiskali 10 območij Slovenije z različnimi morfološkimi značilnostmi, pedološko strukturo, podnebjem in z različno stopnjo gospodarske razvitosti. Obiskovalci so svoje vtise dopolnjevali in razčiščevali v pogovorih z občinskimi funkcionarji, s predstavniki družbenopolitičnih organizacij in zadrug, predvsem pa s kmeti samimi. Najbolj so jih navdušile odkritost in resnost sogovornikov, izmenjava izkušenj, kajti slovenske kmete je zanimalo, kakšno je stanje v deželah, iz katerih so bili obiskovalci. Večji del druge knjige pa obsega referate udeležencev v angleškem, nemškem ali francoskem jeziku.

Kljub temu da bralec pogreša sintetični prikaz referatov in razprav, pa je izredna vrednost publikacije v bogatem študijskem gradivu, v katerem je zbranih tudi izredno veliko najnovejših podatkov o razširjenosti posameznih tipov mešanih kmetij v deželah udeležencev seminarja. Čeprav v večini primerov neposredna mednarodna primerjava ni možna, so jasno opredeljena merila, na osnovi katerih v posameznih deželah opredeljujejo kmetije na čiste in mešane. Da se hitro znajdeš v gradivu in lažje najdeš posamezne podatke, sta v publikaciji imensko in stvarno kazalo, izbrani bibliografski podatki pa opozarjajo na najpomembnejša dela udeležencev seminarja – mednarodno priznanih strokovnjakov za mešane kmetije.

Ana Barbič

Teorija, empirija, praksa

(Prispevki h kritiki in razvoju metod družboslovnega raziskovanja)

V sodelovanju Partizanske knjige in Raziskovalnega centra za samoupravljanje pri RSZS Slovenije je izšel zbornik člankov *Teorija, empirija, praksa*, ki obravnavajo metodo(logijo) družboslovnega raziskovanja. Kot v predgovoru pove urednik tega zbornika Slavko Splichal, je bilo temeljno vodilo avtorjev šestnajstih razprav »utemeljeno v dognanju o nujnosti razgrnitve temeljnih metodoloških problemov ali vprašanj o družboslovnem raziskovanju, ki zadeva predvsem ‚predmete‘ raziskovanja in ‚teorije‘ in jih zato ni mogoče (razen navidezno) razreševati na ravni samih metod empiričnega raziskovanja, ki abstrahirajo oboje«.

Za zbornik bi lahko rekli, da je jugoslovanski, saj so avtorji iz Zagreba, Beograda, Skopja in Ljubljane. Že sami naslovi člankov zagotavljajo pestrost in zanimivost branja, podrobni študij posameznih člankov pa povsem upraviči namen zbornika, ki naj bi bil »izziv, tako raziskovalcem kot študentom«.

Slavko Splichal v svojem prispevku *Teorija, empirija, praksa* načena vprašanje o »križi« metodologije družboslovnega raziskovanja, o čemer še danes, tudi pri nas, teče veliko besed, nato pa se loteva teme o nujni povezanosti teorije in empirije in o nujni odvisnosti in povezanosti načina raziskovanja od predmeta raziskovanja. Ugotavlja, da je bistvo sedanje krize družboslovnega raziskovanja nerazumevanje, nesposobnost postaviti konkretno metodo nasproti abstraktnim empiricističnim metodam, »in nikakor ne le (predvsem) v problematičnosti samih raziskovalnih tehnik!« Pokaže na nujnost razlikovanja med »empiričnim razkrivanjem bogastva konkretnega razvoja« in »empiričnim raziskovanjem«. In ko zelo jasno ugotovi, da je za raziskovalca »bistveno odkrivanje pogojev, ki so pripeljali do novega« (to novo pa določa bistvo družbe) »in pogojev, ki preprečujejo ali otežujejo njegov nadaljnji razvoj, ter njihovo posploševanje«, bralcu tudi odžene dvom o nujnosti oziroma nenujnosti empiričnega raziskovanja.

Bogdan Šešić v svojem članku *Pokušaji eliminacije dijalektike i dijalektički istraživački modeli* naredi hiter sprehod skozi zgodovino spora med metafiziko in dialektiko in se podrobneje ustavi ob E. M. Barthu in M. Bunu in njunem poskusu eliminacije dijalektike, za katero ugotovi in dokaže, da nista uspeli. Nato poudari nujnost izdelave dialektičnih raziskovalnih modelov kot »teoretično znanstvene miselne slike pojava, ki ga raziskujemo«.

Milan Mesić v razpravi *Društvena uvjetovanost (empirijskog) istraživanja društva* pokaže na odnos kvantifikacija (na kateri temeljijo nove eksperimentalne metode) – kapitalizem, na zgodovinsko odvisnost tega odnosa in sploh na posebno mesto empiričnega raziskovanja v kapitalistični družbi, ki v veliki meri usmerja pozornost od globalnih problemov družbe na parcialne. Nato pokaže na izredno pomembno vlogo socialne statistike v industrijsko razvitih državah, ki že s samim terminom svoje temeljne dejavnosti (podatek) hoče biti (ali bolje rečeno: mora biti) vrednostno nevtralna. Prav gotovo bi to lahko rekli tudi za naše razmere! Poudarja nujnost kritične analize funkcije empiričnega raziskovanja v konkretnih zgodovinskih okoliščinah. Nato na nekaj primerih statistične prakse (moderna matematična stati-

stika, testi signifikantnosti in novi mit – kibernetizacija družbe), utemljuje nujnost takšne analize, saj ni socialna statistika tista, ki bi morala biti deležna kritike, ampak mora priti do demistifikacije empiričnega raziskovanja in analize njene vloge v konkretnih razmerah. V drugem delu se kritično spopade z empiričnim raziskovanjem v socialistični samoupravni družbi in ugotovi, da socialistični birokraciji empirično raziskovanje ni potrebno, ali, bolje rečeno, da ji je nadležno in sovražno. Za razliko od birokracije je tukaj tehnokracija, ki pa, nasprotno, temelji na pozitivnih dejstvih in jih torej mora poznati. Po teh načelnih ugotovitvah lahko sledimo razvoju empiričnega raziskovanja v naši družbi, in sicer na primeru industrijske sociologije. Konča z ugotovitvijo, da je razredno usmerjeno empirično raziskovanje nujnost razvoja socialističnega samoupravljanja.

O tem, kje so vzroki za krizo učinkovitosti družboslovnih znanosti in kako te vzroke preseči, govori Slavko Podmenik v svoji razpravi z naslovom *Kritični člen današnjih težav z učinkovitostjo družbene znanosti (in politike) je v manjkajočih ali pomanjkljivih merah in merilih (in metodah)*. V veliki meri so možnosti za preseganje v spreminjanju odnosa med politiko in znanostjo, za katerega ne moremo reči, da je bil in da je enakopraven in konstruktiven. Nato ugotovi, da so »ključno (odločilno) sredstvo za učinkovito organizacijsko uveljavljanje dejanskih interesov mere, ki opredeljujejo temeljna in splošna razmerja z empiričnimi kazalci, ki vsekakor omogočajo, da se orientira v svojem konkretnem obnašanju«. Nato opozori na napačni odnos do merjenja, na napačno pojmovanje merjenja nasploh in na nujnost izdelave kazalcev družbenega razvoja.

Mihajlo V. Popović se v zapisu raziskovalnih izkušenj z naslovom »Subjektivni« stavovi i »objektivna« ponašanja ponovno loteva vedno zanimivega vprašanja o tem, v kolikšni meri moramo iz poznavanja stališč posameznika sklepati na njegovo dejansko obnašanje v določenih okoliščinah. Loteva se vprašanja o verodostojnosti podatkov o mnenjih in stališčih posameznika. Nato opozarja na nujnost uporabe vprašalnika kot načina zbiranja mnenj in stališč pri proučevanju interesov in hkrati na omejenost take metode. Na podlagi raziskave Društveni slojevi i društvena svest opozarja na izredno

kompleksnost odnosov med sociološkimi teorijami in empiričnim raziskovanjem, med teoretičnimi pričakovanji in izkustveno dobljenimi podatki.

Tine Hribar v prispevku *Domet sistemske analize* podrobno obrazloži bistvo substancialne in strukturalne sistemske teorije in v okviru te druge funkcionalistično in interpretacijsko sistemsko teorijo. Predvsem opozori na razlike med teorijami, katerih skupno načelo sestavlja načelo racionalnosti, ki pa ga vsaka teorija razume po svoje.

V obsežnem prispevku *Teoretični in metodološki trendi v sociološkem raziskovanju (prostorsko) družbenih struktur in razvojnih procesov* se avtor, Zdravko Mlinar, zavzema za široko sociološko proučevanje prostorsko-družbenih procesov, ki ne sme biti zaprto v meje ene discipline. Opozori na neenotnost pri uporabi raznih pojmov, ki so premalo operacionalizirani in teoretično opredeljeni in s tem tudi ne omogočajo empiričnega raziskovanja. Sociološke raziskave teh procesov so vse preveč opisne narave in ne pojasnjujejo vzročnosti in determiniranosti teh procesov. Raziskave ostajajo v glavnem na fenomenološki ravni prikazovanja posameznosti in s tem izgubljajo možnost primerljivosti in vpogleda v notranja protislovja proučevanega. Seveda pa te splošnosti ne smemo jemati zgolj kot problem, ampak najbrž tudi kot nujnost, ki postane problematična le v določenih okoliščinah. Na koncu opozarja na nujnost prehoda od monografske obravnave h komparativnemu mednarodnemu raziskovanju. To omogoča tako stopnja razvitosti sociološke teorije in metodologije, kot tudi nujnost preiti iz ozkega, začaranega kroga na širše, komparativno in tudi nedisciplinarno omejeno raziskovanje. Avtor nam torej na dokaj strnjen način predstavi poglobitve dileme in dosežke tega raziskovalnega področja in tudi nakaže veliko odprtih možnosti.

France Černe v prispevku z naslovom *Ekonomska teorija (veda) med akademizmom, empirizmom in zgodovinskim realizmom (prakso)* najprej razmišlja o »krizi naše ekonomije« in se med drugim vpraša, ali ni kriza ekonomije (kot tudi družboslovja nasploh) »samo odsev druge krize – krize zgodovinske družbene prakse«. Nato, med drugim, govori tudi o vrednostni nevtralnosti ekonomske vede in poskuša najti razloge za zagovarjanje takšne teze, za katero tudi

ugotovi, da se med marksističnimi ekonomisti ne pojavlja. V sklepnih mislih pa zapiše: »Razmišljajoč o metodi ekonomske vede, ugotavljamo, da se mora ekonomska veda razvijati tako kot družbena (kritična) analitična veda in tudi kot operativna – sistemska veda; torej mora biti teoretična, toda z drugačno vključitvijo realnega v njene konsideracije.« Takšna misel najbrž velja za celotni sklop družboslovnih ved.

Vladimir Milić želi v svojem prispevku *Naučno istraživanje i vrednosti* opozoriti predvsem na nevarnost, ki se za razvoj znanstvene metodologije skrivajo v pojmovanju znanosti kot »čiste znanosti«. Podlago za takšen pogled so tri trditve: a) da znanost ne more sprejemati vrednostnih sodb, b) da teh sodb ne more preverjati in c) da znanosti ne zanima uporaba njenih rezultatov v praksi. Milić obrazloži te trditve in jim postavi jasne protiargumente.

Branislav Ivanović v članku *Mogućnost primene naučne metodologije u samoupravnoj praksi* opozarja na povsem nova področja raziskovanja, na raziskovanje samoupravne problematike. Kompleksnost obravnave problemov zahteva takšne metode, ki so »adekvatne problemom, ki jih rešujejo; ki so zasnovane na objektivnih in strogo znanstvenih resnicah, so dovolj natančne in dajejo enoznačne rešitve, tako da je vsaka zabloda in zloraba povsem izključena«.

Franco Adam v svojih *Teoretskih in epistemoloških razsežnostih »uporabe« metode v empiričnem in akcijskem raziskovanju* pokaže na »utrujenost« pri nas uveljavljenih metod zbiranja podatkov in temu sledečih deskriptivnih analiz. Sam se zavzema za konfliktno metodologijo, predvsem pa za enakopravnejši odnos med raziskovalcem in anketiranim, ki pa ga standardizirane metode zbiranja podatkov onemogočajo. Ugotavlja, da določenim raziskovalnim ciljem ustrezajo določene metode zbiranja podatkov, zato se zavzema za različne metode in tudi za njihovo kombinacijo.

Teorija i empirija u političkim naukama, kot je naslov prispevka Milana Matića, kaže

na širino in kompleksnost odnosa moderne politične teorije in empirije. Ugotavlja, da so dosedanja rezultati empiričnega raziskovanja političnega fenomena skromni in prav tako ugotavlja vzroke za takšno stanje.

Dimitar Mirčev poskuša v prispevku *Problemi i alternative teorijsko metodološkog pristupa praksi samoupravljanja* gledati na smisel, vrednost in rezultate jugoslovanskega socialističnega samoupravljanja v širših mednarodnih, teoretičnih in družbeno-praktičnih okvirih.

Petar Gledić v *Istraživanju samoupravne prakse organizacija udruženog rada* – prav tako kot vsi drugi avtorji, ki obravnavajo podobno temo – ugotavlja izreden pomen in vlogo empiričnega raziskovanja samoupravnih odnosov. Opozori na pomanjkljivosti raziskav, ki jim ne uspe dovolj vključiti raziskovanja globalne družbe in gre v glavnem za proučevanje danosti, da pa je prognostična funkcija raziskav zanemarljena.

Manojlo Bročić v svojem prispevku opozarja na posebna teoretično-metodološka vprašanja ob obravnavanju mladine kot posebne socialne, izredno kompleksne entitete. V zadnjem času so empirična raziskovanja, ki proučujejo razne vidike življenja mladih, pogoste, njihova pomanjkljivost pa je ozka disciplinarna obravnava, pa tudi številne metodološke pomanjkljivosti.

Tudi za zadnji prispevek, prispevek Štefice Bahtijarević, *Naučni teorijski pristup i neki rezultati empiričnog proučavanja fenomena ateizma i religije*, bi lahko rekli, da obravnava posebna teoretično-metodološka vprašanja posebne sociologije, sociologije religije. V članku nas seznanja tudi z rezultati konkretne empirične raziskave fenomena religije.

Pričujoči zbornik, ki je eden redkih, ki se loteva problemov metodologije družboslovnega raziskovanja, je že s samim izidom izziv; nujno bi bilo, da bi raziskovalci in vsi, ki jih ta problem zanima, ta izziv začutili in se mu odzvali.

Vera Kozmik

Vojno delo (Beograd) št. 6/1983

Intervju: MIKA ŠPILJAK: Znanost v funkciji obrambe; *Marx in vojaška znanost ter praksa;* BRANKO MAMULA: Marksistični pristop k problemom razvoja vojaške večšine; *Pogledi:* RADE SUŠA: Oboroženo ljudstvo – rdeča nit v povojni graditvi naših oboroženih sil; VELJKO KADIJEVIĆ: Marksizem in vojaško organiziranje socialistične družbe za obrambo; DUŠAN KVEDER: O nekaterih temeljnih pojmi in izvorih vojaške misli; MILISAV NIKIĆ: Zavarovanje zaledja – nekatere osnovne značilnosti in smeri nadaljnega razvoja in izpopolnjevanja; MIHAJLO BRAJOVIĆ: Podružbljanje, koordinacija in usmerjanje splošne ljudske obrambe in družbene samozščite; MILUTIN ŠUŠOVIĆ: Vpliv naših razmer na našo vojaško doktrino; TEODOSIJE PEREZANOVIĆ: Tovariši z Borovna; MIHAJLO VUČINIĆ: Omejene vojne – stvarnost sodobnega sveta; *Kritični pogledi:* NIKOLA PEJNOVIĆ: Refleksije o knjigi Velimira Terzića »Propad kraljevine Jugoslavije 1941«; 35 let »Vojnog dela«.

Pogledi (Skopje) št. 6/1983

VUKAŠIN PAVLOVIĆ: Marksizem in nova socialna gibanja; IVO PAIĆ: Prepreke samoosveščanja (stališča in meje Marxove kritike ideološkega pačenja zavesti); ELMAR ALTVATER: Dvojni značaj sedanje krize kapitalističnega svetovnega sistema; ANDRÉ GUNDER FRANK: Ad hoc politika: nezaposlenost in svetovna kriza ekonomske politike; ISTVAN BALOGH, TIBOR HALAI: Dosežki, protislovja in učinki razvoja socialistične družbene formacije; JAMES PETRAS: Prispevek k marksistični teoriji industrijskega razvoja tretjega sveta;

Dijalog (Sarajevo) št. 5/1983

Zgodovinski pomen in izkustvo AVNOJ: STOJAN TOMIĆ: Avnojska vera in sodobno politično delovanje; ENVER REDŽIĆ: Južnoslovenska misel in AVNOJ; ALEKSANDAR GRLIČKOV: Nacionalno vprašanje v sodobnem svetu; MUHAMED KEŠETOVIĆ: Od AVNOJ do svobodnega združenega dela; IVAN PERIĆ: Nacionalna komponenta socialistične revolucije v Jugoslaviji; BOŽO KLJAJIĆ: Položaj republik in pokrajin v Jugoslaviji od drugega zasedanja AVNOJ do 1974 (s posebnim ozirom na položaj v mednarodnih odnosih); GAŠO MIJANOVIĆ: Zbor narodov in zbor republik in pokrajin; MARIJANA PAJVANČIĆ: O nekaterih ustavno-pravnih in institucionalnih podmenah uresničevanja enakopravnosti narodov in narodnosti v SAP Vojvodini.

Naše teme (Zagreb) št. 12/1983

Pogledi: ĐORĐE PRIBIČEVIĆ: Cene in stabilizacije; LUKA MARKOVIĆ: Skrivnost jugoslovenskih ekonomistov; IVO DRUŽIĆ: Teorija in politika gospodarskega razvoja; ANTE LEŠAJA: Ekonomska biblioteka CKD Zagreb; *Socializem in subjektivne sile:* MITJA RIBIČIĆ: Socialistična zveza in demokracija; ZORAN VIDOJEVIĆ: Smisel partije; *Aktualni problemi samoupravljanja:* ŽARKO PAPIĆ: Razpotja samoupravljanja; NOVAK JANKOVIĆ: Sistemski zakoni in logika ekonomije; SLOBODAN INIĆ: Ontogeneza družbene krize v Jugoslaviji; *Marksizem in sodobni socializem:* RADMILA STOJANOVIĆ: Stoletje po Marxu; *Esej:* RÜDIGER BUBNER: Logika in kapital; *Razstava knjig.*

Socijalizam (Beograd) št. 1/1984

VLADIMIR BAKARIĆ: Kaj je to dohodek; **JANKO PLETERSKI:** Zgodovinski razlogi za obstoj SFRJ; **FRANJO KOŽUL:** Zgodovinski pomen prvega desetletja v razvoju samoupravljanja; **DRAGUTIN V. MARSENIĆ:** Aktualne težave in perspektive razvoja našega gospodarstva; **IVAN A. RANKOV:** Bilančna protislovja v poslovanju naših bank; **MILORAD DRE-NJANIN:** Blagovna proizvodnja socialističnega samoupravljanja in način proizvodnje samoupravno združenega dela; **MIOMIR JAKŠIĆ:** Teorija načina proizvodnje in spremembe v mednarodnih ekonomskih odnosih; *Pogledi:* **MUSTAFA KARAHASAN:** Dokument o težkem in velikem boju nekega naroda; *Prikazi.*

Marksizam u svetu (Beograd) št. 9–10/1983

Planiranje in gospodarske krize: **VLADIMIR GLIGOROV:** Plan in krize; **LAV TROCKI:** K socializmu ali kapitalizmu?; **G. J. SOKOLJNIKOV:** Jesenski »zastoji« in problemi gospodarskega razvoja; **V. G. GROMAN:** O nekaterih empirično pojavnih zakonitostih v našem gospodarstvu; **A. ŠANJIN:** Ekonomska narava naše ga pomanjkanja; **L. JUROVSKI:** O problemu plana in ravnotežja v sovjetskem gospodarskem sistemu; **N. D. KONDRATJEV:**

Kritične pripombe k planu razvoja gospodarstva; **S. O. STRUMILIN:** Industrializacija ZSSR in epigoni narodnjaštva; **G. M. KŠIŽANOVSKI:** Ob graditvi perspektivne petletke; **V. BAZAROV:** O perspektivah gospodarskega in kulturnega razvoja; **W. LEONTIEFF:** Bilanca gospodarstva v Sovjetski zvezi; **O. LANGE:** Kompiuter in tržišče; **M. KALECKI:** Kratek pregled neke metode oblikovanja dolgoročnega plana; **J. KORNAI:** Matematično programiranje dolgoročnega plana na Madžarskem; **V. NEMČINOV:** Modeli planiranja narodnega gospodarstva.

Mednarodni problemi (Beograd) št. 2/1983

Članki: **RANKO PETKOVIĆ:** Neuvrščенost v Latinski Ameriki; **JORDAN DINIĆ:** Korejski problem in poti za njegovo razreševanje; **NINA DOBRKOVIĆ:** Načela pogajanj o razoroževanju; **DUŠAN NIKOLIŠ:** Globalna mednarodna koncepcija in strategija Nixon-Fordove administracije (značaj, cilj in elementi); **BRANISLAVA ALENDAR:** Mednarodna ekonomska integracija – stanje v integracijskih grupacijah dežel v razvoju; *Pogledi in mnenja:* **TODOR TODOROV:** Mednarodno financiranje razvoja v krizi; **LJUBIŠA STANOJEVIĆ:** Informacijsko-logična analiza mednarodnih spopadov; *Mednarodni sestanki:* **ĐORĐE LAĐEVIĆ:** Sedemintrideseto letno zasedanje Brettonwoodskih institucij; *Prikazi.*

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije knjižnice Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo)

A. članki in knjige iz SFRJ

B. Članki in knjige iz tujine

I. MARKSIZEM

A

ARANDELOVIĆ Jovan: *Dijalektička racionalnost / Jovan Arandelović*, Beograd: Nolit, 1981. – 376 str.; 21 cm. – (Filozofska biblioteka).

RAINKO Stanislav: *Staljinov marksizam, Dijalog 1–2* (1983).

RAZGOVORI s Marxom i Engelsom: Priredil Hans Magnus Encensberger. Beograd: Rad, 1983.

B

CARVER Terrell: Marx- and Engels's »Outlines of a Critique of Political Economy«. History of political thought 4(1983) 2.

KREGEL Jan: Marx, Schumpeter, Keynes: tre discepoli ortodossi di Adamo Smith. Mondoperaio 36(1983) 7–8.

GLEICHER David: A historical approach to the question of abstract labor. Capital and class (1983) 21.

LEVIN Michael: On the Adequacy of Marx's Vision of Communism. Praxis international 3(1984) 4.

PELLICANI Luciano: Gli enedi legittimi di Marx. Mondoperaio 36(1983) 6.

SALVADORI Massimo L.: Marx e i marxismi. Mondoperaio 36(1983) 6.

III. SOCIOLOGIJA – OBČA

A

BERNIK Ivan: Egalitarizem kot dejavnik (dez)integracije jugoslovanske družbe. Nova revija 4(1984) 22–23.

JOVIĆ Petar: Sociološka opservacija svakidašnjeg života. Dijalog 3–4(1983).

KATUNARIĆ Vjeran: Obrana sociologije ili zanat sociologa. Revija za sociologiju 12(1982) 1–4.

POSEBNE SOCIOLOGIJE

A

ETEROVIĆ Nikola: Tradicionalne afričke religije. Crkva u svijetu 19(1984) 1.

NIKOLOVSKA Natalija: Kritički osvrt kon sovremenata

regionalna teorija i prakcija na SSSR. Pogledi 20(1983) 5.

RAMOVŠ Jože: Alkoholno omamljen – Celje: Mohorjeva družba, 1981–1983. – Zv. 2.

RUS Veljko, ARZENŠEK Vladimir: Rad kao sudbina i kao sloboda: Podjela i alijenacija rada – Zagreb: Vseučilišna naklada Liber, 1984.

VRCAN Srdjan: Društvene nejednakosti u suvremenom socijalističkom društvu. Pogledi – Split 13(1983) 2.

B

AGASSI Judith Buber: Women on the Job: The attitudes of Women to their Work – Lexington, Mass: D. C. Heath and Company, cop. 1979.

RUFFOLO Giorgio: Una strategia per la »buona« occupazione. Mondoperaio 36(1983) 10.

WESTLEY Frances R.: Ritual as Psychic Bridge Building: Narcissism, Healing and the Human Potential Movement. Journal of psychoanalytic anthropology 6(1983) 2.

POLITIČNE VEDE – SPLOŠNO

A

BUČAN Daniel: Mijene suvremene islamske ideologije. Naše teme 27(1983) 10.

HASANBEGOVIĆ Jasminka: Klasifikacija savremenih političkih sistema Gabriela Almonda. Arhiv za pravne i društvene nauke 69(1983) 3.

SMIROV V. V.: Politička kultura i vaspitanje u radnom kolektivu. Arhiv za pravne i društvene nauke 69(1983) 3.

B

BLACK Edwin: Politics on a Microchip. Canadian Journal of political science 16(1983) 4.

HEKMAN Susan: Beyond Humanism: Godamer, Althusser, and the Methodology of the Social Sciences. Western political quarterly 36(1983) 1.

CHUMMER Farina, KELLY Michael: Innovation Policy and the Social Sciences. Political studies review 3(1983) 1.

LAPONCE J. A.: Science politique et geographie politique: terrain en vriche et terrain a batir. Revue internationale des sciences sociales 35(1983) 97.

MANSON Tycho, JAMESON Doig W.: The Wider Context of Corrections Politics: Introduction to a Symposium. Policy science review 2(1983) 2.

ROTENSTREICH Nathan: Conservatism and Traditionalism. *Praxis international* 3(1984) 4.

SADURSKI Wojciech: To Each According to His (Genuine?) Needs. *Political theory* 11(1983) 3.

SAMOUPRAVNI SISTEM, DRUŽBENOPOLITIČNI SISTEM

A

POPIT France: Bodimo dobri gospodarji in upravljalci: Za analizo sedanjega položaja in za samoupravno prihodnost Socialistične federativne republike Jugoslavije – Ljubljana: Komunist, 1983.

ŽIVANOVIĆ Miodrag: Da li je samoupravljanje u krizi? *Dijalog* 3–4(1983).

JOHNSTON Denis F.: *Census Concepts as Knowledge Filters for Public Policy Advisors*. *Knowledge* 5(1983) 1.

JORDAN A.G., RICHARDSON J.J.: Policy communities: The British policy style. *Policy studies journal* 11(1983) 4.

GEORGIOU George: The political economy of military expenditure. *Capital and class* 19(1983).

LIU Alan P.L.: The Politics of Corruption in the People's Republic of China. *American political science review* 77(1983) 3.

MOON Jeremy, RICHARDSON J.J.: The Politics of Unemployment in Britain. *Political quarterly* 55(1984) 1.

SANDERSON Steven E.: Political Tensions in the Mexican Party System. *Current History* 82(1983) 488.

ZIEGLER Charles E.: Worker Participation and Worker Discontent in the Soviet Union. *Political science quarterly* 98(1983) 2.

NOVEJŠA POLITIČNA ZGODOVINA IN ZGODOVINA POLITIČNE MISLI

B

DANOPOULUS Constatine P.: Military Professionalism and Regime Legitimacy in Greece, 1967–1974. *Political Science Quarterly* 98(1983) 3.

WINSTON James: The decline and fall of Michael Manley: Jamaica 1972–1980. *Capital and class* 19(1983).

V. MEDNARODNI ODNOSI

A

MILAŠINOVIĆ Radomir: Teror slobode: lice i naličje diplomatije – Beograd; Zagreb: Jugoart, 1983.

B

BINDER Leonard: U.S. Policy in the Middle East: Exploiting New Opportunities Ties. *Current History* 82(1983) 480.

BORDONE Sandro: La normalizzazione dei rapporti tra PCC e PCI. *Il politico* 48(1983) 1.

CIOFFI REVILLA Claudio: Stati Uniti e Comunità Europea: Conflitto o cooperazione? *Rivista italiana di scienza politica* 13(1983) 3.

COTTAM Richard: The Iran – Iraq War. *Current History* 83(1984) 489.

CURTIN Knight Virginia: The Social and Economic Transformation of Zimbabwe. *Current History* 82(1983) 482.

DEGER Saadet, SMITH Ron: Military Expenditure and Growth in Less Developed Countries. *The Journal of Conflict Resolution* 27(1983) 2.

DOGAN Mattei, PELASSY Dominique: La scelta dei paesi nella comparazione internazionale: cinque strategie. *Rivista italiana di scienza politica* 13(1983) 3.

GADDIS John Lewis: The Rise, Fall and Future of Detente. *Foreign Affairs* 62(1983–84) 2.

GLEJESES Piero: The case of Power Sharing in El Salvador. *Foreign Affairs* 61(1983) 5.

GRUNDY Kenneth W.: South Africa's Domestic Strategy. *Current History* 82(1983) 482.

LANGDON Frank: Japan and West Europe. *Current History* 82(1983) 487.

LEE Chae-Jin: Japanese Policy Toward China. *Current History* 82(1983) 487.

MIDLARSKY Manus: Absence of Memory in the Nineteenth Century Alliance System: Perspectives from Queuing Theorems and Bivariate Probability Distribution. *American Journal of Political Science* 27(1983) 4.

MILLETT Richard: Central American Cauldron. *Current History* 82(1983) 481.

NEUMANN Robert G.: United States Policy in the Middle East. *Current History* 83(1984) 489.

NORTH Robert C., Choucri Nazli: Economic and Political Factors in International Conflict and Integration. *International science quarterly* 27(1983) 4.

ROULEAU Eric: The Future of the PLO. *Foreign affairs* 62(1983) 1.

SILVESTRI Stefano: Euromissili: quali margini per un Compromesso? *Mondoperaio* 36(1983) 9.

STERPELLONE Alfonso: *I non allienati a nuova Delhi*. *Affari esteri* 15(1983) 59.

VI. KOMUNIKOLOGIJA IN NOVINARSTVO

B

GARRISON Bruce: Impact of Computers on the Total Newspaper. *Newspaper research journal* 4(1983) 3.

HAYE Y. De La, Miegé B.: French socialists and the question of the media: Fundamental issues in social communication today. *Media, culture & society* 5(1983) 3–4.

JOSEPH Ted: A Study of Alcohol Use by Reporters and Editors. *Newspaper research journal* 4(1982) 2.

PENDAKUR Manjunath: The New International Information Order after the MacBridge Commission Report: an international powerplay between the core and

periphery countries. Media, culture and society 3-4(1983) 5.

PITTS Beverly J.: Protocol Analysis of the Newswriting Process. Newspaper research journal 4(1982) 1.

VERON Eliseo: Il est là, je le vois, il me parle. Communications (1983) 38.

VII. ZNANOST, KULTURA, ŠOLSTVO

B

KEREN Michael: Barriers to Communication Between Scientists and Policy Makers. Knowledge 5(1983) 1.

RICE Ronald E., CASE Donald: Electronic Message Systems in the University: A description of Use and Utility. Journal of communication 33(1983) 1.

VIII. EKONOMIJA

A

MOULDER Frances: Japan, Kina i savremena svetska privreda. Marksizam u svetu 9(1983) 2.

VACIĆ Aleksandar M.: Činioci odstupanja razvoja Jugoslavije od socijalističke samoupravne robne privrede. Socijalizam 26(1983) 11.

B

HORVAT Branko: L'économie mondiale dans la perspective socialiste. Revue internationale des sciences sociales 35(1983) 97.

KREGEL Jan: Dall' interpretazione di Keynes alla teoria post-Keynesiana. Mondoperaio 36(1983) 11.

UDC 323.1:354(71)

GENORIO, Rado, post-graduate master of science: Canadian Federalism and the Nationality Problem
Teorija in praksa, Ljubljana 1984, Vol. XXI, No. 4, p. 467-476

The author discusses in this article the nationality problem in Canada within the framework of its federal institutions. The first part of the article concentrates on the development policies of this country on the North American continent, which has been facing, ever since its establishment as a confederation in 1867 up to the present days, the problem of solving confrontational inter-ethnic relations. The author pays special attention to the problems in Quebec, which came to the forefront particularly in the past twenty years, inspite of the fact that two languages and multiculturalism were officially recognized. The presence of different forms of nationalism in Quebec has caused political instability in the country, and has almost led to the separation of this historically important province. Nonetheless, the author is convinced that the events of the past two years have provoked among the Canadians integratory feelings and believes that increased unity and development can be achieved only through a federation.

UDK 323.1:354(71)

GENORIO, mag. Rado: Kanadski federalizem in nacionalno vprašanje
Teorija in praksa, Ljubljana 1984, let. XXI, št. 4, str. 467-476

Avtor obravnava v pričujočem prispevku nacionalno problematiko v Kanadi v kontekstu njenega federalnega ustroja. Prvi del prispevka je namenil razvojnim potezam te dežele na severnoameriškem kontinentu, ki se že od svojega konstituiranja v konfederacijo leta 1867 pa vse do danes sooča z urejanjem spornih medetničnih odnosov. Precejšnji poudarek je namenil vprašanju Quebeca, ki je prišlo do izraza zlasti v zadnjih dveh desetletjih, in to kljub uradnemu bilingvizmu ter multikulturalizmu. Pojavnost različnih oblik nacionalizma v Quebecu je privedla državo v politično nestabilnost in povzročila skorajšnje odcepitev ene od zgodovinsko pomembnih provinc. Ne glede na omenjene probleme avtor trdi, da so dogodki zadnjih dveh let med Kanadčani utrdili integracijske silnice, da je mogoče povečano enotnost in napredek doseči le v okviru federacije.

